

**UNIVERSITATEA PEDAGOGICĂ DE STAT „ION CREANGĂ”
CHIȘINĂU
FACULTATEA DE FILOLOGIE ȘI ISTORIE
CATEDRA LIMBĂ ȘI COMUNICARE**

LILIA GĂLUȘCĂ

ISTORIA LIMBII ROMÂNE
note de curs

Chișinău, 2020

Cursul este destinat studenților de la programul de studii de (re) calificare „Limba și literatura română” și este parte constitutivă a planului de învățământ de la acest program, fiind cumulat cu disciplina Gramatica istorică a limbii române.

Notele de curs sunt structurate în conformitate cu tematica prevăzută în Curriculum-ul la disciplină și include aspecte teoretice, reprezentând cele mai importante aspecte din evoluția limbii române literare.

Tema I

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI LIMBII ROMÂNE. PRELIMINARII ISTORICE

Plan:

- *Momente esențiale din perioada romanizării Daciei.*
- *Limba latină populară și originea limbii române.*
- *Lucrări care se pot raporta la domeniul romanic (vestitul Appendix probi, culegerile de glose, culegerile de inscripții, lucrări de diferite genuri: traducerea Bibliei, sfaturi medicinale, descrieri de călătorii ș.a.).*
- *Izvoare privind limba latină din Balcani și regiunile dunărene: „Scrisoarea lui Alexandru Macedoneanul către Aristot despre minunile Indiei”, numeroase inscripții, scrisori religioase, „Toponimele după Procopiu” ș.a.*

1. Momente esențiale din perioada romanizării Daciei.

Istoria limbii unui popor se află în strânsă legătură cu istoria poporului respectiv. Iată de ce înainte de a trece la prezentarea evoluției limbii române, e necesar să se urmărească în linii mari împrejurările istorice în care s-a dezvoltat poporul român. Dezvoltarea poporului român trebuie privită în cadrul unor mari procese economice, sociale și culturale de pe un teritoriu vast din regiunile dunărene și din Peninsula Balcanică, procese care au durat aproape o mie de ani, începând cu romanizarea acestor regiuni.

În timpul pătrunderii romanilor în Balcani și în regiunile dunărene aici era o populație numeroasă - tracii – care purta numiri diferite, după regiuni: *daci, geți, tiregeți*. Ocupația acestor neamuri era creșterea vitelor și agricultura. Dintre neamurile trace dacii au ajuns la un grad relativ înalt de dezvoltare economică, politică și culturală.

În prima jumătate a sec. I î.e.n. s-a format primul stat sclavagist începător dac sub conducerea lui Burebista, care s-a consolidat spre sfârșitul sec. I e.n. pe vremea lui Decebal. Ca urmare a războaielor cu dacii, purtate de romani sub conducerea lui Traian (101 – 102, 105-106) Dacia a fost cucerită și încorporată la Imperiul Roman, în care rămâne până în anul 271, când stăpânirea romană s-a retras la sud de Dunăre, pe timpul domniei împăratului Aurelian.

Prin cucerirea unor teritorii noi romanii urmăreau, în primul rând, exploatarea economică. Cât privește regiunile dunărene, pe lângă scopuri economice, ei urmăreau și scopuri strategice, intenționând să le transforme împotriva unei lumi barbare.

Pentru aceasta se instala administrația, aparatul de stat și armata romană, se aduceau tot felul de negustori, meseriași pentru exploatarea economică a regiunii cucerite. În afară de aceasta se trimiteau și coloniști propriu-ziși care urmăreau să trăiască permanent, având anumite privilegii față de populația băștinașă. Cetățenie romană a început cu timpul să se acorde și populației băștinașe, în primul rând, soțiilor de soldați romani, precum și copiilor acestora.

Colonizarea întregului teritoriu și din Balcani și din regiunile dunărene a uniformizat toate domeniile vieții neamurilor ce populau acest teritoriu. Începând cu sec III e.n. acest teritoriu este atacat de neamuri migratoare. Procesul de romanizare care se sprijinea nu numai pe nuvelul înalt economic și cultural, ci mai ales pe puterea statului roman, slăbise mult în timpul atacului neamurilor migratoare, ceea ce împreună cu tulburările adânci interne a dus în sfârșit la destrămarea statului sclavagist roman.

Romanizarea reprezintă un proces istoric complex în urma căruia civilizația română pătrunde în toate domeniile vieții unei provincii și duce la înlocuirea limbii populației autohtone supuse cu limba latină. Acest proces putea avea loc în urma ocupării (integrale sau parțiale) a teritoriului locuit de un popor antic și încadrării lui în statul roman pe o perioadă a mai multor generații.

În provinciile romane limba oficială (a administrației, a armatei, a școlii...) era limba latină. Toți coloniștii vorbeau limba latină, cu toate că de origine puteau să fie nu numai din Italia, dar și din diferite provincii romanizate mai înainte ori mai recent și în legătură cu aceasta puteau păstra în limbă unele elemente specifice provinciilor respective. Raporturile dintre populația băștinașă și coloniștii romani în toate domeniile vieții se înfăptuiau prin intermediul limbii latine. Păturile privilegiate ale populației băștinașe care în societatea bazată pe clase se arăta de obicei devotate stăpânirii noi, pentru a-și menține situația avantajată, îmbrățișează cultura și limba cuceritorilor.

Romanizarea populației din regiunile dunărene și însușirea limbii latine au fost favorizate și de faptul că relațiile economice cu romanii începuseră cu mult înainte de cucerirea oficială a acestor regiuni și-au continuat să existe și după părăsirea lor de către armatele romane.

Ca urmare a procesului de romanizare, populația din regiunile dunărene a fost asimilată, adică și-a însușit limba latină și cultura romană. Acesta era un proces general ce a avut loc în toate regiunile cucerite de romani, unde populația se afla pe o treaptă de dezvoltare social-economică mai înaintată.

Limba latină vorbită în Balcani și regiunile dunărene, venind în contact cu limba băștinașilor a căpătat însă cu timpul unele trăsături specifice, substratul jucând de fapt rolul de catalizator în realizarea unor schimbări și chiar a unei limbi noi. Astfel în regiunile dunărene s-au constituit două tipuri de vorbire romanică:

- Una la apus, pe coasta Adriaticii, care a dat naștere limbii dalmate (dispărută astăzi).
- Alta la răsărit, pe ambele maluri ale Dunării de jos.

Diferențierea dintre aceste două tipuri s-a accentuat și mai mult după așezarea slavilor (ei au început să vină în sec. IV-V) prin convecțiunea lor cu populația romanizată timp de mai multe secole. În a doua jumătate a sec. VI și în veacul următor slavii s-au așezat temeinic în sudul Dunării. Dar contactul intens cu populațiile străine, în special ce cele slave (VII-X) n-au rămas fără urmă pentru latina orientală: ea capătă trăsături specifice față de cea occidentală, mai ales în domeniul vocabularului.

Prin urmare, la originile limbii noastre se pot distinge 2 etape mari:

- *Veacurile I-VI când limba de comunicare era limba latină;*
- *Veacurile VII-X epoca protoromânei (străromânei).*

În procesul de strămutare spre nord-est și după stabilirea în regiunile din nordul Transilvaniei și între Carpați și Nistru, populația dacoromână vine în contact cu slavii de răsărit care migrau spre sud-vest, ocupând pe atunci nordul Transilvaniei și al Moldovei. În linii mari cele două valuri de populații (romanizată și slavă), ce migrează în direcții contrare, se întâlnesc pe linia unde astăzi sunt orașele Soroca și Suceava.

De la formarea statului feudal moldovenesc limba populației de aici e cunoscută sub numele de **română**. Raporturile moldo-slave devin multilaterale, manifestându-se în toate ramurile vieții economice, sociale și culturale, fiind susținute de faptul că limba oficială de stat și limba bisericii era limba slavă.

Limba română este folosită în această perioadă doar în vorbirea familială și în folclorul oral. Elementele ei (mai ales cele lexicale) se întâlnesc în gramatele slave începând cu sec. XIV. De abia la sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI apar primele monumente scrise (Condicele Voronețean,

Psaltirea Șcheiană, păstrate în copii din sec. XVI). Ca limbă oficială a statului moldovenesc, ea a început să se introducă pe la sfârșitul sec. XVI și a două jumătate a sec. XVII, dar în scrisori și acte particulare limba română este folosită mult mai înainte.

În legătură cu faptul că principatele dunărene cad sub jugul Turciei (sec. XV), limba populației locale cunoaște o anumită influență din partea limbii turcești. În perioada grecilor fanarioați s-a exercitat o anumită influență neogreacă.

Ca și alte limbi odată cu dezvoltarea intensă a culturii, științei și artelor. Limba populațiilor din cele două principate dunărene a absorbit o sumă de elemente, mai ales lexicale, din limbile de cultură mai avansată și, în primul rând, din franceză. O anumită influență au exercitat și limbile rusă, engleză, germană, italiană.

Întrucât procesul de constituire a limbii române nu poate fi urmărit pe bază de documente (primele monumente scrise apar abia la sf. sec. XV și începutul sec. XVI), pentru a înțelege istoria dezvoltării ei, e nevoie să pornim de la limba de bază – latina populară, să apreciem rolul elementului autohton în dezvoltarea latinei din Balcani și regiunile dunărene și să relevăm contribuția altor limbi în dezvoltarea ei ulterioară.

2. Limba latină populară

Toți cercetătorii în domeniul limbilor romanice subliniază că la baza acestora stă latina vie, limba vorbită a poporului roman. Ea are în literatura lingvistică mai multe denumiri: **latina vulgară**, **latina târzie**, **latină – substrat**, **latina vorbită**, **latina populară**. Termenii în cauză reflectă punctul de vedere din care e privită noțiunea dată și sunt, de fapt, termeni convenționali. Termenul *latina populară* denotă latina vorbită de masele largi, limba comună, ale cărei elemente se pot găsi în lucrările scrise din toate epocile.

În istoria latinei vulgare se pot distinge mai multe perioade.

1. Perioada sec. IV-III î.e.n. (1); limba latină pătrunde la popoarele italice învecinate cu Latiumul (oscii, umbrii, sabinii, etruscii ș.a.).

2. Perioada sec. III – anul 200 î.e.n. se încheie cu răspândirea latinei pe întreg teritoriul Peninsulei Italice. În acest timp devin tot mai evidente diferențele dintre vorbirea orășenilor din Roma, reprezentanți ai culturii (*sermo urbanus*, *urbanitas*), și vorbirea poporului (*sermo vulgaris*), folosită mai ales la țară (*sermo rusticus*).

3. Perioada anul 200 î.e.n. – 14 e.n. continuă până la moartea împăratului Augustus. În acest timp, latina vulgară se răspândește în provinciile romane. Între variantele latine vorbite în diferite provincii se accentuează diferențele dialectale. În felul acesta apare opoziția dintre latina vulgară a metropolei (*sermo vulgaris*) și latina dialectală a provinciilor (*sermo peregrinus*) (2). Această diferențiere este observată și de către Cicero (*Ad M. Brutum*, 46,171): *Id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris. Audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique posunt, adică: „Tu vei înțelege, Brutus, când vei veni în Galia. Atunci vei auzi unele cuvinte, care la Roma nu se folosesc, dar care pot fi înlocuite sau uitate”*.

4. Perioada anul 14 e.n. – 476 e.n. (de la moartea lui Augustus până la căderea Imperiului Roman). Acum latina vulgară se schimbă în mod vizibil, atât din punct de vedere fonetic și gramatical, cât și din punct de vedere lexical și frazeologic. Latina literară scrisă se opune tot mai evident graiurilor populare, formate în urma contactului latinei vulgare a Romei (*sermo vulgaris*) cu limbile locale din provincii (*barbarus sermo*).

5. Perioada anul 476 – sec. VI-VII (3). O dată cu destrămarea Imperiului Roman și cu întărirea atacurilor popoarelor migratoare, au apărut alte condiții pentru evoluția limbii latine. Relațiile politice, economice și culturale dintre provincii au fost întrerupte, deoarece acestea erau locuite de popoare diferite și se supuneau unor diverse stăpâniri politice. Cultura clasică latină e în declin. Școlile nu mai au acea influență pe care o avuseseră pe timpuri.

Întrucât uzul popular tinde să se schimbe mai repede decât cel literar, anume latina populară a putut sta la baza unor limbi noi – limbile romanice.

După cum se știe nu există nici o lucrare latină cu caracter pur popular. Totuși ne putem da seama de trăsăturile specifice ale latinei populare numai pe baza unor lucrări scrise. Ele se întâlnesc numai în numeroase izvoare, unele privind limba latină din întreg Imperiu Roman, iar altele – numai latina din Balcani și din regiunile dunărene.

3. Lucrări care se pot raporta la tot domeniul romanic

Dintre lucrările care se pot raporta la tot domeniul romanic mai însemnate sunt următoarele:

1. *Vestitul Appendix Probi (1837), realizată de Valerius Probus.* În apendice – adaos la gramatica unui lui Probus (sec. III e.n) se dă o listă de cuvinte din latina clasică (227 de cuvinte) cu variantele corespunzătoare în latina populară, considerate incorecte: *alveus non albeus, auris non oricla, calida non calda, tabula non tabla, nurus non nura, viridis non viridi.*

Fragmente din Appendix Probi:

Hercules non Herculens;	figulus non figel;
20. columna non colomna;	masculus non mascel;
pecten non pectinis;	lanius non laneo;
aquaeductus non aquiductus;	35. iuventus non iuvenclus;
cithara non citera;	barbarus non barbar;
crista non crista;	equus non ecus;
25. formica non furnica;	coqus non cocus;
musivum non museum;	coquens non cocens;
avus non aus;	40. coqui non coci;
30. miles non milex;	acre non acrum;
sobrius non suber;	

2. *Culegerile de glose (1888-1903)* – cuprind numeroase cuvinte din latina populară, întrebuințate alături de cele din latina clasică: *pulchra – bella, canere – cantare, si vis (putere) – si voles.* Culegerile de glose conțin cuvinte din mai multe veacuri și din diferite izvoare.

3. *Culegerile de inscripții* este o publicație începută de Mommsen în 1863 și realizată de Academia de Științe din Berlin (1863- 1931), ce cuprinde 15 volume principale și câteva suplimentare. În vol. III sînt adunate inscripțiile din regiunile balcanice și dunărene, unde se conțin numeroase elemente de limbă vorbită. Inscripțiile acestea au fost obiect de studii speciale.

4. *Mai multe lucrări de diferite genuri, ca traducerea Bibliei, sfaturi medicinale sau agricole, descrieri de călătorii.*

Limba celor mai însemnate lucrări din epoca imperiului a fost studiată și prezentată în studii speciale, care comentează fenomenele caracteristice latinei populare, înlesnind înțelegerea textelor respective.

4. Izvoare scrise privind limba latină din Balcani și regiunile dunărene

Dintre izvoarele scrise privind limba latină din Balcani și regiunile dunărene pot fi numite următoarele:

1. *„Scrisoarea lui Alexandru Macedoneanul către Aristot despre minunile Indiei”*, scrisă într-o limbă extrem de simplă, mai ales în ceea ce privește construcția propoziției, topica, exprimarea în mod analitic a raporturilor dintre cuvinte.

2. *Numeroase inscripții găsite în fostele provincii dunărene.*

3. *Unele scrisori religioase, mai ales „Epistola” lui Auxențiu (sec. IV)* în care apar elementele de limbă vorbită; prezintă interes de asemenea lucrările lui Iordanis (sec. VI), în care sînt elemente de limbă vorbită în Moesia Inferioară.

4. *„Toponimele după Propocopiu”* din cartea (scrisă în grecește) unui avocat din Cezareea (Palestina), care a trăit pe timpul lui Iustinian.

Afară de izvoarele directe, menționate mai sus, material prețios furnizează astfel de limbi ca dalmata, retoromana, limba din Sardinia, care a fost romanizată cel mai devreme și a rămas apoi într-o stare de izolare față de restul imperiului, păstrând trăsăturile cele mai arhaice ale limbii latine.

LECȚIA 2

EVOLUȚIA SISTEMULUI FONETIC

Plan:

- *Evoluția sistemului vocalic din limba latină.*
- *Apariția fonemelor /ă/ și /î/.*
- *Evoluția sistemului consonantic.*
- *Apariția consoanelor noi.*

Sistemul vocalic al latinei clasice avea zece foneme, caracterizate prin patru categorii: apertură, cantitate, localizare și labialitate (a, e, i, o, u).

Caracteristica duratei nu a fost moștenită din limba latină: planus- neded, planus – vagabond, edo –dau, edo – mănânc). Cantitatea este în strânsă legătură cu apertura, vocalele lungi tinzând să se pronunțe mai închis decât cele scurte, ștergerea diferențelor de durată a fost compensată în cea mai mare parte a Imperiului de impunerea opoziției bazate pe gradul de deschidere. Ulterior corelația de cantitate dispare, fără a fi înlocuită prin corelația de închidere. Astfel numărul de vocale în latina populară s-a redus la șase, iar apoi la cinci. Să examinăm evoluția celor cinci vocale în epoca postlatină:

Evoluția vocalei /a/

Evoluția vocalei **a** în poziție tonică (accentuată).

Evoluție necondiționată

Neinfluențată de sunete vecine, a accentuat a evoluat intact: *albus – alb, altarium – altar, ardere – arde, caldus – cald, largus – larg, lacrima- lacrimă, latus – lat.*

Devieri în evoluția necondiționată a lui /a/

A → Ă în radicalul celor mai multe substantive feminine în cadrul tercerii de la singular la plural sau la o altă formă casuală: lumânare- lumânări, cămară – cămări, nară – nări, cântare- cântări.

A → E în variația vocalică a radicalelor substantivele, adjectivale și verbale: bată – bete, fată – fete, vară – veri, față – fețe.

Modificări condiționate

- Urmat de nazale în poziție slabă **a** trece în **î** :

a + n + vocală – *betranus – bătrân, canem – câine, fontana- fântână, romanus – român, manus – mână.*

a + n + consoană – *angelus-înger, blandus – blând, canto –cânt, panticem –pântece, prandium – prânz, quando – când.*

a+m+consoană – *campus – câmp, strambus – strâmb.*

- Fiind în silaba următoare un element palatal și **i** redus, a → e: *clamis- chemi, clavem – cheie, inclavis- închei.*

Excepție: *clarus- chiar, cladum –cheag, glacia- gheață.*

Trebuie să menționăm că sunt atestate și devieri de la aceste modificări generale.

Evoluția vocalei a în poziție atonă (neaccentuată)

A în poziție inițială s-a dovedit a fi mai rezistent decât în celelate poziții atone. Această constatare este valabilă pentru toate vocalele inițiale. Explicația rezidă în faptul că inițiala cuvântului oferă o poziție privilegiată sunetului aton.

Poziție inițială

- La inițială absolută când nu era de n+vocală, n+consoană, m+vocală sau consoană a rămas nealterat: *adducere – aduce, ad foras- afară, alvinia – albină, arena, arină, allegere – alege.*

- Nazalele imediat următoare n+vocală sau consoană cu excepția lui **n sau m** + consoană exercită aceeași influență asupra lui a aton din inițiala absolută ca și în cazul lui **a** nazal: îl schimbă în **î**: *angustus – îngust, ambulare – umbla, antaneus – întâi.* Dar: *amarus – amar, anno tertio – anțărț, amicus – amic.*

- Într-o silabă acoperită (nu este după o palatală) **a** protonic a trecut în **ă**. E o evoluție spontană necondiționată: *barabtus – bărbat, lacusta – lăcustă, paganus – păgân, rapire – răpi, saturare – a sătura, maritare- mărita.*

Poziție medială:

- **A** a evoluat în **ă**: *apparare – apăra, impartire – a împărți, primavera –primăvară, vanatoria – vânătoare.*

- Precedat de palatale se acomodează la locul de articulare a cestora și devine **E**: *inglaciare – a îngheța, inclavare – încheia,*

- Nazalele din prepoziția lui a îl închid în **î**: *implantare – împlânta, remanere- rămâne.*

- A posttonic medial se conformează tendinței generale de închidere a lui a în **ă**: *apparat- apără, comparat- cumpără, ligatura- legătură.*

- Sub influența unei vocale prepalatale (anterioară) **a** devine **e**: *deppanas- depeni, apparas – aperi.*

Poziție finală:

- Comportă o evoluție similară celei menționate anterior – trecesponant la ă: barba – barbă, casa-casă, farina- făină, laudat – laudă, placenta-plăcintă.
- Palatalele îl schimbă pe *a* posttonic final în *e*: caldaria- căldare, folia- foaie, luminaria-lumânare, palea – paie, radica-ridiche, vinea- vie, frondia- frunză, viridia-varză.

Evoluția vocalei /e/

În poziție tonică:

Modificări necondiționate:

- E medial postconsonantic s-a perpetuat intact: degetus-deget, legnu-lemn, secretus-secret, cibus→cepu→cep, siccus→secu→sec.
- În poziție tonică *e* de cele mai multe ori s-a distonat în *ie*: agnelus – miel, ferum –fier, hedus – ied, fervere- fierbe, pectus – piept, mercuri dies – miercuri, pectinem – pieptene, pellem –piele, vermis – vierme, pedica – piedică.

Devieri în evoluția necondiționată: petra – piatră, anelus –inel, allego –aleg, pepinis –pepene.

Modificări condiționate:

- Urmat de nazale slabe, de n+voc. sau consoană cu excepția lui n, m + cons, e →i: argentum –argint, bene- bine, credentia- credință, dentem –dinte, potentia- putință, quem – cine.
- Înaintea lui a, e, ă din silaba ie →ia: equa –iapă, hiberna – iarnă, herba –iarbă.
- Precedat de o labială sau de un *r*, *e* s-a modificat în *ă*: adevrum –adevăr, fetus-făt, horresco-urăsc, ligo-leg, melum –măr, pilus –păr, verus –văr, pirus –păr, video –văd.
- Precedat de o labială, de *s* sau de o consoană + *r* și urmat de n+voc sau cons î sai i: fenum –fin, vendo-vând, sinum –sân, domenica –duminică, venenum –venin, tene-tine.
- Urmat de m + cons (cu excepția nazalelor) e trece în î: templa- tâmplă,
- *E* se diftonghează în *ea*, când silaba poscedentă conține un *a*, *e* sau *ă*: cera –ceară, sera-seară, cresta –creastă, licifer – luceafăr, nigra – neagră, sagitta- săgeată, seminat – seamănă.

În poziție atonă. Poziție inițială:

- În poziție inițială absolută a evoluat în ie: herbosus –ierbos, exire –ieșire.
- După o consoană, cu excepția lui *c*, *g*, *l* e →ă: crepare- crăpa, mensura –măsură, peccatum – păcat, pilosus –păros, metaxa –mătase, peduculus –păduche. Dar sunt și multe cuvinte care în această l-au păstrat pe e neschimbat: mensura –măsură, desertus- deșert, secretus- secret, venenum –venin, vitelus –vițel.
- Urmat de n+cons sau de m+cons , e inițial atrecut în i: cenare –cina, mentire –a minți, sentire –simți, prindebat –prindea, gingiva –gingie.
- În derivatele cu *-ex* a fost supus regulat aferezei (fenomen ce constă în suprimarea unei vocale sau grup de vocale inițiale): excadare – scădea, excalare –scălda, excurrere – scurge, exponere –a spune, extricare –strica.

În poziție medială:

- Când nu era precedat de c, g, j, l sau urmat de nazale (m,n), sau când silaba imediat următoare nu avea vreo vocală palatală, s-a transformat în ă: blastimare –blăstăma, capitaneum –căpătii, hospetare – a ospăta, imperator – împărat, lacrimosus- lăcrămos.
- Uneori e sincopat: descarecare- descărca, vallicela – vâlcea.

În poziție finală:

În poziție finală d eregulă vacala e s-a perpetuat: adducere- aduce, ardere –arde, bene- bine, dece –zece, ducere –duce, dulces – dulce, frater –frate, frontem –frunte, lumen –lume, mortem –moarte, pellem –piele, nascere- naște, sale –sare, panticem –pîntece, mentem –minte.

Evoluția vocalei / i /

În poziție tonică:

Evoluție necondiționată:

Neinfluențat de alte sunete, i accentuat își păstrează timbrul: audire –auzi, dicere, zice, felicem –ferice, filius- fiu, gallina- găină, gingiva – gingie, mica- mică, vipera –viperă, vita –vită.

Evoluție condiționată:

- I accentuat a trecut la **î** după după **r** fortesau după **ts-ț**: ridere – râde, rivus –râu, risus- răs, terrina-țărână, tibi –ție.

În poziție atonă:

- La inițială în silabă acoperită **i** s-a conservat: frictura –friptură, pisare –pisa, spinalis –spinare, mirare –mira, ficatum –ficat.
- În poziție medială **i** de cele mai multe ori de asemenea s-a conservat: farinosus- făinos, formica- furnica, maritere- mărita, scarpinare –scărpina.
- În poziție finală a fost conservat cu sonoritate deplină și cu sonoritate redusă: adunavi –adunai, lupi – lupi, ti –ți.

Sunt atestate și devieri de la regula generală de evoluție a vocalei **i** în poziție neaccentuată. Uneori este asimilat: *civitatem –cetate* sau sincopat: *derege –drege, derept- drept, vestimentum –veșmînt*.

Evoluția vocalei / o /

În poziție tonică este moștenit în poziție necondiționată: coctorium –cuptor, cornu –corn, domnus –domn, corvus –corb, octo –opt, nodus –nod, locus –loc, formosus – frumos, plopus – plop, novem –nouă, pomus –pom, socrus –socru, ossum –os.

Modificări condiționate:

- Urmat de n+voc ori cons sau de m+cons cu excepția nazalelor, **o** trece în **u**: *bonus –bun, creationem –crăciun, respondere –răspunde, sonitus –sunet, rogationem –rugăciune, frondia –frunză, montem –munte,*

- Prezența lui a, ă, e în silaba imediat următoare a determinat diftongarea lui *o* în *oa*: *brosca-broască, colorem –culoare, domina-doamnă, florem –floare, hora- oară, noctem –noapte, forte- foarte, nostra- noastră, hospitem –oaspete, porta- poartă, mortem –moarte, solem –soare.*
- În poziție nazală *o* aton se modifică în *î*: *fontana- fântână, longum ad – lângă.*

Evoluția vocalei / u /

În poziție accentuată, necondiționat *u* a evoluat nealterat: *bruma- brumă, cucus-cuc, cruce- -cruce, fructus-fruct, luna-lună, pugnus-pumn, legumen -legumă, musca- muscă, lupus- lup, numerus -număr, prunus- prun, dulcem-dulce, umbra- umbră, unus- unu, vulpem-vulpe.* Devieri de la regula menționată: *pluvia – ploaie, muria- moare, nurus –noră.*

Modificări condiționate

- Precedat de o prepalatală a trecut regulat la *i*: *includere –închide, descludere – deschide.*
- În poziție atonă la începutul și la mijlocul cuvântului de cele mai multe ori s-a păstrat: *adunare –aduna, judicare –judeca, juramentum –jurământ, lingula –lingură, lucifer –luceafăr, salutare- săruta, tremulare – tremura.*
- Sincoparea frecventă alui *u* aton mai ales în silaba posttonică medială: *coaglum –cheag, genuclum – genunchi, oculus –ochi, peduclum –păduche, veclus –vechi.*
- *U* final în silaba posttonică e apocopat (cădere a sunetului sau sunetelor finale, fără ca acesta să piardă din semnificație): *blandus –blând, corvus –corb, fumus –fum, gustus –gust, lutus –lut, numerus –număr.*
- Precedat de o oclusivă sau o fricativă + *l, r* ori când formează diftong cu o vocală *u* aton e conservat: *acrus –acru, deus – zeu, nigrum –negru, meus –meu, socrus –socru, ovus –ou, frenum –frâu.*

Apariția fonemelor / ă / și / î /

În epoca romanică postlatină, sistemul vocalic al limbii române s-a îmbogățit cu două foneme noi: *ă* și *î*. Apariția lor e legată de natura velarizantă (care se articulează în partea posterioară a cavității bucale, prin atingerea sau prin apropierea rădăcinii limbii de vâlul palatului) a bazei de articulare specifice romanicei orientale.

La origine *ă* era un alofon al lui *a* aton moștenit. Ulterior închiderea velarizantă va afecta orice vocală fie moștenită sau împrumutată, iar *ă* se va transforma din variantă în fonem.

Ă provine dintr-un :

- *A* latin aton: *apparare – apăra, caldura –căldură, comparare- cumpăra, lacrima –lacrimă, primavera –primăvară, ligatura – legătură.*
- *A* latin accentuat: *dat –dă, stat –stă, adunavit –adună, da-dă.*
- *A* împrumutat: *sl. bezdna – beznă, sl, blana – blană, ung, szoba- sobă, v. sl crida – cireadă.*
- *E* latin aton: *betranus –bătrân, crepare –crăpa, respondere –răspunde.*
- *E* latin accentuat: *fetus –făt, melum –măr, verus –văr, video – văd.*

- *I* latin aton: radicina – rădăcină, titonem – tăciune.
- *O* latin aton: quod –că, vos –vă.
- *O* împrumutat: canidilo – candilă, colivo – colivă, sito – sită.

Î s-a dezvoltat dintr-un:

- *A* latin nazal accentuat: campus – câmp, fontana – fântână, lana – lână;
- *A* latin aton (în poziție nazală sau urmat de (r)+(n)): angustus – îngust, anteneus – întâi, carnaceus – cârnaț;
- *E* latin accentuat (flancat (fiecare din cele două părți laterale ale unui sunet) de consoane velarizante) conventum – cuvânt, currendo – curând, juramentum – jurământ;
- *E* latin accentuat (precedat de eo labială și urmat de eo nazală): fenum – fân, vena – vână, vendo – vând, venetus – vânat;
- *E* latin aton: venatus – vânat, venosus – vânos, virtuosus – vârtos, viscosus – vâscos (prin disimilare);
- *E* împrumutat nazal: rând – sl. Radi, sfânt – sl. Svati;
- *I* latin accentuat (după un (r) inițial sau gminat ori după un (t)): horrire – ură, ridere – râde, ripa – râpă, terina – țărână;
- *I* împrumutat: virsta – sl. Vrista, dârz – sl. Drizi;
- *I* latin aton (după consoane velarizante): ridebat – râdea, rimare – râma;
- *O* latin aton (în poziție nazală): conflare – gâmfă, fontana – fântână.
- *U* latin : hirundinella –rândunea, unquam –încă.

Evoluția sistemului consonantic

Alfabetul latin număra 15 consoane.

M O D A L I T A T E											Sonoritate
Oclusiv exploziv	occlusiv nazal	fricativ	Oclusiv exploziv	occlusiv nazal	Oclusiv vibrant	Oclusiv lateral	fricativ	Oclusiv exploziv	fricativ	Oclusiv fricativ	
p		f	t				s	c	h	k	surd
b			d						g	(g)	sonor
	m			n	r	l					sonant
labial		dental					velar		labrio velar		
L O C A L I Z A R E											

Accentul nu mai joacă aici rolul cu care s-a impus în procesul de evoluție a vocalelor. Pentru soarta consoanelor au fost decisivi alți factori: poziția fonemului (la inițială, medială, finală) în cuvânt și anturajul fonetic.

Evoluția oclusivelor *Evoluția consoanei /p/*

La inițială și medială a fost perpetuat intact: *paganus* – păgân, *pinus* – pin, *plangere* – plânge, *pelis* – piele, *capistrum* – căpăstru, *capra* – capră, *carpinus* – carpen.

La finală e conservat, după amuțirea lui **u** final: *campus* – câmp, *caput* – cap, *tempus* – timp.

Devieri în evoluția lui **p**: *nuptiae* – nunți, *scripsi* – scrisesei, *despectus* – deștept.

Evoluția consoanei /b/

Modificări necondiționate:

- La inițială imediată nonintervocalică e menținut nealterat: *basilica* – biserică, *battisare* – boreza, *bene* – bine, *blandus* – blând, *galbinus* – galben.
- La finală (secundară, condiționată de amuțirea lui (**u**) sau (**m**)) rămâne intact: *albus* – alb, *palumbus* – porumb, *rubeus* – roib, *strambus* – strîmb, *subtus* – subt.

Modificări condiționate:

- În poziție intervocală (**b**) a dispărut fiind asimilat de natura deschisă a vocalelor învecinate: *adunabat* – aduna, *bobus* – bou, *bubalus* – taur, *scribere* – scrie, *cerebelum* – creier, *libertare* – ierta.
- Precedat de o vocală și urmat de (**l**) sau (**r**), (**b**) se transformă în (**u**): *fabrum* – faur, *labrusca* – lăuruscă, *stabulum* – staul, *subulă* – sulă.
- Sub influența lui (**t**) sau (**ts**) din postpoziție imediată (**b**) își pierde trăsătura sonoră: *subtilis* – subțire, *subtulus* – subt.

Devieri în evoluția lui /b/

- Asimilare (la consoana imediat următoare) și contragere: *ablongare* – alunga, *abscondere* – ascunde, *subgluttiare* – sughița.
- Palatalizare: *fimbrica* – frânghie.

Oclusivele explozive dentale și velare

Evoluția consoanei /T/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială s-a conservat: *tata* – tată, *tonare* – tuna, *transmittere* – trimite, *turma* – turmă, *truturella* – turturea, *intrare* – intra, *porta* – poartă, *sitem* – sete.
- La finala primară a amuțit, cu rare excepții, din faza târzie a latinei (*ad-post* – apoi, *aut* – au, *bibit* – bea, *det* – dea, *et* – e, *stet* – stea, dar *sint* – sunt), iar la cea secundară, rezultată prin dispariția lui (**u**) final, a rămas intact: *canto* – cânt, *excurtus* – scurt, *imperator* – împărat, *latus* – lat, *lutum* – lut, *mustum* – must, *stratum* – strat, *ventus* – vânt.

Modificări condiționate:

- Urmat de (**i**), (**e**) în hiat cu (**a**) ori cu (**o**), (**u**) atoni (**t**) se transformă în (**ts**), africată surdă, apărută în epoca târzie a latinei: *convenientia* – cuviință, *credentia* – credință, *grevitia* – greață, *hospitium* – ospăț, *inaltiare* – înălța, *novitia* – noiță, *pretium* – preț.

Urmat de sufixul **-ior**, (**t**) suferă același tratament și pe terenul limbii române: *ospețior*, *sluțior*, *frățior*.

- Urmat de (**i**), (**e**) în hiat + (**o**), (**u**) accentuați, (**t**) se schimbă în (**ci**), africată surdă, apărută și ea în latina târzie: *creation* – crăciun, *fetiola* – fecioară, *fetiulus* – fecior, *intelecționem* – înțelepciune, *mentionem* – minciună, *petiolus* – picior.

Același tratament comportă și astăzi un (t) sau un(t) final înaintea sufixelor *-ior (ioară)*: *cârnaț – cârnăcior, grăunț – grăuncior, dimineață – diminicioară, cuminte – cumincior*.

- Precedat de consoana (s) și urmat de vocala (e) sau (i), (t) rămâne neschimbat: *angusti – înguști, astectare – aștepta, asternere – așterne, castigo – câștig*.
- Precedat de (s) și urmat de un (i) în hiat, (t) dispare: *pastionem – pășune, ostiolum – ușor, ustia – ușă*.

Devieri în evoluția lui /t/

- Analogie: *cristianus – creștin* (sub presiunea lexemului înrudit *Crist*).
- Asimilarea regresivă: *monticellus – muncel, petiginem – pecingine*.
- Dismilarea progresivă și analogie: *cantasti – cînțași, mutasti – mutași*.

Evoluția consoanei /d/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială e transmis nealterat când nu e urmat de un sunet palatalizant: *dare – da, de – de, dentem – dinte, depanare – depăna, deponere – depune*.
- La finală primară a amuțit în latină târzie (*ad – a, illac-ad- - la, quid – ce, quod – că*), iar la cea secundară, rezultată prin dispariția lui (u) final a rămas neschimbat: *appendo – aprind, cado – cad, caldus – cald, crudus – crud, intendo – întind, prendo – prind*.

Modificări condiționate:

- Urmat de (i), (e) în hiat (cu un (a) accentuat sau aton ori cu (o), (u) atoni) sau de (i), (e) – (d) se africitizează în (dz): *ad – mediam - diem > ameadză > amează, Diana – dzina – zână, frondia – frundza – frunză, hordeum – ordz – orz, medium – miedz – miez*. Pe terenul limbii române (d) evoluiază la [(d)z] în derivate formate cu sufixii *-ior*: *rotunzior, sârbezior*.
- A dispărut în grupul consonantic (ndc) și tinde să dispară în grupul (nd) final: *mand(u)care > mîncă, quando – când*.

Devieri în evoluția lui /d/

- Analogie: *intendo – înting, occido – ucig, procedo – purceg*.
- Asimilare (regresivă): *admissarius – armessariu – armăsar* (fenomen produs în latina vulgară).
- Asimilarea (regresivă totală)+contragere: *adjungere – ajunge, adjutare- ajuta, adjutorium – ajutor, deorsum – jos, desiderare – deșira* (fenomen produs în latina târzie).
- Contaminare. Reflexul normal al lui *hordeolus* trebuie să fie *urgior*, nu *urcior* (sau *ulcior*). Fonetismul neașteptat e rezultatul confuziei cu paronimul *ulcior* (vas).
- Apocopă: *vadit – va (mai)*.

Evoluția consoanei /c/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială a fost păstrat intact, când nu era situat înaintea unui sunet palatalizant: *cantus – cînt, calcare – călca, cascarea – căsca, chorda – coardă, coda – coadă, cotem – cute, cruentus – crunt, cucuta – cucută, peccatum – păcat*.

- La finala primară a amuțit în latina târzie (*dic – zi! Duc – du! Fac – fă! Sic – și* etc.), iar la cea rezultată prin dispariția lui(u) final s-a păstrat: *acus – ac, arcus – arc, circus – circ, cu(c)cus – cuc, draco – drac, porcus – porc, saccus – sac*.

Devieri în evoluția necondiționată a lui /c/

În unele cuvinte (c) a fost sonorizat: *conflare – gânfare, cotoneus – gutui, felicis – ferigi, fracidus – fraged, funicellus – funicel, gratis – grație*. Înregistrat în latină, fenomenul respectiv se manifestă și astăzi: *hălăciucă – hălăciugă, rotocol – rotogol* etc.

Modificări condiționate:

- Urmat de o vocală prepalatală (e, i), (c) s-a africativizat în (ts) *berbecem – berbec, caelum – cer, caepa – ceapă, calcem – calciu, cera – ceară, certare – certa*.
- (C) + (e(i) în hiat cu (ou accentuat – (ts): *urceolus – ulcior, cibrum – ciur, cytola – ciutură*.
- (C) + (e(i) în hiat cu (a) accentuat sau aton ori cu (o), (u) atoni – (ts): *amminaciare – amenința, arscia – arșița, brachiale – brățară, brachium – braț, caecia – ciază, discalciare – descălța, mustacea – mustață*.
- Precedat de (s) și urmat de (e), (i), (c) devine (t) (prin faza (ts): *conoscere – cunoaștere, crescere – crește, descendere – deștinde, investire – investi, nascere – naștere*.
- Precedat de (s) și urmat de (ie) în hiat, (c) e eliminat (prin fazele (ts) – (s) – Ø: *disfaciolare – desfășura, fascia – fașă, infasciare – înfășa*.
- Înaintea lui (l), (c) s-a palatalizat, trecând la (k): *ascla – așchie, clagum – cheag, clinga – chingă, clavem – cheie, genunclum – genunchi, coliculus – curechi, includere – închide*.
- Urmat (după o vocală accentuată) de (s) sau de (t), (c) s-a transformat în (p) (prin acomodare după locul de articulare): *coctorius – cuptor, coctus – copt, coxa – coapsă, factorius – faptă, factum – fapt, frictus – fript, lucta – luptă*.
- Urmat (după o vocală atonă) de (s), (c) a evoluat, prin asimilare totală, la (s): *laxare – lăsa, maxella – măsea, planxisti – plânseși, exire – ieși*.

Evoluția consoanei /g/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială a perpetuat intact când nu e urmat de un sunet palatalizat: *galbinus – galben, gallina – găină, grandinem – grindină, granum – grâu, grevum – greu, gustus – gust, fraga – fragă, paganus – păgân*.
- La finală rezultă prin dispariția lui **u** final **g** a rămas intact: *allego – aleg, fagus – fag, integrum – întreg, castigo – câștig, longus – lung, jugum – jug, largus – larg*.

Modificări condiționate:

- Urmat de **e** sau de **i**, **g** s-a africativizat: *frangere – frânge, fugire – fugire, gemitus – geamăt, sagitta – săgeată, generum – ginere, gena – geană*.
- Urmat de un i(e) în hiat + a, **g** dispăre: *corriga – curea*.
- Înaintea lui (l), **g** s-a palatalizat transformându-se în (ghi, ghe): *angularis – ungher, angulus – unghi, glacia – gheață, ingluttare – înghiți, glemus – ghem*.
- Sub influența lui **n** imediat următor **g** se schimbă în **m**: *cognatus – cumnat, lignum – lemn, pugnum – pumn, signare – semna, signum – semn*.

Evoluția grupului /qu/

- Urmat de o vocală labială, (**qu**) s-a redus la (**c**), modificare realizată în faza latină de evoluție a limbii: *quod – că, quomo – cum, coguo – coc, torquo – torc, intorquo – întorc*.
- Înaintea unei prepalatale elementul labial e de asemenea suprimat în latina târzie: *quaere – cere, quem – cine, quinque – cinci, conquerire – cuceire*.
- Succedat de **a, qu** a păstrat în faza postlatină elementul labial, dar sub aspectul alofonului **p**. Ulterior acesta a asimilat complet velara care poziție slabă în silabă: *adaquae – apă, aqua – apă, equa – iapă, quattuor – patru*.

Evoluția grupului /gu/

Comportă o evoluție paralelă cu cea a variantei sale surde:

- (Gu)+(o) – (g) (*intinguo – intingo – înting, languorem – langoare, ninguat – ningat – ningă, tinguo – tingo – ting, ungo – ungo – ung*).
- (Gu)+(o), (i) – (g) (*extinguere – stinge, intinguere – intingere – întinge, languidus – langed, ninguere – ningere – ninge, sanguem – sânge, sanguinare – sângera, tinguere – tingere- tinge, unguere – ungere – unge*).
- (Gu) + a – b: *lingua- limbă, interogare – întreba*.

Evoluția ocusivelor nazale

Evoluția consoanei /m/

Evoluție necondiționată:

- La inițială și medială a fost menținut nealterat: *mamma-mamă, mare-mare, masticare-mesteca, mensa-masă, meus – meu, montem – munte, musca-muscă, lumen – lume, dominica – duminică, dormire – dormi*.
- La finala primară (**m**) a amuțit în latina târzie, cu excepția parțială a monosilabelor, în care prin slăbirea articulației bilabiale a trecut frecvent la **n**: *canticum – cântec, dentem – dinte, frontem – frunte, mentionem – minciună, neminem – nimeni, frontem – frunte, numerum – număr, quem – cine*.
- La finala secundară s-a păstrat: *adunamus – adunam, homo – om, pomus- pom, timeo – tem*.

Modificări condiționate:

- Precedat de (**a**) și secundat de (**n**), (**m**) s-a transformat în (**u**): *damnum – daună, scamnum – scaun*.
- În prefixul s-a păstrat sau a dispărut în funcție de prezența-absența accentului pe acest morfem: *comparat- compară, comprehendit – cuprinde*.

Evoluția consoanei /n/

Modificări necondiționate:

- La inițială și la medială a rămas neschimbat: *nasus- nas, nepota – nepoată, ningere – ninge, nitidus – neted, anima- inimă, canem – câine, lana- lână, carnem – carne, luna- lună*.
- La finala primară a dispărut în latina târzie (cu excepția parțială a monosilabelor), iar la cea secundară a fost perpetuat: *culmen – culme, legumen – legume, nomen – nume, annus – an, asinus – asin, cornu – corn, prunus – prun, torno- torn, vinum – vin, in – în*.

Modificări condiționate:

- Urmat de (e) sau (i) în hiat (n) a fost palatalizat și ulterior suprimat: *calcaneum* –câlcâi, *capitaneum* –căpătâi, *cuneus-cui*, *convenientia-cuviință*, *vinea-vie*.
- Când a fost secondat de (s), (n) s-a similat complet la acesta deja în latină: *consuere-cosere-coase*, *densus-des*, *mensurare-măsurare*, *mensa-masă*, *recens-rece*.
- În prefixul **con-** soarta lui (n) a fost condiționată de prezența-absența accentului pe acest morfem: *confundare-cufunda*, *contribulare-cutreiera*, *contremulare-cutremura*, *convenire-cuveni*, *conventum-cuvânt*.

Evoluția oclusivelor lichide

Evoluția oclusivei /l/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială precum și atunci când nu era precedat de (c), (g) sau urmat de un (e), (i) accentuați, (e) a fost transmis intact: *lacrima-lacrimă*, *lactem-lapte*, *lacus-lac*, *limpidus-limpede*, *palma-palmă*, *luna-lună*, *allongare-alunga*, *caballus-cal*, *legumen-legumă*.
- (l) din latina primară n-a fost perpetuat de limba română: *melem-miere*, *salem-sare*, *solem-soare*, dar (l) final secundar e păstrat: *agnellus-miel*, *caballus-cal*, *carellus-cățel*, *vitellus-vițel*.

Modificări condiționate:

- În poziție intervocalică (l) simplu din cuvintele de origine latină a trecut la (r): *bubalus-bour*, *caelum-cer*, *gelum-ger*, *felicem-ferice*, *melum-măr*, *mola-moară*, *petiolus-picior*, *ramula-ramură*, *viola-vioară*, *salutare-săruta*, *padulem-pădure*, *scala-scară*.

În cuvintele care se scriau cu doi de (l), unul s-a păstrat: *agnellus-miel*, *allegere-alege*, *anellus-inel*, *caballus-cal*, *mollis-moale*, *follem-foaie*, *pellem-piele*, *vallem-vale*, *stallae-stele*.

- Precedat de (c), (g) sau urmat de (e), (i) accentuați în cazul lui (l) geminat s-a palatalizat, iar apoi a dispărut: *clagum-cheag*, *clamare-a chema*, *oculus-ochi*, *veclus-vechi*, *linum-in*, *gallina-făină*, *follius-foi*, *milia-mie*, *palea-paie*, *trifolium-trifoi*, *taliat-taie*.
- Urmat de (a) final, (l) sau (ll) a dispărut: *catella-cățea*, *hirundinella-rîndunea*, *margella-mărgea*, *stella-stea*, *turturella-turturea*.

Evoluția oclusivei /r/

Modificări necondiționate:

- La inițială și medială a rămas nealterat: *radere-rade*, *resonare-răsuna*, *retundus-rotund*, *risus-râs*, *rota-roată*, *acrus-acru*, *aratura-arătură*, *fera-fiară*, *saturare-sătura*, *arma-armă*, *arcus-arc*, *securem-secure*, *socrus-socru*, *terra-țară*.
- (R) final primar a fost preluat în cazurile de metateză: *commater-cumătru*, *inter-între*, *perpre*, *frater-frate*, *formosus-frumos*.
- (R) final secundar e conservat: *apparo-apăr*, *aurus-aur*, *carrus-car*, *ferrum-fier*, *humerus-umăr*, *morio-mor*, *rarus-rar*, *suffero-sufăr*, *taurus-taur*.
- (R) final dispăre de la infinitivul verbului: *dare-dă*, *stare-sta*, *cadere-cădea*, *ardere-arde*, *venire-veni*.

Evoluția fricativei /f/

- La inițială și medială (f) a fost păstrat intact: *fabricare -fereca, facere-face, facia- față, fames- foame, felicem-ferice, fenestra -fereastră, frigus- frig, frontem -frunte, fumare-fuma, frondia- frunză, fulgerem -fulger, fusus- fus, infigere- înfige, inflorire -înflori, luciferum -luceafăr, suflare- sufla, scrofa- scroafă, tufa- tufă.*
- (F) final de asemenea se conservează: *cofea- coif, stufus -stuf.*

Evoluția fricativei /v/

- Completarea inventarului de fricative cu labio-dentala (v) se produce târziu, spre finele epocii care au precedat faza romanică a latinei orientale (sec.V-VI e.n.). Noul fonem se dezvoltă dintr-un (u) semivocalic latin: *vasum - vas, vecinus - vecin, venatoria - vânătoare, vendere - vinde, visum - vis, vita - vită, vulpem - vulpe, vulturem - vulture, vinum - vin, vespă - vespe.*
- La mediala intervocalică (u) dispăre, fără a da reflexul (v): *avunculus - unchi, cantavi - cîntai, clavem - cheie, gervis - grea, lavatura - latură, vivus - viu.*
- Precedat de o lichidă și urmat de o vocală, (u) n-a dispărut, ci s-a transformat, prin diferențierea fonemelor continui, în (b): *alvea - albie, alvina - albină, cervus - cerb, corvus - corb, expulverare - spulbera, fervere - fierbe, pulverem - pulbere.*

Modificări sporadice

- Fonetismele *neg (-neavus) fag „fagure” (- favus)* nu reprezintă o deviere în evoluția lui (u) intervocalic latin: (g) a apărut pe locul hiatului cauzat de dispariția bilabialei.
- Vocalizarea. *Allevatum - alvatu - aluat, levare - lvare - lua* (prin acomodarea bilaterală), *clavtoria - clautoare - cheutoare* (prin diferențiere).

Evoluția consoanei /S/

Evoluție necondiționată

- La inițială și medială s-a păstrat: *excaldare - scălda, excarminare - scărmana, excurrere - scurge, saccus - sac, salem - sare, salcem - salcie, saltare - sălta, scandula - scândură, scutum - scut, sementia - sămânță, sera - seara, serenus - senin, spicum - spic.*
- La finala primară nu lasă nici o urmă deja în latină vulgară tîrzie, iar la cea secundară persistă: *ad-vix - abia, acus - ac, cursus - curs, densus - des, dossum - dos, fustus - fus, grassus - gras, grossus - gros, latus - lat, locus - loc, nasus - nas, ossum - os.*

Modificări condiționate

- Înainte de (e), (i) sau i(e) în hiat s a devenit ș: *deserto - deșert, desidero- deșider, dixi - zisu, exire - ieși, inselare - înșela, misellum - mișel, resina - rășină, serpes - șarpe, sella - șea, sedet - șede, grassi - grași, sexe - șase, passi - pași, ursi - urși.*
- Același tratament a suferit (s), când a fost urmat dec, (t)+(e),(i) (<i>i</i> sau iot, de (tr)+(i) final sau de (cl)): *conoscere - cunoaște, crescere - crește, descendere - deștinde, nascere - naște, piscem - pește, asternere - așterne, castigo - câștig, investire - investi, nostri - noștri, pascere - paște, angusti - îngust, ascla - așchie.*
- Urmat de o consoană sonoră, (s) se transformă în corelatul său sonor (z): *disbinare - dezbinda, disbracare - dezbrăca, disglaciare - dezgheța, disligare - dezlega, exbatere - zbate.*

Dar *despicare* – *despica*, *discingerte* – *descinge*, *discalceare* – *descălța*, *discarricare* – *descărca*.

- Asimilat complet la (s), (z), (ș) sau (j) următor, (s) dispare *des-juca* – *dejuca*, *des-zice* – *dezice*, *des-fătui* – *desfătui*, *disjugare* – *dejuca*.

Completarea alfabetului cu sunete consonatice:

/ Z /

Se știe că în limba latină /z/ se nu exista, dar ce pronunța /z/ /s/ intervocalic în cuvintele de origine greacă: *rosa*.

Consoana /z/ provine din:

- din /d/ latin +e,i sau i(e) în hiat: *decem* – *zece*, *diem* – *zi*, *dicere* – *zice*, *medium* – *miez*.
- din /s/ latin + consoană sonoră: *disligare* – *dezlega*, *exbatere* – *zbate*.
- din /j/ latin inițial: *jacere* – *zace*.
- pe calea împrumuturilor: v.sl. – *zăvor*, turc. – *zarzavat*, ngr. – *zahăr*.

/ Ș /

Provine:

- din /s/ latin +e,i sau i(e) în hiat: *sedere* – *ședere*, *sella* – *șea*, *sic* – *și*, *camisia* – *cămașă*, *ingrasiare* – *îngrășa*, *roseus* – *roș*.
- /s/ latin urmat de /c/ /t/ latini + e, i: *crescere* – *crește*, *scire* – *ști*, *castigo* – *cîștig*, *ustia* – *ușă*, *nostrī* – *noștri*, *musculus* – *mușchi*.
- din creații interne – *sir*, *șotie*, a *șuiera*, a *șterpeli*, a *șușoti*.
- din împrumuturi – turc. – *șah*, fr. – *șovin*, ung. – *șuncă*.

/ J /

Provine :

- din /j/ latin inițial sau medial: *jocum* – *joc*, *jovis* – *joi*, *jurare* – *jura*, *adjutare* – *ajuta*.
- din /e/ latin + o: *deorsum* – *jos*.
- din creații interne - *javră*, a se *hîrjoni*.
- din împrumuturi – sl. *jalbă*, *jăratec*, fr. *jachetă*.

/ H /

Provine:

- din creații interne: *hac*, a *hăcui*, *hap*, *hoț*, a *hăi*, *hălăciugă*.
- din împrumuturi: sl. *hram*, turc. *hamal*, *habar*, ucr. *horn*.

Notă: Consoanele Q, W, Y, K au pătruns mai târziu în limba română odată cu neologisme.

Fenomene fonetice

Afereza - fenomen fonetic din evoluția unei limbi, constînd în suprimarea vocalei inițiale sau a unui grup de sunete de la începutul cuvîntului.

Apocopă - cădere a unui sunet final al unui cuvânt sau a unei silabe de la sfârșitul acestuia, fără ca înțelesul lui să sufere.

Asimilare – transformare, modificare fonetică condiționată a unui sunet sub influența altui sunet diferit în sensul dobândirii unei caracteristici asemănătoare cu aceea a sunetului influent.

Diereză - transformarea a unui diftong în hiat, a unei semivocale dintr-un diftong într-o vocală plenisonă care se pronunță separat de celelalte (aurum – aur).

Disimilare - modificare fonetică condiționată care constă în schimbarea statutului unui sunet dintr-un cuvânt sub influența altui sunet, identic sau asemenător din același cuvânt (monumentum – monmânt – mormânt - **n** a fost disimilat în **r** de către **m** următor , deoarece era greu de articulat două nazale una după alta).

Epenteză - modificare fonetică condiționată care constă în apariția unui sunet nou, de obicei consoană, între două sunete greu de pronunțat, în interiorul unui cuvânt (pâine, mâine).

Iotacizare - palatalizarea (înmuierea) unui sunet vecin sub influența unei vocale, iotacizarea consoanei **d** în cuvântul auz – aud (audio – a auzi).

Metateză – modificare fonetică condiționată care constă în schimbarea locului sunetelor sau al silabelor într-un cuvânt (în special al consoanelor **l** și **r**).

Rotacizare – fenomen fonetic care constă în transformarea unei consoane intervocalice în **r** (solem –soare).

Sincopă - modificare fonetică condiționată care constă în dispariția unei vocale neaccentuate dintre două consoane sau a unei silabe neaccentuate din interiorul unui cuvânt (calidus – cald).

Tema 3

CONSTITUIREA VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

Plan:

- *Vocabularul latin moștenit*
- *Elementul autohton*
- *Elementul slav*
- *Influența limbilor maghiară, neogreacă, turcească*
- *Influența franceză, italiană, germană, engleză, etc.*

Vocabularul latin moștenit

Se știe că fondul de bază al cuvintelor din vocabularul limbii române îl constituie elementele de origine latină. Schimbările de vocabular condiționate de trecerea de la limba latină la limbile neolatine au afectat atât expresia, cât și conținutul.

Sub raportul expresiei modificările se produc în conformitate cu legile fonetice specifice fiecărei limbi fonetice în parte. Astfel că în diferite limbi romanice același element latin putea căpăta forme diferite:

De exemplu: lat. *pedica* – it. *piedica*, rom – *piedică*;

lat. *pectinem* – rom. *pieptene*, it. *pettine*, sp. *peine*, fr. *peigne*.

lat. *serpem* – rom. *șapte*, it. *serpe*, sp. *sierpe*.

Schimbările semantice care au survenit în evoluția unora dintre cuvintele moștenite din latină se datorează, în fond, folosirii metaforice a acestora.

Să menționăm câteva cazuri de modificare a sensului în latină din provinciile dunărene: *caballus* - cal, care avea în latină sens de *mârțoaică* a venit să ia locul cuvântului din limba clasică *equus* – cal; în loc de *os* – gură începe să fie folosit *gula* –gâtlej; *cognatus* care în lat însemna *rudă* în provinciile dunărene și-a îngustat sensul, însemnând *cumnat*.

Cazuri similare celor citate mai sus au făcut să se deosebească o limbă romanică de alta chiar prin elementele latine. Astfel într-un idiom romanice se păstra cuvântul folosit în vorbirea populară, iar în alta – cel întrebuințat în limba clasică; într-un idiom – forma diminutivă a cuvântului, iar în alta – cea obișnuită, din cuplul de sinonime unul s-a păstrat într-o limbă, celălalt în alta, etc.

De exemplu: Cuvântul *mensa* s-a păstrat în limba română, sp. *mesa*, iar în alte limbi s-a impus cuvântul *tabula* – scândură cu sensul de *masă* – it *tavola*, fr *table*. Sinonimele determinativului *pulcher* (*bellus*, *formosus*) s-au repartizat în mod diferit în limbile romanice: *bellus* – it *bello*, fr. *beau*; *formosus* – rom *frumos*, sp. *hermoso*, port. *formoso*.

Deși vocabularul limbilor romanice acceptă și numeroase împrumuturi, care elimină adesea elemente moștenite din latină, lexicul acestor limbi a continuat să păstreze în esență, caracter romanice. Explicația rezidă în ponderea stratului latin: elementele lui denumesc noțiuni fundamentale ale vieții omului și au cea mai mare frecvență în limbă. Lexicul de bază latin cuprinde:

– *omul, părțile corpului omenesc*: *barbatu*, *mulier*, *tener*, *veteranus* (*betranus*), *feta*, *nepos*, *nepotis*, *caput*, *auricla*, *dens*, *-ntis*, *frons*, *frontis*, *gena*, *lingua*, *nasus*, *pilus*, *oculus*, *anima*, *costa*, *ficatum*, *humerus*, *panticem*, *pectus*, *sinus*, *spinalis*, *digitus*, *manus*, *petiolus*, *pugnus*, *ungula*, etc.

- **noțiuni legate de fiziologia omului:** audio, ascolto, gustus, sentio videre, sternuto, suflo, bibo, fames(foame), lacrima, manduco, satulus, sitis (sete), dormio, somnus, visum, etc.
- **acțiuni legate de îngrijirea corpului:** excaldo, lavo (a la), pectino.
- **starea fizică a omului:** sanitas, -atis, dolor, -oris, mors, -ortis, tussis, gemitus.
- **caracteristici fizice ale omului:** mutus, orbus, surdus, formosus, altus, grassus, etc.
- **noțiuni legate de procesul alimentării, mâncării, băuturii, produselor:** cena, prandium, farina, fructus, panis, placenta, sal, salis, mustum, vinum, lingula, crudus, ferreo, coquo.
- **îmbrăcămintă, încălțăminte, acțiuni legate de acestea:** camisia, manica, vestimentum, annellus, corona, margella, cosere, incingo, incanceare (a încălța).
- **casa de locuit și părțile ei:** casa, fenestra, paries, -etis, porta, mensa.
- **membri ai familiei:** parens, -entis, frate, sora, mammă, nepos, -otis, cumnat, gener, -eri, marit (soț, mire), nurus, socrus.
- **noțiuni și fenomene ale naturii:** caelum, lucifer, luna, solis, stella, bruma, frigus, fulger, gelu (ger), glacia, nebula (negură), nix, nivis (nea), pluvia, tonare (a tuna), ventus.
- **anotimpurile, lunile anului, zilele săptămânii, ziua:** an, ver, veris, prima vera, autumnna, heberna, luna, aprilis, augustus, februarus, maius, mars, dominica, jovis dies, mercuri dies, veneris dies, mane, noctis, sera.
- **pământ, sol, minerale:** pavementum, terra, lutum, petra, marmor, -oris, sal, -alis, campus, mons, -ontis, ripa, vallis.
- **plante, arbori, arbuști, pomi fructiferi, fructe, cereale, legume:** flos, -oris, granum, lingum (lemn), palea (paie), radicina, spicus, arbor, -oris, padulem, pinus, tillia, ceresia, nuc, pirum, populus, mora, prunus, cornus, secale, cepa, pomus, legumen, radícula (ridiche), pepo, peponis, menta, melum.
- **animale, părțile corpului animalului, acțiuni, fiziologia animalelor:** fera, salvaticus, vita, vitelus, coda, coma, rumigare, latrare, mugire, admissarius, canis, capra, catella (cățea), iapă, ied, oaie, porcus, scrofa, taurus, vacca, cervus, ursus, vulpes.
- **păsări de casă și sălbatice:** passar, -ris, ovum, crista, pinna, gallina, porumb, pavo, -onis, corvus, merula (mierlă), vultur, -oris.
- **insecte, viermi:** formica, lacusta, musca, lendines, peduculus, vermis, vespa.
- **dimensiuni, formă, aspect exterior, cantități, unități de măsură:** alto, curtus, desertus (deșert), grevis, integrum, multum, numerus, plenus, sigulus, aduncus, asper, -rum, angustus, circus, longus, latus, mollis, putridus, rarus, retundus, strambus, humidus (umed), luminosus.
- **culori:** albus, alabaster, galbinus, nigrum, viridis, rubeus (roib).
- **gust, miroși:** acrus, amarus, dulcis, putet, putridus.
- **mijloace de transport, utilaj:** carrus, lunter, frenum (frâu), roată.
- **obiecte de uz casnic:** palus (par), scala, scamnum, scala, caldaria, olla, saccus, vasum, urceolus, clavis, forfex, funis, nodus, spuma.
- **termini religioși:** angelus, baptizare (a boteza), blastimare, basilica, christianus, deus, domine deus, draco, paganus, peccatus, sanctus, scriptura.
- **noțiuni privind cultura:** charta, scribo, canticum, versus, chorda.

Mai sus au fost menționate doar unele cuvinte-rădăcini preluate din latină. Acestea au stat la baza numeroaselor formații noi (derivative), apărute la etape diferite de dezvoltare a limbii, formînd cuiburi extinse de unități lexicale: de ex: a cânta –cântec, cântăreț, cântare, încântător, încântare. Bineînțeles, nu se exclude faptul că unele formații cu aceeași rădăcină să fie moștenite chiar din limba latină.

Analizând elementele lexicale de origine latină menționăm și faptul că numeroase rădăcini latine au pătruns în limba română mai târziu (XVIII-XX) și continuă să pătrundă și astăzi prin intermediul împrumuturilor din alte limbi romanice. Mai mult decât atât au fost reintroduse rădăcini moștenite de limba română, dar de data aceasta cu alt sens: *lapte* - *lactate*, *apă* - *acvatic*, *gheață* - *glacial*, *noapte* - *nocturn*, *iernatic* - *hibernal*, *limbă* – *lingvist*, *sarpe* – *serpentină*, *negură* – *nebulos*.

Trebuie să admitem că numărul de elemente lexicale latinești moștenite s-a diminuat cu timpul în aria romanică de est. Dispariția multor cuvinte latine se datorește faptului că pentru denumirea aceleiași noțiuni au început să fie folosite mai târziu împrumuturi din alte limbi. Astfel cuvintele *amare*, *uxor*, *hortus* au fost înlocuite prin slavonismele: *a iubi*, *nevestă*, *grădină*.

Elementul autohton

În Peninsula Balcanică și în regiunile Dunării limba latină a venit în contact cu limba tracilor (în felurite aspecte: dacă , getă...).

Limba tracă, ca limba unor neamuri foarte numeroase și puternice era răspândită între sec. X-III î.e.n în partea de Est a Peninsulei Balcanice și a regiunilor dunărene.

Începând cu ultimele sec. î.e.n. limba tracă este înlocuită treptat în partea de sud a ariei și în diferite sectoare ale litoralului Mării Negre, vecine cu coloniile grecești, prin limba greacă. Odată cu pătrunderea romanilor în Balcani (sec. I-III î.e.n.) limba tracă începe a fi înlocuită în centrul și nordul peninsulei prin limba latină. Urme de limbă tracă mai persistă în unele localități pînă prin sec. VI e.n. dată după care numirea de *trac* nu mai figurează ca ceva contemporan cu documentele timpului. Nu se știe dacă limba a avut contact nemijlocit cu slava în Balcani ori în Carpați.

În ce privește materialul lingvistic trac, cunoștințele noastre sînt foarte fragmentare. Nu s-a găsit pînă acum nici un text de apartenență neîndoielnic tracă, dar nici nu se știe dacă tracii aveau literatură scrisă - (Ovidiu în exil). Totodată nu tot ce s-a presupus ca fiind trac e autentic. S-a constatat că tracii n-aveau alfabet propriu, cuvintele lor fiind scrise sporadic cu litere grecești și latinești, fapt ce ducea la schimonosirea cuvintelor, mai ales de cei ce copiau neștiind limba tracă. La aceasta a contribuit și etimologia populară greacă și latină, precum și grecizarea cuvintelor trace.

Izvoarele de cunoaștere a limbii trace se reduc de fapt la următoarele:

- Vreo 70-90 de glose trace, împrăștiate prin operele mai multor autori antici, printre care merită o deosebită atenție Eshil și Fotiu. Glosele acestea însă din cauza factorilor amintiți mai sus de autenticitate diferită numai 27 dintre ele pot servi ca bază pentru etimologizări mai mult sau mai puțin sigure. (adunate și sistematizate glosele de renumitul dacolog W. Tomaschek).

- Un număr ceva mai mare de nume proprii, antroponime și toponime. Nume tribale trace sînt cunoscute în număr de peste o sută. (D.ex: Carpi, Costoboci, Daci, Getae, Odrysae,

Triballi). Sunt cunoscute și multe antroponime (Decebalus, Rebocentus, Roimetalcas, etc.), nume de orașe și cetăți: Odessos, Naissus, Oiscus), precum și denumiri de râuri: Istros (Dunărea), Arzos (Marița). Întâlnind des elementul **-bria** în numiri de cetăți (Alaibria, Bolbabria, Mesembria) savanții au putut asocia acest element cu înțelesul de cetate. Prin aceeași metodă s-a ajuns unanim la concluzia că elementul **-dava** însemna așezare, oraș: Acidava, Clepidava, Patridava, Sigidava. Uneori asemenea identificări sunt confirmate și de alte surse. Astfel numirea Pulpideva (păstrată pînă astăzi în orașul Plovdiv), însemnând „orașul lui Pulpu” era o traducere a numirii greco-latine Philippiopolis. Acest lucru e permis, pe de altă parte, să se identifice Pulpu cu Philipp, ducând la concluzia lipsei lui F ori ph în limba tracă.

- S-au mai păstrat două culegeri de numiri dace ale plantelor medicinale, intercalate de copiiști în operele savanților antici Dioscoride și Pseudo-Apuleius. Din cauza copiilor schimonosite, precum și a dificultății de identificare a unităților botanice respective, cele două liste de plante oferă puțin material sigur. Din cele 57 de denumiri vreo 10-15 se consideră a fi destul de autentice ca să servească drept bază pentru etimologizări. Printre ele se găsesc, de exemplu: *dyn – urzică, riborasta – brusture, mizela – cimbru*.

- Renumitul inel de aur (31,3 kg) de la Ezerovo, sat lângă Borisovgrad, Bulgaria (se păstrează în muzeul din Sofia), găsit întâmplător în anul 1912. Inelul poartă o inscripție gravată cu 61 de litere grecești într-o limbă necunoscută, care s-a presupus a fi tracă. Cuvintele nu sunt separate, ceea ce complică și mai mult descifrarea.

Deocamdată, inscripția nu a putut fi descifrată, deși există diverse încercări. Există vreo 20 de traduceri ale inscripției, nici una însă dintre ele nefiind acceptată de majoritatea cercetătorilor. Una dintre traduceri propuse, de lingvistul bulgar, Dimităr Dečev, este: „Eu sunt Rolisteneas, urmaș al lui Nereneas. Tilezupta, o femeie araziana, m-a adus pe pământ (pe lume)“. De pildă, sunetul „ă“ este folosit în Europa doar în limbile română și albaneză, limbi care au în alfabet și litera corespunzătoare. Sunetele „ă“ și „ș“ au rămas din limba dacă, respectiv iliră, care au multe caracteristici comune. Singura limbă antică europeană care avea în alfabet litera „ș“ a fost limba etruscă, în care „ș“ era scris „M

- S-au mai păstrat aproape o sută de **formulări sacrale** scrise cu litere grecești în frigiană, limbă vorbită în Asia Mică. Inscripțiile acestea aparțin la două epoci diferite: sec VII-VI î.e.n și primele secole ale erei noastre. Limba frigiană se consideră în baza indicațiilor scriitorilor antici ca înrudită cu traca, dar nu ne oferă material trac propriu-zis.

- Unele date în ceea ce privește elementul autohton și rolul lui în evoluția latinei populare din Balcani și regiunile dunărene sînt furnizate de **limba albaneză**, care este, fără îndoială, continuarea unei limbi antice balcanice. Despre faptul că albaneza este continuarea uneia dintre limbile-substrat din Balcani vorbesc schimbările fonetice identice sau similare pe care le-au suferit elementele latinești în limba română și albaneză, unde acestea sunt foarte numeroase și variate.

Cuvinte dacice păstrate în limba română, în ordine alfabetică. Dintre ele, unele nu își găsesc definiții decât prin explicațiile unor oameni din anumite regiuni și în dicționarele de arhaisme, altele și-au pierdut de mult vorbitori, însă cele mai multe sunt pronunțate zi de zi. *Doina, mămăliga, sâmbure, căciulă* sunt câteva din cuvintele românești care au proveniență din limba dacilor. Mai multe cuvinte de origine geto-dacă avem mai jos:

A: abeș, Abrud, abur, acăța, adămană, ademeni, adia, aghiută, aidoma, ală, alac, aldea, ameți, amurg, anina, aprig, argea, Argeș, arunca, azugă.

B: baci, baier, baligă, baltă, bară, Barbă-cot, barză, bască, batal, băga, băiat, bălan, balaur, beregată, boare, bordei, bortă, brad, brândușă, brânză, brâu, brusture, bucur, buiestru, bunget, burghiu, burlan, burtă, burtucă, burtuș, butuc, butură, buză.

C: caier, cață, căciulă, căpușă, căpută, cătun, cioară, cioban, cioc, ciocârlie, ciomag, cârlan, cârlig, codru, copac, copil, creț, cruța, cujbă, culbec, curma, curpăn, cursă, custură,

D: darari, daș, dărâma, deh, deretica, descăța, descurca, dezbăra, desghina, dezgauc, doină, don, dop, droaie, dulău.

F: fărâmbă.

G: gard, gata, gălbează, genune, ghes, ghiară, ghimpe, ghiob, ghionoaie, ghiont, ghiuj, gîde, gîdel, gordin, gorun, grapă, gresie, groapă, grui, grumaz, grunz, gudura, gușă.

H: hojma.

I: iazmă, iele.

Î: încurca, înghina, îngurzi, înseila, întrema.

J: jilț.

L: leagăn, lepăda, lepede, leșina.

M: mal, maldac, mazăre, măceș, mādări, măgură, mălai, mămăligă, mărcat, mătură, melc, Mehadia, mieru, mire, mistreț, mișca, mânz, morman, mosoc, moș, moț, mugure, munună, murg, mușat.

N: năpârcă, năsărâmbă, nițel, noian.

O: ortoman.

P: păstaie, păstra, pânză, pârâu, prunc, pururea.

R: rață, ravac, răbda, reazem, ridica, râmă, rânză.

S/Ș: spânz, stăpân, stărnut, sterp, stejar, stergie, stână, străghiată, strepede, strugure, strungă, sugruma, sugușă, șale, șiră, șopârlă, șoric, șut, scăpăra, scrum, scula, scurma, sâmbure, sâmvea, sarbăd, Sarmisegetuza.

T: tare, traistă, tulei,

Ț: țap, țarc, țarină, țăruș, țundră, țurcă.

U: uita (a se), undrea, urca, urcior, urdă, urdina, urdoare.

V: vatră, vătăma, vătui, viezure, viscol,

Z: zară, zăr, zburda, zestre, zgardă, zgîria, zgârma, zimbru zârnă.

Elementul slav

Raporturile lingvistice romano-slave din perioada formării protoromânei se caracterizează prin diferite grade de intensitate. În timpul contactului activ populația romanică intră în legături strânse cu cea slavă, colabărind și înrudindu-se cu aceasta. Treptat are loc asimilarea populației slave de pe teritoriul carpato-dunărean și asimilarea idiomului slav, care a lăsat urme adânci în vocabular.

Deosebit de numeroase sînt elementele slave vechi în lexic, ele denumind obiecte și fenomene ce se raportează la cele mai variate domenii de activitate omenească și ocupând locul al doilea după elementul latin. Cel mai important criteriu de delimitare a elementelor slave vechi de elementele slave ulterioare este existența primelor în aromână, care s-a despărțit de masivul nord-dunărean către sf. sec. X. Astfel de proveniență slavă sunt cuvintele: *stog*, *trup*, *prag*, *brazdă*, *coasă*, etc. Pentru a determina caracterul slav vechi al împrumutului e necesar să se recurgă și la alte criterii și anume: aspectul fonetic, semantic și răspândirea teritorială a împrumuturilor. În felul acesta știind că grupul de sunete –um, -un este caracteristic cuvintelor

slave vechi putem conchide că cuvintele: *luncă, muncă, dungă, dumbravă*, sunt slave vechi deși ele lipsesc în aromână.

Din punct de vedere cantitativ elementele lexicale slave vechi diferă de la o fază la alta. În prima fază de contact cu slavii au fost împrumutate cuvinte ca: *daltă, gard*.

Mult mai multe au pătruns în cea de a doua fază. Acestea se raportează la diferite domenii: *gleznă, trup, maică, rudă, bivol, veveriță, lebădă, rac, ovăz, sfeclă, hrean, cojoc, sită, sanie, sticlă, zid, iesle, etc.* Destul de numeroase sunt împrumuturile slave ce denumesc noțiuni privind pământul și natura în genere: *brazdă,, deal, nisip, praf, luncă, ogor, pajiște, prăpastie, izvor, vreme*. O serie de împrumuturi denumesc însușiri ale obiectelor: *bogat, vesel, bolnav, gol, drag, iute, lacom, slab, treaz*. Sunt numeroase cuvinte care exprimă acțiuni: *a grăbi, a greși, a dărui, a dovedi, a lovi, a munci, a primi, a plăti, a păzi, a trăi, a terbuî, a iubi*.

În perioada de extindere a statului bulgar asupra regiunilor nord dunărene care durează aproximativ până în sec. XIV au loc raporturi romano-slave. Acum însă elementul slav privește anumite domenii, numai unele sfere de activitate, ca viața politică, religia, unele meserii. Din cauza asemănării mari a împrumuturilor slave vechi cu cele *bulgare ori sârbe*, de multe ori e greu a stabili o distincție netă între ele. Din categoria aceasta fac parte împrumuturile următoare: *baștină, cârpă, clacă, costiță, creangă, curcă, găscă, gospodar, morcov*.

Dintre elementele care nu trezesc deosebite îndoieli în ceea ce privește proveniența sunt cuvintele ce denumesc noțiuni legate de cultul religios. După cum se știe, o parte din termenii referitor la religia creștină este moștenită: *dumnezeu, cruce, biserică, rugăciune, înger*, alta însă e împrumutată din slavă: *pristol, hram, mănăstire, popă*. Aceste noțiuni la slavi intră în uzul larg începând cu a două jumătate a sec. IX, iar la populația romanică începând cu sec. XI. Tot de perioada bulgaro-sârbească este legat de stratul de împrumuturi ce denumesc noțiuni vizând organizarea politică, ca *vodă, voievod, vornic, ispravnic, crai*.

Lexicul limbii noastre cuprinde și elemente de origine *poloneză* datorate diverselor relații ce au existat între moldoveni și polonezi în decursul istoriei. Realțiile politice dintre aceste două popoare încep pe la sfârșitul sec. XIV din necesitatea luptei comune împotriva turcilor, tătarilor și ungarilor. Raporturile economice și politice, urmate de cel de ordin cultural și literar, s-au reflectat și în limbă. O parte de cuvinte de origine poloneză sunt folosite și astăzi: *arendă, pavăză*.

Cuvintele împrumutate din limba *rusă*, reprezintă două categorii generale. Prima cuprinde cuvintele ruse propriu-zise: *stepă, carboavă, ceașcă, copeică, știucă...*

Categoria a doua o constituie cuvintele de alte origini, care au pătruns prin filieră rusă: *administrație, birjă, căpitan, comisie, fabrică, poștă, spirt*. De asemenea, au pătruns în limba română un șir de cuvinte de origine *ucraineană*. Acestea se raportează mai ales la viața casnică: *balercă, borș, cobză, hrincă, hrișcă, nămol, plită*.

În epoca sovietică limba română preia o serie nouă de elemente lexicale rusești ca: *soviet, colhoz, sovhoz, sputnic, bolșevic, comsomolist, comitet de partid, proletariat, burghezie*. Multe dintre aceste cuvinte au trecut deja în categoria arhaismelor.

Influența limbilor maghiară, turcească, neogreacă

Limba populației romanice din nordul Dunării, continuându-și evoluția după legile sale proprii, a suferit totodată o influență din partea altor limbi, cu ai căror purtători a venit în contact populația romanică. Este vorba despre influența limbilor maghiară, neogreacă, turcească, ș.a.

În nordul Dunării populația romanizată intră în contact cu o populație de origine fino-ugrică – ungurii. Triburile fino-ugrice au locuit din cele mai vechi timpuri în regiunile Ural, pe cursul mijlociu al râului Volga. Factorul decisiv care a determinat pătrunderea ungurismelor îl constituie convețuirea îndelungată a celor două populații pe unul și același teritoriu. Datorită mișcării de populație elementele unguerești s-au extins în vorbirea romanicilor din toate regiunile nord dunărene. Cuvintele de origine maghiară pot fi raportate la viața feudală. Dintre acestea sunt următoarele: *dijmă, bir, iobag, neam, răzeș, belșug, imaș, hotar, a altoi, marfă, a cheltui, aldămaș, gazdă, vamă, vameș, a birui, paloș, lăcaș, a locui, ladă, lacăt, pahar, șoim, beteșug, a tământui, a chibzui, a bănui, gând, chin, chipeș, gingaș, uriaș, viclean, pildă, țel, șatră, tabără, sicriu, țințirim, răvaș.*

Elementele maghiare constituie un strat considerabil în lexic, majoritatea căpătând extindere generală. Unele însă ca *aprod, bir, iobag, pîrcălab, dijmă*, etc. se păstrează doar ca istorisme, altele au dispărut cu totul. Împrumuturile maghiare au contribuit la impunerea sau extinderea unor sufixe. Astfel de cuvinte ca *beteșug, viclesug, chipeș, vameș* au dat naștere la formante noi în limba română în - șug, - eș: *trupeș, oacheș, tintaș...* După secolul al XV influența maghiară s-a exercitat mai intens asupra limbii vorbite în Transilvania, fapt care i-a comunicat unele caracteristici specifice.

Influența turcă asupra limbii române

Înainte de a trece la examinarea pătrunderii **elementelor turcești** e cazul să amintim aici că limba populației romanice din regiunile dunărene a suferit o anumită influență din partea limbilor unor popoare de origine turcică, începând cu pecenegii, uzii, apoi cumanii, hunii, tătarii și sfârșind cu turcii. Astfel, influența turcă asupra limbii române s-a manifestat în două etape, elementele turcice pătrunzând așadar pe teritoriul limbii noastre în epoci diferite. Astfel, se face în mod curent distincția între împrumuturile vechi turcești și cuvintele mai recente; se recunosc două straturi importante: „unul, mai vechi și mai subțire, venit din lexicul populațiilor turco-tătare (sec. al IX-lea – al X-lea și până în sec. al XIV-lea – al XV-lea) și altul, mai nou și mai însemnat, pătruns din turca osmanlie (aproximativ între sec. al XV-lea și al XVIII-lea)”.

O primă influență corespunde **etapei preosmanlii** (numită *influență turcească veche*, pentru a o diferenția de cea turcă osmanlie, mai recentă) și cuprinde elementele atribuite populațiilor de origine turco-tătără care s-au stabilit „vremelnice sau până la asimilare” în regiunile carpato-danubiene (pecenegi și cumani, cazaci și tătari). Informațiile despre aceste populații sunt sumare și destul de nesigure.

Pecenegii au venit din extremitatea răsăriteană a Europei și s-au așezat, la sfârșitul secolului al IX-lea, cu preponderență în Moldova și în estul Munteniei, iar mai târziu, în secolele X-XI, s-au infiltrat și în Transilvania și Dobrogea. Ei au dăinuit pe aceste teritorii până la sfârșitul secolului al XI-lea, când au fost înfrânți atât în Transilvania, de regele Ladislau (1088), cât și în sudul Dunării, de bizantini, iar cei care au supraviețuit acestor lupte au continuat să conviețuiască printre „români”, însă n-au reușit să se impună și, treptat, au fost complet asimilați.

Drept dovezi lexicale ale existenței lor aici au rămas doar câteva nume topice: *Peceneaga, Pecineaga, Peceneagul/Pecineagul, Pecenișca, Pecenevra*; formele *Beșineu, Beșinou, Beșinova* din Ardeal au pătruns aici prin mijlocire maghiară, dar, la origine, sunt tot pecenege.

Cumanii au apărut în a doua jumătate a secolului al XI-lea, din stepele de la nordul Mării Negre, și au rămas mai multă vreme atât în Moldova, cât și în Țara Românească, ocupându-se cu

păstoritul și agricultura. Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, sunt împinși în sudul Dunării și spre Câmpia Panonică. Și de la ei ne-au rămas în limba română câteva toponime – de fapt, mai multe decât de la pecenegi: *Comana/Comăna*, *Comanea*, *Comani*, *Comeni*, *Comăneanul*, *Comăneasa/Comăneasca*, *Comănești*, *Comănița*, *Comanca*, *Covurlui*, *Caracal*, *Teleorman* (< *teli/deli*: “nebun” + *orman*: “pădure”, adică “pădure nebună”, cu sensul de “pădure sălbatică, deasă”), *Bahlui*, *Călmățui*, toponime terminate în particula *-uiu*, dar și antroponime (*Coman*, *Comănescu*, *Comșa*, *Caraiman*, *Aslan*, *Balaban*, *Buciuc*, *Cara*, *Carabă*, *Ciortan*, *Talabă*, *Tâncabă*, *Toxsabă*, *Ulan*, *Ulmeș* etc.), „fără unanimitate de păreri în privința etimologiei lor”, precum și substantive comune: *aslam* (“camătă”), *baltag*, *beciu*, *capcană*, *cazan*, *cioban*, *cobuz* (“un fel de chitară”, “cobză”), *dușman* (consemnat în *Codex Cumanicus*), *teanc*, *toi(u)*: originar, “ospăț”; verbul (*a*) *tolăni*. Tot seminții cumane sunt considerate și cea a uzilor, după care au fost numite locuri precum *Poiana Uzului* și *Uzul* (jud. Bacău), și iasigii (< lat. *Iassones*), care ne-au lăsat numele orașului *Iași*, dar și al localităților *Iașul* (jud. Făgăraș) și *Iașii* (din Odorheiu).

Vocabularul de origine cumană a putut fi reconstituit datorită *Dicționarului cuman-latin*, editat de Géza Kúun, începând cu anul 1303, după manuscrisul dăruit de către Petrarca Bibliotecii din Veneția. Cuvintele cumane nu se deosebesc foarte mult de cele turcești propriuzise; rareori, forma cuvântului românesc indică originea cumană (cum se întâmplă în cazul toponimului *Teleorman*).

Tătarii (și negaii – înrudiți cu aceștia) au lăsat și mai puține urme în vocabularul românesc, majoritatea deja dispărute: *mârzaci* (“numele date unor căpetenii tătarești”); cuvinte ce desemnează anumite dări (*alómul*; *ilișul*; *ușurul*). Cuvinte ca *arcan*, *capcană*, *cobuz*, *haraba* au intrat în vocabularul poporului român definitiv, unele fiind utilizate și în zilele noastre în Moldova, ca regionalisme.

Lista unor astfel de cuvinte diferă mult de la un specialist la altul, tocmai din cauza dificultăților de delimitare – de exemplu, etimonul cuvântului românesc este necunoscut limbii turce sau are un fonetism diferit.

Astfel, Ovid Densusianu consideră de origine cumană elemente precum: *bardacă*, *catâr*, *chindie*, *chior*, *habar*, *hambar*, *haram*, *maimuță*, *murdar*, *taman* etc., iar G. Ivănescu amintește și cuvintele (pentru care, în DEX, apar soluții felurite: *et. nec.*, *tc.* etc.): *beci*, *buzdugan*, *butuc*, *bălăban* (“un fel de șoim”), *dușman*, *cioban*, *toi*, *scrum* etc.

De asemenea, nu se cunosc în limba română urme lexicale din graiul bulgarilor turanici, tot din rândul semințiilor turco-tătare.

Chiar dacă puține, cuvintele turcești vechi atestă, încă o dată, faptul că pe teritoriul pe care s-a format poporul român au trecut și popoare orientale, ceea ce explică și varietatea, ca origine, a vocabularului românesc, expresie a societății, a unei anumite civilizații, după cum afirma lingvistul francez Antoine Meillet.

Dacă prima etapă a influenței turcești asupra limbii române nu a lăsat urme foarte pregnante în vocabularul nostru sau, cel puțin, acestea nu s-au menținut în număr foarte mare în româna actuală, cea de-a doua influență turcă, mai nouă, cea din *etapa osmanlie*, care începe odată cu invazia turcilor (osmanlâi) în Peninsula Balcanică, în secolul al XIV-lea, a fost mult mai puternică. După subjugarea treptată a popoarelor balcanice, țările române cad sub suzeranitate otomană. Urmează o lungă perioadă de relații directe cu turcii (cinci secole: XIV-XIX), care au favorizat pătrunderea în limbă a unui mare număr de termeni turcești, mulți dintre ei supraviețuind și astăzi în vocabularul românesc.

Elementele lexicale din această perioadă au intrat în limba română în două etape istorice: în prima etapă (*antefanariotă*), este vorba despre cuvintele împrumutate în secolele XIV-XVIII, pe când în cea de-a doua etapă avem de-a face cu turcisme împrumutate în perioada *fanariotă* (sec. al XVIII-lea – al XIX-lea), care, în mare parte, au dispărut din uz, multe dintre cele care au reușit să se mențină primind pe terenul limbii noastre un sens depreciativ sau ironic. Din etapa antefanariotă a influenței turcești, mai exact din secolele XV-XVII, datează în limba română cuvinte ca *aba, amanet, basma, cântar, chel, ciorbă, chirie, cusur, dulap, dulgher, fotă, fidul, halva, leafă, maramă, odaie, para, saltea, samsar, samur, soiu* etc.

În perioada fanariotă a acestei influențe, se observă în limba română neologisme turcești cunoscute cu precădere „în straturile superioare ale societății, care imitau modele venite de la Constantinopol”. Ne-au rămas din această etapă foarte multe împrumuturi turcești „care au sporit lexicul nostru în veacul al XVII-lea și mai ales în cel următor, privesc, în exclusivitate, viața materială”: *acaret, balamale, cerdac, cearșaf, cercevea, geam, chilipir, cântar, magazie, mușteriu, raft, teanc, tejghea, baclava, cafea, cașcaval, cataif, ciorbă, ciulama, ghiveci, halva, iahnie, iaurt, musaca, pilaf, rachiu, rahat, sarma, șerbet, caza, ceaun, farfurie, tavă, basma, chimir, fes, ciorap, condur, papuc, borangic, mărgean, alea, ghiulea, bidiviu, ciochină, amanet, liman, talaz, chirie, bidinea, burghiu, cazma, dulgher, dușumea, moloz, schelă, tavan, mucava, pingea, perciune, zuluf, boiangiu, bursuc, catâr, calcan, arpagic, bostan, cais, chimion, dovleac, harbuz, lalea, liliac, nufăr, pătlăgea, zambilă, zarzăr, belea, chef, chiul, cusur, hal, hatâr, mahmur, marafet, moft, naz, tabiet, abitir, barem, bașca, buluc, doldora, taman; interjecțiile *aman!, bre!, haide!, halal!*; sufixe de origine turcă precum *-giu/-ciu* (*bragagiu, cafegiu, boiangiu, barcagiu, pomanagiu, scandalagiu*); *-lâc/-lic* (*samsarlâc, caraghiozlâc*); *-liu* (*chefliu, nurliu*).*

Se pare că această influență nu s-a manifestat uniform asupra variantelor limbii române din secolul al XVIII-lea. Cuvintele de origine turcă au pătruns și au fost acceptate cu preponderență în Muntenia și în Moldova. În Ardeal, termenii de origine turcă au avut concurență din partea elementelor lexicale maghiare sau germane, iar în subdialectul bănățean, turcismele au pătruns în cea mai mare parte pe filieră sârbă.

Fiind limitată în timp și în spațiu, se poate observa că influența turcă asupra limbii noastre nu s-a exercitat decât în anumite sfere ale lexicului (termeni din domeniul comerțului, alimentației, îmbrăcăminte, armatei, justiției, meseriilor, faunei, florei, păstoritului, domeniul maritim – arii foarte variate ale vieții materiale a societății), nu și în sistemul gramatical al limbii române:

Statistic vorbind, s-a demonstrat că în vocabularul limbii române 4,36% reprezintă elemente turcești. Din acestea, astăzi au rămas în uz un număr foarte mic de cuvinte de origine turcă; majoritatea și-au păstrat, în schimb, caracterul regional sau au devenit învechite.

Influența grecească supra vocabularului limbii române

Anterior și, apoi, paralel cu influența turcă osmanlie, s-a exercitat asupra limbii române influența grecească, ale cărei urme se mai văd și astăzi tot în domeniul vocabularului. Faptul că erau greci, care îndeplineau diverse slujbe și, în primul rând, pe aceea de interpreți. Mai târziu, Poarta otomană a început să numească, în principatele române, domnitori greci, cunoscuți sub numele de „fanarioți”.

Denumirea aceasta provine de la cartierul Fanar din Constantinopol, unde locuiau reprezentanții nobilimii grecești intrate în slujba sultanilor turci, după căderea Imperiului bizantin în anul 1453.

Astfel, în perioada domniei grecilor fanarioți în principatele dunărene (anii 1711-1821) **influența neogreacă** devine destul de intensă, întrucât domnitorii greci fanarioți aveau în slujba lor cărturari greci, în majoritatea familiilor boierești din Moldova se vorbea limba greacă, iar copiii boierilor vorbeau grecește. Afară de aceasta existau școli grecești, comerțul și mănăstirile erau în mâinile grecilor, limba greacă devenise limba oficială a curții.

Printre cuvintele românești de origine grecească (adică intrate în limba noastră după ce aceasta era în linii mari constituită), deosebit două straturi mai importante, corespunzând celor două perioade și deci aspecte fundamentale pe care le cunoaște aceasta influență asupra limbii române. E vorba, mai întâi, de influența greacă bizantină (care s-a exercitat asupra românei aproximativ între secolele al VII-lea și al XV-lea) și, apoi, de influența greacă modernă, numită încă și neogreacă. Întrucât nu dispunem de texte scrise în limba română mai devreme de secolul al XVI-lea, în multe cazuri e greu de știut dacă un cuvânt grecesc aparține perioadei bizantine sau neogrecești. Tot așa, nu știm întotdeauna exact dacă elementele lexicale grecești ne-au venit direct din această limbă sau prin filiera slavă (ca în cazul lui: argat, camătă, cămin, colibă, crin, drum, hârtie, orez, sfeclă și multe altele).

Până la contactul direct și mai strâns cu grecii, o serie de termeni bizantini au pătruns, în limba română, prin intermediul slavilor meridionali. Pe aceasta cale am primit îndeosebi termeni religioși de origine grecească, deoarece atât slavii din sudul Dunării, cât și bulgarii asimilați de aceștia au adoptat creștinismul de rit bizantin. Introducerea liturghiei la slavi și apoi (prin intermediul acestora la romani), precum și constituirea unei ierarhii bisericești după modelul celei bulgare s-au soldat cu crearea unei bogate terminologii ecleziastice (în sensul cel mai larg al cuvântului): *acatist, arhiepiscop, arhieru, arhimandrit, catapeteasma, ctitor, egumen, evanghelie, fariseu, icoană, mănăstire, mătanie, mitoc, mitră, mitropolit, mitropolie, osana, paraclis, parastas, patrafir, patriarh, protopop, psalm, psaltire, satana, smirnă* și altele. Deși cărțile de ritual foloseau limba slavonă, unii ierarhi erau greci de origine, deci prin ei influența bizantină s-a putut manifesta și direct, nu numai prin mijlocire slavă. Iată de ce, pentru unii dintre termenii citați mai sus, nu este greșit dacă admitem o dublă proveniență: slavă și bizantină.

În ceea ce privește elementele de origine neogreacă, acestea sunt mult mai numeroase și au intrat, în limba română, odată cu răspândirea culturii grecești în Muntenia și în Moldova.

Aceasta cultură (la care aveau acces aproape exclusiv clerul și clasa boierească) a pătruns la noi prin biserică, prin școală, prin cancelariile domnești (care se foloseau de cărturari greci) și prin numeroasele traduceri care s-au făcut din grecește în românește. Întrucât perioada de influență maximă a limbii neogrecești corespunde indiscutabil epocii fanariote, se obișnuiește ca împrumuturile din neogreacă să fie împărțite în două categorii, care nu pot fi întotdeauna strict delimitate. E vorba de împrumuturile anterioare epocii fanariote și de cele efectuate chiar în decursul acestei perioade (ultimele se mai numesc și fanariotisme).

Asemenea împrumuturilor de origine turcă, și cele grecești se pot recunoaște, uneori, tot după partea lor finală (de exemplu -icos în: plicticos, poli-ticos, simandicos, tacticos, nevricos și economicos (provenit din mai vechiul iconomicos) sau -isi în: aerisi, agonisi, chivernisi, hirilisi „a felicita”, molipsi, plictisi, sinchisi, zaharisi etc.

Elementele de origine neogreacă pot fi clasificate, pe de o parte, în funcție de domeniul în care s-au folosit, iar, pe de alta parte, în funcție de caracterul lor cult (diata „testament”, riga, plastograf, efor, epitrop, partida, caligrafie, tipografie, catagrafie etc.) sau popular și familiar (taifas, sindrofiu, ifos(e), lefter, fandosi și altele). Câteva „neogrecisme” rămase în limbă se folosesc numai în expresii mai mult ori mai puțin cunoscute: a da cu tifla, a fi (a se afla) la ananghie, a-si da ifose etc.

Comparând între ele ultimele două influențe, vom spune că majoritatea împrumuturilor neogrecești au avut un caracter livresc și oficial. Cu timpul, cele mai multe și-au pierdut viabilitatea și au dispărut definitiv din limbă, spre deosebire de cele turcești care au fost, în mai mare măsură asimilate de limba populară.

Cuvintele neogrecești în epoca fanariotă se referă la diferite domenii:

- Termenii referitori la viața socială: *protipendadă* „marea boierime alcătuită la început din cele cinci ranguri (logofăt, vornic, hatman, postelnic, agă);
- Termeni din domeniul medicinei: *lahuză, molimă, molipsitor, tifos* ș.a.
- Termenii din domeniul științei și culturii: *dascăl, agramat, filă, vivliotecă, psalt*, ș.a.
- Denumiri de obiecte casnice: *sârmă, dârmoi, prosop, ipsos* ș.a.

Luată în ansamblu, influența neogreacă a avut un caracter oficial și savant. Relativ puține elemente lexicale din această categorie au pătruns la nivelul uzului general, care să fi continuat a fi întrebuințat și după epoca fanariotă: *flamură, agale, anapoda, a fandosi, a irosi, nostim, noimă, orfan, a plictisi, politicos, molimă, molipsitor, tifos, a agonisi, ș.a.* Majoritatea cuvintelor pătrunse în epoca fanariotă trec cu timpul în fondul pasiv al vocabularului, fiind apoi uitate cu totul. Locul elementelor neogrecești, la fel ca și al multor elemente turcești dispărute, îl ocupă treptat elementele romanice.

Odată cu dezvoltarea științelor, artelor și a culturii în general pătrund cuvinte din limba greacă, care, alături de cele din latină, au stat la baza creării terminologiei științifico-tehnice internaționale. Este vorba despre termenii ca *gramatica, geometrie, catedră, istorie, optică, aritmetică, matematică, cosmos, orchestră, tactică, teatru, comedie, tragedie, bibliotecă, filozofie, fonetică, teoremă* ș.a.

Din limba greacă au pătruns și elemente derivate, degajate din cuvintele grecești sau formate din elemente greco-latine, ce cuprindeau formantul dat: sufixele *-iz (a neutraliza, a organiza), -ism (marxism, darvinism, consonantism, cosmopolitism), -ist (artist, oportunist, ateist), -ic (istoric, arhaic, biologic, atomic), prefixele a- (anormal, agramat, alogic), arhi- (arhicunoscut, arhiștiut), dia- (diagrama, diametral, diapozitiv, diagnostică), epi- (epigramă, epilog, epigraf).*

Influența franceză, italiană, germană, engleză

Pe lângă influența, pe care limba română a suferit-o pe parcursul secolelor din partea limbilor maghiară, turcească, greacă, influență ce s-a exercitat în mare măsură pe calea contactului direct de purtătorii acestor limbi, au mai avut loc împrumuturi și din alte limbi, însă nu prin contacte de populație, ci pe cale cărturărească. Amintim aici împrumuturile lexicale din unele limbi romanice (*franceză, italiană*) sau germanice (*engleză, germană*).

Pe plan lingvistic influența franceză începe a se manifesta prin secolul XVIII. Majoritatea termenilor împrumutați în această perioadă vin prin mijlocirea domnitorilor fanarioți, care, ca

foști grafomani (traducători ai Porții), cunoșteau franceza și continuau s-o cultive la curtea domnească. Imitându-i, boierii localnici se străduiau și ei să însușească această limbă.

De acum în cronici se întâlnesc cazuri de înlocuire a grecizmelor și turcizmelor prin elemente franțuzești. Procedul devine deosebit de frecvent la începutul sec. XIX.

În sec. XX mai ales după anexarea Basarabiei la Rusia, un număr considerabil de franțuzisme pătrund prin intermediul limbii ruse, care încă pe timpul lui Petru I a început să împrumute cuvinte din limbile apusene. Majoritatea termenilor împrumutați sunt din domeniul vieții militare (*artilerie, cavalerie, ofițer, infanterie, general, avangardă, adiutant, invalid, veteran ș.a.*) și administrative (*comitet, subsidie, administrație, comisie, cabinet, cancelarie, comerț, consul, departament, nație, parlament, proprietate, tratat, revizor, anifest, colonie, carantină ș.a.*)

Faptul că astfel de cuvinte au pătrins prin intermediul limbii ruse este dovedit atât de accentuarea lor, ca și în limba rusă (*cavalerie, artilerie*), dar nu ca în franceză, cât și de segmentul final al cuvintelor respective (comp.: *complet*, rus. Комплект față de franțuzescul *complet*; *comitet*, rus. Комитет față de franțuzescul *comité*).

Pătrunderea franțuzismelor în limba română se mai datorește traducerilor de opere artistice din limba franceză, precum și faptului că oamenii de cultură își făceau studiile în Franța.

Împrumuturile de *origine italiană*, ca și cele din limba franceză, n-au pătruns în limba noastră pe calea contactului direct; majoritatea cuvintelor de origine italiană fac parte din domeniul lexicii internaționale. Ele privesc, în primul rând, noțiuni din diferite domenii ale vieții culturale: muzică (*tenor, arie, recitativ, bas, duet, cantată, operetă, barcarolă, violoncel, intermezzo, mandolină, piano, moderato, crescendo, bemol, adagio ș.a.*), arhitectură (*balcon, cupolă, arcă, mozaic, baroc ș.a.*), pictură (*acuarelă, guaș*), teatarul (*scenă, paiață, comediant ș.a.*), literatură (*sonet, capitol ș.a.*), artă militară (*soldat, escadron, cazarmă, armată, asalt, asediu, batalion ș.a.*), precum și noțiuni din alte domenii: comerț (*mercantil, valută, casier, bancă, bancar, comerciant, monedă ș.a.*), îmbracaminte (*pantaloni, ghețe ș.a.*), națiuni morale (*capriciu, gelozie, acuratețe ș.a.*). După cum vedem, împrumuturile de origine italiană se bucură de o largă circulație în limba română și pătrunderea lor a contribuit în mod efectiv la îmbogățirea terminologiei.

Există o serie de *împrumuturi germanice*. Se presupune, că încă din timpul contactului cu popoarele migratoare (goții, vandalii) să fi rămas și unele cuvinte ca: *a cotropi, nasture*.

Elementele lexicale de origine germană propriu-zisă au intrat mai târziu, fiind în cea mai mare din domeniul terminologiei, în primul rând din terminologia tehnică (*glaspapier, bonfaier, stratostat, nit, ghivent, vandrug, vinclu, matriță ș.a.*). Afară de această au fost împrumutați și unii termeni social-politici (*dictat, comunicat ș.a.*), militari (*blocadă, ștab, brand, comandatură ș.a.*), muzicali (*capelă, camerton, capelmaistru, claviatură*) și din alte domenii (*arestat, consum, bilanț, bodegă (un fel de bar mic), vermut, felcer, chelner, cufăr, șindrilă, șnur, șpriț, turn ș.a.*). Cuvinte de origine germană au pătruns de asemenea și prin intermediul limbii ruse *rang, mecanic, duplicat, matros*.

În cadrul terminologiei internaționale trebuie menționate și *împrumuturile din limba engleză*, care privesc noțiuni din domeniul tehnicii (*tramvai, escalator, teleaip, tunel, radar*), al sportului (*finiș, record, gol, fotbal, hochei, start, tenis, sport, regbi*), al vieții social-politice și economice (*lider, spicher, business*), culturale (*film, clown, studio, foxtrot (dans de origine americană)*).

O mare parte din împrumuturile romano-germanice a venit prin intermediul limbii ruse sau franceze.

Unele cuvinte legate de anumite realii și noțiuni ale popoarelor din țările Asiei, Africii devenind internaționale au pătruns și în limba noastră: *banană, mandarin, bambus*.

Tema 4

CONSTITUIREA SISTEMULUI GRAMATICAL AL LIMBII ROMÂNE. EVOLUȚIA PĂRȚILOR DE VORBIRE LATINE

Plan:

- *Evoluția substantivului ca parte de vorbire*
- *Apariția articolului ca parte de vorbire*
- *Evoluția adjectivului ca parte de vorbire*
- *Evoluția pronomului ca parte de vorbire*

Evoluția substantivului ca parte de vorbire

Substantivul latin se caracterizează prin trei categorii gramaticale: genul, numărul și cazul, toate fiind exprimate printr-o singură flexiune. Deci, flexiunea -am din cuvântul *silvam* indică g.f, n.sg, c. Acc.

În latina populară odată cu reducerea sunetelor finale, se destramă sistemul flexionar, ceea ce a provocat importante modificări în domeniul fiecărei categorii.

1. Modificări în cadrul declinărilor

În limba latină substantivele se grupau în cinci declinări, ținându-se cont de flexiunile de N. și G. sg.:

- Declinarea I – bruma, ae
- Declinarea II – lupus, lupi, puer, -i, vir, -i, filium, -ii.
- Declinarea III – N. – o, or, er, os, es, x, n, (G. –is) – civis, - is, vulpes, -is, animal, -is, pax, -is.
- Declinarea IV – fructus, -us, gelu, -us, cornu, - us
- Declinarea V - glacies, -ei, facies, -ei.

Declinările I, II, III erau cele mai numeroase și mai productive. Celelalte două declinări erau reprezentate printr-un număr neînsemnat de substantive. În felul acesta substantivele de declinarea IV și a V de timpuriu manifestă tendință de a trece prin metaplasmă la alte declinări. (schimbare în forma unui cuvânt survenită prin adăugarea sau înlăturarea unui sunet). Substantivele de declinarea IV trec de regulă la cele de declinarea II-a, iar substantivele de declinarea V – la declinarea I. Astfel cele cinci declinări latine se reduc la trei. Cauza trecerii substantivelor de declinarea a V la cele de declinare I a fost existența dubletelor de N. la singular în -ia: glacies – glacia, facies – facia. Substantivele de declinarea a IV având la singular forme comune cu cele de declinarea a II, trec la aceasta. Nu toate substantivele de declinarea a IV trec la declinarea II. Unele din ele, care desemnează numiri de persoane feminine trec la cele de declinarea I: nurus –nura, socrus –socra – soacră.

Fenomenul metaplasmei substantivelor poate fi observat în cadrul altor declinări. Substantivul de declinarea a III nepos → la declinarea a II. Substantivele de declinarea a III în – as iuventas, civitas, siccitas (secetă)– după căderea consoanelor finale se confundă cu substantivele de declinarea I.

În limba română substantivele se caracterizează prin trei declinări, moștenite din limba latină populară. În general putem spune că la declinarea I se referă substantivele de genul masculin, la decl. II – g. f și la declinarea III – neutrele, unele substantive de genul geminin și masculin.

În sec al XIX-lea unele neologisme, împrumutate din franceză, circulau în limba română cu două forme de gen: favor – fr. *faveur*, onor – *honneur*, dar și formele de favoare, onoare.

Și în prezent în graiurile moldovenești sunt substantive care pot avea două variante de gen: desagă – desag, minut – minută, etc.

Așadar, metaplasma substantivelor este un fenomen, care continua în limbă și care se explică prin mai multe cauze: modificări de ordin fonetic, schimbări prin analogie, etc.

2. Modificări în cadrul genului

În limba latină existau trei genuri: masculin, feminin și neutru. Masculinele și femininele cuprindeau numele de ființe bărbătești și respectiv femeiești și numele de obiecte care în imaginația omului primitiv erau văzute însușiri fizice bărbătești și femeiești.

masc: frater, ventus

fem: soros, capra, fraxinus.

La genul neutru se refereau numirile de obiecte care în imaginația omului erau considerate ca inanimate. (*vadum, cornu, templum*). Pe teren romanic, începând cu sec. III-IV cele trei genuri din latină, în special masculinul și neutrul, suferă schimbări de ordin cantitativ, determinate de diferite cauze și, în primul rând, de influența substratului. Astfel, substantivele latine neutre puteau fi tratate în vorbirea populației neromane ca masculine sau feminine. Evoluția formelor categoriale de gen în limbile romanice a fost diferită. În limbile romanice occidentale s-au păstrat doar două genuri: masculinul și femininul. Neutrul însă dispare definitiv ca gen, trecându-și substantivele la genul masculin.

În romanica orientală tabloul e altul genul feminin e moștenit din latină fără vreo schimbare deosebită. Masculinul și neutrul se regroupează, având ca punct de plecare ideea de animat-inanimat. Astfel la masculin rămân doar substantive animate, substantivele masculine inanimate trec la genul neutru.

Deci, neutrul pe teren romanic nu dispare ci păstrează la plural flexiune specială –a, -ora caracteristică numai pentru substantivele inanimate.

Constituirea genului masculin

Genul masculin din latină cuprindea:

- 1) substantivele de declinarea a II cu N. – us
- 2) o parte de substantive de declinarea a III cu N. – o, - or, - os, - er, - es.
- 3) majoritatea substantivelor de declinarea IV cu N. sg. în – us.

1. În româna comună o parte din aceste substantive mai ales animatele își păstrează genul neschimbat.

De exemplu: *aedus-ied*, *caballus-cal*, *catellus* – cățel, *cervus*- cerb, *lupus* –lup, *ursus* – urs. Au păstrat genul originar și unele substantive inanimate: *annus*, *oculus*, *pugnus*, *palus*, *saccus*.

Celelalte – inanimatele – trec în clasa substantivelor ambigene: *angulus, annellus, carrus, circus, fundus, locus, nodus*.

2. Substantivele masculine de declinarea a III păstrează genul originar. E vorba mai ales de substantivele animate: *frater, lepus, serpens, vervex, nepos, vermis, homo*. Și unele substantive inanimate: *carbo, dens, mons, pulmon, paries*.

3. O parte din substantivele de declinarea a IV își păstrează genul numai când sunt animate: *fetus* –făt. Cele mai multe însă fiind inanimate, devin neutre: *arcus, fructus, gemitus, lacus, tonitrus* (tunet).

În concluzie, genul masculin, moștenit din latină a suferit modificări de ordin cantitativ. Substantivele animate au păstrat genul originar. Cele inanimate au trecut în clasa neutrelor.

Constituirea genului feminin

Genul feminin cuprindea:

- 1) substantivele de declinarea I;
- 2) substantivele de declinarea a V;
- 3) substantivele de declinarea III, terminate la N. sg în –as, –is, –us, –x, –s.
- 4) un număr redus de substantive de declinarea a II și IV cu N. în –us (în special denumirile de arbori).

În romanica orientală ca și în limbile romanice occidentale, genul femininelor a rămas, de regulă, neschimbat:

1. Femininele de declinarea I, care sînt destul de numeroase: *anima, auricla, bruma, cepa, casa, farina, formica, gallina, genna, palma, pedica, ripa, rota, vena*.

2. femininele de declinarea a V, care încă în latina populară admiteau dublete, s-au grupat cu declinarea I: *glacia, facia, dies*.

3. femininele de declinarea a III: *civitas, clavis, frons, lex, mens, nix (nea), pax, soror, vulpes, sitis*.

4. Nu și-au menținut genul, trecînd la masculin numai substantivele feminine (de toate declinările) ce denumesc arbori, întrucît majoritatea lor coincidea ca formă morfologică cu substantivele masculine de declinarea a II: *carpinus, cornus, fagus, fraxinus, melus, pinus, pirus, pomus, tilia, ulmus*.

Constituirea genului neutru

Genul neutru latin cuprindea:

- 1) Substantive de declinarea a II cu N. sg în –um.
- 2) Substantive de declinarea a III terminate la N. sg în –e, –men, –ar, –ur, –us.
- 3) Substantivele de declinarea a IV cu N. sg în –u.

Spre deosebire de genul masculin și feminin din limba latină, păstrate fără schimbări calitative deosebite genul neutru a fost supus unor modificări esențiale. Reducerea sunetelor finale de la N. sg. a făcut ca între masculin și neutru să nu se mai poată face deosebire: *lupus* și *vadum* – lup și vad.

Drept urmare, în limbile romanice occidentale substantivele de genul neutru au fost absorbite de cele de genul masculin. În romanica orientală substantivele de genul neutru au fost puse la baza creării unei clase noi de substantive, cea a substantivelor care la singular coincid cu masculinul, iar la plural se caracterizează prin două dezinente specifice: –e și –uri.

În româna comună substantivele inanimite au format o clasă nouă și au fost numite inițial ambigene, apoi au revenit la denumirea inițială de neutre.

În limba română în clasa neutrelor au nimerit, în primul rând, neutrele latine:

1. *de declinarea II: caelum, calcaneum, digitum, ossum, prandium, signum, lutum, spicum.*
2. *de declinarea a III: frigus, nomen, pectus, tempus.*
3. *de declinarea a IV: cornu, gelu.*

Clasa substantivelor neutre s-a extins pe baza substantivelor latine inanimite de genul masculin. Trebuie să menționăm că nu toate substantivele neutre au rămas în limba română neutre. Unele din ele trec la feminine după căderea consoanelor finale: culmen- culme, legumen –legume, lumen – lume.

Încă în latina populară unele substantive neutre erau interpretate ca feminine. E vorba de formele de plural ale numirilor de fructe și anotimpuri: cerasia, corna, pira, poma, pruna, autumnă, hiberna, vera, primavera care erau identice cu formele de sg. ale femininului. De aceea singularul neutru în –um a fost înlocuit cu singular feminin: cornum –cornă, cerasium –cerasia, hibernum –hiberna, ver – vera.

Câteva substantive neutre au trecut la masculine: ficatum –ficat, caput – cap (capi).

În concluzie, putem spune că tendința limbii latin epopulare de lichida genul neutru s-a realizat parțial. Neutrul, caracteristic la origine pentru substantiv, adjectiv, numeral, pronume, participiu, s-a limitat în limba română doar la substantive.

3. Modificări în cadrul numărului

Limba latină a moștenit din indo-europeană două numere: singularul și pluralul. Au avut loc însă schimbări privind mijloacele gramaticale de exprimare a numărului, care în limba latină erau dezinențele. Ca rezultat al unor modificări importante, începute încă în latina populară, s-a ajuns în România orientală la trei clase nominale, în cadrul cărora se disting mai multe tipuri de opoziții între singular și plural, realizate cu ajutorul dezinențelor (flexia externă).

Afară de aceasta în româna comună mai apare flexia internă, adică alternanțe vocalice.

Să urmărim calea de evoluție a fiecărui tip de opoziție dintre singular și plural în parte:

1. Substantivele cu pluralul în -ae, în urma modificărilor fonetice, capătă dezinențele: -ă și e: casă –case, fată –fete, turmă- turme, umbra- umbre.

Substantivele latine cu singularul în –ella, illa (stella, maxila), păstrînd pluralul aproape fără schimbări (stellae), suferă modificări aproape considerabile la singular, căpătînd desinența –ea (tea, măsea). Așadar, pe lângă opoziția dintre sg și pl. –e, mai apare una nouă: ea –le.

Mărgea- mărgele, curea –curele, rîndunea – rîndunele, vițea –vițele, nuia –nuiele.

La această grupă s-au adaptat și substantivele în -a accentuat împrumutate din turcă: balama- balamale, basma – basmale, para –parale, tava –tavale.

2. Substantivele cu pluralul în –i (lupus, -i) prin modificări fonetice ajung la forma de singular în –u: lupu, iar pluralul în –i. După dispariția lui –u final se ajunge la opoziția: consoană – i redus: lup –lupi, urs –urși, vânător –vânători. Această opoziție este caracteristică pentru substantivele animate. Dintre substantivele inanimite au moștenit opoziția în cauză numai cele ce denumesc perechi de obiecte: pumn – pumni, cercel – cercei; plante – alun –aluni, spin –spini, fag –fagi. Tot aici s-au încadrat și unele împrumuturi din alte limbi. Celelalte substantive inanimite din grupa cu

pluralul în –i au trecut la clasa neutrelor, căpătând la plural terminațiile caracteristice acestora: -e sau –uri: *angulus – anguli – unghi – unghiuri*; *fusus – fusi – fus – fuse*.

Unele substantive cu pluralul - i sunt supuse unei evoluții deosebite, determinate de condiții fonetice specifice:

- astfel, după după grupuri de consoane: *gr, dr, cr, pl, tr – sunetele finale –u și –i nu se reduc: codru –codri, cuscu – cuscri, socru –socri*.
- Când sunetele finale –u și –i erau precedate de –l muiat, provenit din –ll și –cloclu – oculus, opoziția dintre singular și plural se neutralizează: *un pui –doi pui, un ochi – doi ochi*.

3. La substantivele cu pluralul în –es (*lex –legis, mons –montes*) în urma dispariției unor forme cazuale de singular se ajunge la un tip unic al singularului în –e: *lege, monte*, la plural se statortnicește forma de N. pl în –es, care după dispariția lui –s final devine aceeași ca și la singular –e. Limba însă a căutat căi pentru a lichida această situație de omonimie și în locul lui –i de la plural se întrebuițează în latina târzie tot mai des alofonul lui în –i. În această grupă sunt substantive de genul feminin: *pâine- pâini, cheie – chei, vale- văi, cale –căi*; substantive masculine- *munte –munți, dinte – dinți, vierme- viermi, mire –miri, frate – frați*.

4. Modificări în cadrul cazului

Limba latină avea un număr mare de cazuri, care se deosebeau între ele atât ca funcții, cât și ca formă. Tendința de înlocuire a formelor cazuale sintetice prin construcții prepoziționale, adică redarea lor prin mijloace analitice și reducerea consoanelor finale din latina târzie duc la micșorarea numărului de cazuri s-au la dispariția lor totală în limbile romanice. Astfel romanica orientală moștenește numai unele elemente din sistemul cazual latin: nominativul – acuzativul și genitivul – dativul. Nominativul și acuzativul singular din latina clasică se contopesc într-o formă unică, mai ales datorită modificărilor de ordin fonetic (reducerea consoanelor finale). Genitivul și dativul, parțial ablativul din latină dispar mai ales din cauza înlocuirii lor cu construcții prepoziționale. Se păstrează doar formele cazuale de G-D sg la substantivele feminine.

În primele secole ale erei noastre articulația consoanelor finale - s, -r, - l era relativ stabilă, pe când cea a lui –m final era foarte slabă. Reducerea acestora prezintă un proces cronologic consecutiv. Primul dispăre –m, apoi celelate. Slăbirea lui –m final începe încă în epoca arhaică, devenind mai frecventă în latina populară. Inscripțiile din provinciile romanice vorbesc de acum despre dispariția lui totală, exceptând cuvintele monosilabice. Căderea lui - m final duce la dispariția acuzativului singular, la pierderea de către acest caz a semnului său distinctiv (*silva(m), lupu(m)*). Prin dispariția lui - m final s-au contopit trei forme cazuale: nominativul, acuzativul și avlativul, ajungându-se la un tip mixt în –a.

Așadar, spre sfârșitul sec. al VI-lea și începutul sec. al VII –lea datorită coincidenței fonetice a formelor de N, Acc și Abl. și a celor de N și parțial Acc plural în romanica orientală s-au cristalizat câteva tipuri nominale unice.

În acesată perioadă, cu excepția substantivelor feminine la singular, care au păstrat urme ale cazurilor G și D, nu se poate vorbi încă de existența unui sistem flexionar cazual. Raporturile cazuale erau exprimate în mod analitic: prin construcții prepoziționale, prin articolul nesufixat încă și alte mijloace.

Concomitent cu statornicirea tipurilor nominale are loc precesul de dezvoltare a articolului. Articolul hotărât și cel nehotărât au pus bazele unui nou sistem de opoziții cazuale, creându-se posibilitatea de a prezenta numele în mai multe feluri: fără articol, cu articol hotărât și nehotărât.

Caracterul specific al sistemului cazual nou constă în faptul că elementele relevante sunt exprimate nu prin flexiuni cazuale propriu-zise, ci cu ajutorul formelor de caz ale articolului proclitic nesufixat sau a articolului enclitic sufixat (un pom, unui pom, niște pomi, unor pomi).

Formele numelui luate fără articol rămân invariabile, numai cele articulate își schimbă forma după cazuri.

Apariția articolului ca parte de vorbire

Gramaticianul latin Quintilian afirma: „Limba noastră n-are nevoie de articol” și totuși articolul este o formație romanică, constituită pe baza materialului latin.

Cauzele apariției articolului trebuie căutate în necesitatea logică de a reda opoziția unui nume determinat și nedeterminat, cât și faptul că în latina populară se pierdeau în urma reducerii sunetelor finale, flexiile care desemnau funcția sintactică a fiecărui caz. Drept rezultat s-a simțit nevoia de a reda cu alte mijloace gramaticale funcția sintactică de caz. Limba a recurs la două mijloace: prepoziții și articole. Articolul s-a extins la început asupra substantivelor concrete, care exprimau noțiuni limitate de forma lor. Apoi articolul s-a extins și asupra substantivelor abstracte, care exprimau noțiuni nelimitate de forma lor, deoarece în mintea omului apar ca lipsite de formă. Într-o perioadă mai târzie articolul a început să fie plasat pe lângă nume proprii, întrucât ele sînt unice în felul lor și nu presupun un element de opoziție, redat prin articol.

1. Apariția și constituirea articolului hotărât

Articolul hotărât își ia originea de la pronumele demonstrativ: *ille*, *illa*, *illud*. În cursul evoluției sale pronumele demonstrative *ille* a avut o soartă diferită: folosit singur a devenit pronume demonstrativ; folosit pe lângă verb a devenit pronume personal de persoana a III, stînd pe lângă un nume devine articol hotărât. Se consideră că articolul s-a constituit aproximativ în sec. VII e.n. cînd el apare ca un element auxiliar gramatical bine definit. Pronumele demonstrativ *ille* arăta depărtarea, ca loc sau timp față de persoana vorbitoare. Odată însă cu pierderea valorii spațiale și stabilirea demonstrativității *ille* începe să se desemantizeze, transformîndu-se treptat într-un instrument gramatical, adică să se gramaticalizeze, avînd o funcție asemănătoare cu cea a articolului și se plasează atît în postpoziția, cît și în prepoziția substantivului fără adjectiv.

Traptat demonstrativul *ille* se desemantizează completamente, devine un instrument gramatical auxiliar, indisolubil legat de substantiv.

Postpunerea și sudarea articolului hotărât la substantive se datorește mai multor factori. În latina târzie exista tendința de a plasa pe *ille* după substantive: *scala illa*, *vulpes illa*, *cervos ille*. În asemenea cazuri *ille* are funcția unui atribut pe lângă nume ceea ce corespunde specificului limbii noastre. Legătura pronumelui *ille* cu *bonus* din construcția *homo ille bonus*, care inițial determina adjectivul slăbește, ceea ce duce la regrupare: pronumele se desprinde de adjectiv și se atașează la substantiv. Mai târziu *ille* se contopește cu numele și formează cu acesta un tot întreg.

În cursul evoluției sale demonstrativul *ille*, în noua lui calitate de determinativ al substantivului, apoi și de articol a suferit următoarele schimbări privind formele de caz, gen și număr.

Evoluția adjectivului ca parte de vorbire

Adjectivul face parte din clasa numelui, caracterizându-se prin aceleași categorii de gen, număr și caz. Adjectivul se mai caracterizează și prin categoria gradelor de comparație.

1. Modificări în cadrul genului

Spre deosebire de substantiv unde distincția de gen se face de cele mai multe ori prin mijloace lexicale (frater –soror, pater –mater), la adjective opoziția dintre masculin și feminin se făcea de la bun început prin forme speciale ale aceluiași cuvânt (longus, longa, longum). Pentru adjective categoria genului este pur gramaticală. Din punct de vedere al exprimării al opoziției de gen adjectivele în limba latină se grupau în trei clase. Cele mai multe adjective aveau forme speciale pentru toate genurile (bonus, bona, bonum; altus, alta, altum; magnus, magna, magnum.). Un grup mic de adjective aveau o formă comună pentru masculin și feminin și alta pentru neutru (dulcis, dulce; fortis, forte; gravis, grave). Și în sfârșit un număr redus de adjective aveau o singură formă pentru toate trei genuri: dives (bogat), ferox (sălbatic), par (egal), vetus (vechi).

În latina populară prin reducerea unor sunete finale are loc o regrupare în cadrul acestor trei clase la adjectiv. Astfel, adjectivele care în latina clasică aveau o singură terminație pentru toate genurile, își reduc simțitor sfera de întrebuințare, ceea ce duce la dispariția clasei ca atare, limba română moștenește un număr mic de asemenea adjective.

Adjectivele cu două terminații în urma constituirii tipului nominal unic, devin formații cu o singură terminație (dulce, felice). Din această clasă în idiomele romanice s-au menținut doar câteva (dulce, ferice, fierbinte, greu, rece, etc.).

În cadrul adjectivelor cu trei terminații forma de feminin a rămas intactă, iar formele de masculin și neutru au coincis, formându-se astfel o opoziție nouă (bonu –bona). Această grupă de adjective pe terenul romanic oriental este unica clasă adjectivală productivă (bonu –bona, crudu –cruda, lungu –lunga).

De acum în limba latină exista tendința de generalizare a adjectivelor din această clasă. Ea se realiza, în primul rând, prin atragerea adjectivelor din alte clase. Fenomene similare sunt atestate de unele monumente scrise. Astfel în *Appendix Probi* formele de limbă vorbită se corectează în felul următor: acre non acrum, tristus non tristis. Așadar în acea perioadă pentru limba vorbită erau caracteristice nu formele clasice (acre, tristis), ci creațiile noi (acrum, tristus) care au servit drept prototip formelor actuale – acru, trist.

Deci, în locul celor trei clase de adjective latine idiomele romanice din orient dezvoltă numei clasa adjectivelor de tipul bonu –bona. Această clasă de adjective este foarte bogată, cuprinzând atât elementele lexicale moștenite din latină, cât și derivațiile sufixale, precum și împrumuturile din alte limbi.

2. Modificări în cadrul numărului

La adjective opoziția dintre singular și plural s-a constituit în același mod ca și la substantive. Există doar o deosebire: pentru a distinge pluralul de singular s-au creat trei flexiuni: -i redus, -e, -uri. La adjective însă flexiunea –uri lipsește. Adjectivul cunoaște numai două flexiuni, cu ajutorul cărora se realizează opoziția de singular-plural: -i și –e.

Prima flexiune (- i) este caracteristică pentru adjectivele cu o singură terminație (verde – verzi, tare –tari) și pentru formele masculine ale adjectivelor cu două terminații (bun –buni, crud –cruzi, acru – acri).

Flexiunea –e este caracteristică pentru pluralul formelor feminine ale adjectivelor cu două terminații (bună-bune, crudă –crude).

Spre deosebire de substantivele feminine în –ă care la distingerea singularului de plural admit două tipuri de opoziție (casă-case, aripă-aripi), adjectivele terminate în –ă se caracterizează într-un singur tip (bună – bune, caldă –calde).

Notă: Categoria cazului la adjective se determină în dependență de categoria cazului substantivului pr care îl determină.

3. Modificări în cadrul gradelor de comparație

În limba latină gradele de comparație se constituiau cu ajutorul sufixelor, adică în mod sintetic (longus, longior, longissimus). Procedul acesta nu cuprindea, însă, toate adjectivele. Încă în limba latină clasică există o serie de adjective, care formau gradele de comparație în mod analitic, cu ajutorul unor cuvinte auxiliare, din care mai frecvente erau: *magis*, *plus* – la comparativ și *maxime*, *super*, *valde*, *bene* – la superlativ. Formele analitice ale gradelor de comparație erau caracteristice, în special, pentru adjectivele cu terminațiile –*eus*, –*ius*, –*uus* (de tipul *idoneus* „potrivit”, *pius* „pios”, *strenuus* „activ”).

Modelele analitice (*magis idoneus*, *maxime pius*) au putut servi drept imbold pentru nașterea sporadică, iar apoi sistematică a gradelor de comparație analitice și la celelalte adjective.

Încă din epoca lui Plaut *magis* începe să fie întrebuințat la constituirea comparativului nu numai în cazurile adjectivelor de tipul *idoneus*, dar și atunci, când adjectivul avea grade de comparație sintetice bine distincte. Se foloseau, deci, dublete, paralelisme (*aptus* „capabil”, *aptior*, dar și *magis aptus*). Inițial construcția analitică apare ca o inovație „stilistică” și abia prin sec. al V-lea – al VI-lea se gramaticalizează, căpătând exitindere generală și înlăturând din uz tipul latin sintetic.

În latina târzie comparația cu *magis* devine procedeu gramatical în Iberia, Galia de Sud și în provinciile din Bazinul dunărean.

La crearea gradului comparativ se mai folosea și adverbul *plus*. Dar aceasta avea răspândire neînsemnată, localizându-se numai în centrul și în nordul Galiei.

Pentru exprimarea analitică a gradului superlativ latina deseori întrebuința *maxime*, forma de superlativ a adverbului *magis*.

Alături de acest adverb se folosea, de asemenea, *multum* (*vir multum bonus* – la Cicero, *janua multum facilis* – la Horațiu) și *bene* (*bene concorde*; *bene gloriosos* – în Iordanis Getica).

După cum s-a menționat, în epoca romantică generală cele câteva adverbe, care participau la constituirea perifrizei de comparativ ori superlativ, se specializează, repartizându-se după regiuni. Pentru exprimarea comparativului în latina orientală se statornicește perifriza, alcătuită din adverbul *magis* + adjectivul la gradul pozitiv (*magis dulce*, *magis molle*).

Ulterior comparativul de tipul *magis dulce* începe să se întrebuințeze și pentru exprimarea ideii de superlativ.

Scindarea tipului de comparativ *magis dulce* în două se datorează apariției articolului hotărât (și respectiv a celui nehotărât), care a servit ca factor decisiv în ceea ce privește exprimarea opoziției noi de comparativ – superlativ (*magis dulce homo* – *eccu-ille magis dulce homo*).

Așadar, expresia *magis dulce* a păstrat sensul original de comparativ, iar *eccu-ille magis dulce* s-a specializat pentru exprimarea ideii de superlativ. În limba română tipurile relevate devin generale (*mai dulce – cel mai dulce*).

Afară de aceste perifraze generale, apar și alte construcții comparative. Pentru exprimarea comparativului de egalitate, romanica orientală a apelat la expresia *tot atât de (tot atât de bun)*. Pentru comparativul de inferioritate se statornicește expresia *mai puțin (mai puțin bun)*. Ultimul tip de exprimare a comparativului este de dată recentă, având o întrebuințare neînsemnată.

Pentru exprimarea superlativului relativ, după cum s-a văzut, se folosește perifraza *cel mai + adjectivul (cel mai bun)*.

Pentru exprimarea superlativului absolut română a recurs la adjectivul (devenit adverb) *forte (foarte bun)*. În limba română vorbită se mai întrebuințează și adjectivele (devenite adverbe): *vrăjmaș de, grozav de, strașnic de ș.a., (vrăjmaș de cuminte băiat)*.

După contactul cu slavii în limba romanică din Orient sub influența modelelor slavonești vechi de tipul *preamudri* s-a constituit un nou tip de superlative (*prea mândru, prea bun, prea înțelept*). Să se compare la M. Eminescu: *Din rude mari împărătești/ O prea frumoasă fată*. Acest superlativ are o nuanță stilistică. Superlativul absolut se mai exprimă și cu ajutorul altor procedee stilistice (repetare, intonație ș.a.).

4. Formarea adjectivelor

Fondul lexical al adjectivelor din romanica orientală, ca și cel al substantivelor, este alcătuit din trei straturi generale: stratul moștenit din limba latină, stratul creat pe teren romanic oriental și stratul împrumutat din alte limbi.

Din punct de vedere cantitativ cel mai numeros este stratul creat pe terenul romanic oriental.

După frecvență, însă, primul loc îi revine stratului moștenit din limba latină, întrucât adjectivele acestui strat exprimă cele mai uzuale calități ori însușiri.

În limba latină există o serie de adjective, concepute ca fiind alcătuite fără sufixe, în care formantele sufixale vechi își pierduse capacitatea relevantă, comportându-se într-un tot întrec ca rădăcină.

În cele mai mare parte adjectivele date au fost moștenite de către descendentele limbii latine din Balcani, fără deosebite modofocări (*acrus – acru, aduncus – adînc, caldus – cald, mollis – moale, subtilis – subțire, viridis – verde*).

Din punct de vedere morfologic prezintă interes, însă, numai adjectivele moștenite și împrumutate, care au fost concepute ca derivate, precum și cele formate pe teren romanic. Dintre cele două procedee de derivare (sufixarea și prefixarea) la formarea adjectivelor principalul sufixarea.

Evoluția pronumelui

În cursul dezvoltării istorice în sistemul pronumelui latinesc au avut loc regrupări și restructurări importante: unele forme au dispărut, altele au căpătat funcții noi. Ca și la nume a dispărut genul neutru. A avut loc și o restructurare în cadrul cazurilor. Astfel datorită omonimiei cu alte forme cazuale au dispărut cazurile ablativ și vocativ.

1. Evoluția pronumelor personale

Pronumele personale din limba latină au suferit în procesul evoluției, pe lângă schimbări fonetice și unele schimbări funcționale. Pronumele personale latinești, persoana I și II și unele pronume demonstrative devenite mai târziu pronume personale, pers. III urmează diferite căi de evoluție. Formele de persoana I și II au suferit o evoluție aproape identică. Unele forme de caz la aceste persoane au dispărut cu totul. Astfel formele de genitiv (mei, tui) dintr-o perioadă foarte timpurie încetează a se mai întrebuința din mai multe motive: ele erau omonime cu formele respective ale pronumelui posesiv și sensul de G. putea fi redat de forma de N. a pronumelor

posesive. Ablativul, întrucât se confunda cu acuzativul la singular (me-me, te-te) și cu dativul la plural (nobis –nobis, vobis – vobis), a dispărut și el. Aceeași soartă a avut-o și vocativul care era omonim cu nominativul. Astfel s-au păstrat numai de fapt, numai trei forme de caz: nominativul, dativul și acuzativul.

- Formele de N. sg. au evoluat în mod diferit: în ceea ce privește forma **ego**, în urma dispariției lui **g** intervocalic și transformării lui **o** final în **u** conform regulii generale, ea devine eu (ego – eo – eu). La plural pentru persoana I și II **s** de la *nos, vos* a fost înlocuit cu **i** ca semn al pluralului.

- Formele de D. sg. mihi, tibi au evoluat astfel: mihi prin căderea lui **h** intervocalic s-a confundat cu forma scurtă **mi**, prin analogie cu aceasta tibi a evoluat la **ti**. După același model va fi creată și varianta atonă **ti**. Ulterior tibi se va transforma în **ție**, iar **ti** în **ți**. Formele **ție-ți** vor impune și la persoana I pe mie alături de mi. În poziție neaccentuată formele **mi, ti** fac corp comun cu acel cuvânt pe lângă care se află. Atunci însă când aceste forme erau folosite în prepoziția unor cuvinte care începeau cu o consoană au nevoie de un sprijin vocalic. Astfel capătă un **î** protetic (**îmi, îți**) sau îl sonorizează pe **i**: **mi** se spune, **ți-l** dau. În felul acesta s-au format pronumele accentuate **mie, ție** și cele neaccentuate: **îmi, îți, mi, ți, mi-, ți-**. Formele de plural nobis și vobis devenite în latina populară: nobes și vobes în urma pierderii lui **-s** final, a schimbării lui **i** în **e** și a dispariției lui **b** intervocalic au evoluat la **nouă și vouă**. În primele texte scrise faza nouă, vouă avea diferite notații: *noaî, voaî, noaoă*. Și la D. pl. paralel cu formele pline apar formele neaccentuate **nă și vă**. Afară de acestea apar și alte forme atone: **ni, vi**. Apariția lor se poate explica prin analogie cu late forme pronominale scurte: pe voi, vă, pe noi, ne, mie, mi, ție, ți.

- Formele de Acc. sg. erau inițial **me, te**. Formele lungi mene și tene au luat naștere în construcțiile interogative sau exclamative din latină prin atașarea particulei – ne. Mai târziu particula **ne** își pierde sensul interogativ, făcând corp cu forma pronominală. Formele mene, tene au evoluat în mine și tine conform legii fonetice generale de trecere a lui **e** deschis sau închis urmat de **n + vocală** în **i**. În ceea ce privește formele neaccentuate **me, te** ele aproape că n-au suferit schimbări, afară de persoana I, la care în urma procesului general fonetic e trece în **ă**. Dezvoltarea formelor de Acc. pl. Este analogică cu a celor de nominativ plural (nobis –noi, vos – voi).

- Pentru persoana a III a pronumelui personal în latina populară se generalizează **ille**. Funcția aceasta ille și-o însușește atunci când este în prepoziția verbului. Evoluția formelor pentru persoana a treia este următoarea: în latina târzie pentru N, sg. forma ille este înlocuită cu forma illu. În cursul evoluției ulterioare **i** inițial trece în **e**, iar dublu **ll** se reduce la **l**, astfel illu – elu. Forma **elu** se menține mult timp, u dispărând în procesul general de reducere a lui –u final la nume – **el**. La feminin s-a creat de asemenea forma unică illa, care în latina populară devine ella. Evoluția de mai departe a acestui pronume a decurs pe aceeași cale ca și la substantivele ce aveau în componența lor elementul –ella: stella –stea, ella –ea. Forma unică de masculin plural illi a devenit în latina populară elli, –i final palatalizează pe **ll**, făcându-l să dispară. În felul acesta se ajunge la forma **ei**. Forma de feminin plural **ellae**–illae trece printr-o serie de schimbări până ce ajunge la forma **ele**. Similar s-au dezvoltat și celelalte forme cazuale ale pronumelui personal de p. III.

În latina populară în funcție de pronume personal de p. III alături de **ille** se întrebuița și **ipse**, care prin contaminare cu prepoziția **in** în cursul evoluției sale ulterioare devine **insu**. Pronumele **insu** în cursul evoluției sale a avut tendința de a se uni cu diferite prepoziții (între, dintre, despre, cu) dând naștere la numeroase construcții prepoziționale: într-însul, dintr-însul. Dintre construcțiile prepoziționale cu **însă** a dezvoltat forma de pronume personal de p. III folosită de regulă la c. N-Ac.(dânsul, cu dânsul).

Încă în perioada veche forma **îns** își alipește în postpoziție formele scurte ale pronumelui personal: **mi, ți, și**, formînd o categorie nouă de pronume, numite astăzi pronume de întărire. Cu

timpul aceste creații s-au constituit într-un sistem căpătînd forme speciale pentru fiecare persoană, gen și număr (însumi, înșămi, înșăți, însele...).

Pronumele de politețe s-au creat pe teren romanic pe baza termenului de adresare *domnia* (derivat de la *domn*) și pronumele posesiv *ta, sa, voastră, lor* în postpoziție. În limba veche existau o serie de construcții cu pronumele posesiv și alți termeni de adresare: *măria ta, împărăția ta, luminăția voastră*. Dintre acestea numai construcția cu termenul **domnia** prin contaminare cu pronumele posesiv a dat naștere la forme speciale de pronume: *dumneata, dumneaei, dumneavoastră*. În graiuri din forma **dumneata** prin faza intermediară **duneata** a rezultat forma prescurtată **n'ata**, care fiind simțită ca palatalizată a fost refăcută în limba litarară ca **mata**.

2. Dezvoltarea pronumelor reflexive

În limba latină clasică pronumele reflexiv avea trei forme: *sibi*- D, *se* – Acc și Abl și uneori *sui* pentru G. sg și pl. Aceste forme erau de p. III, fără distincție de gen și număr. Formele de D și Acc (**sibi, se**) au suferit o evoluție identică cu a formelor cazuale respective ale pronumelor personale de p. I și II: **sibi – sibe – sie ca și tibi – tibe- ție**, iar *se* rămâne neschimbat. Ca și la pronumele personale la pronumele reflexive alături de formele accentuate s-au dezvoltat și formele atone: forma latinească de acuzativ *se* rămâne neschimbată, iar forma de D. **si** sub influența lui **-i** a devenit **și**. Prin analogie cu formele de pronume personal forma **și** fiind folosit independent primește un **î** protetic, dând forma **își**.

3. Evoluția pronumelor posesive

În limba latină vorbită sistemul pronumelor posesive a suferit schimbări însemnate. Formele de pronume posesiv pentru un singur posesor au evoluat din formele de N – Acc din limba latină.

1. La persoana I masculin **meus** prin reducerea consoanei finale a dat naștere la forma **meu**. Forma de feminin **mea** în urma contopirii vocalelor **e** și **a** într-un diftong a devenit **mea**. Forma de plural masculin **mei** prin scurtarea lui **-i** final și diftongarea lui **e** a devenit **miei**, formă atestată în textele vechi. Apoi **i** semivocalic dispăre și obținem forma **mei**. La feminin prin sufixarea articolului hotărât de plural la forma de singular **mea**, prin analogie cu opoziția de singular –plural la substantivele feminine: *stea-stele, s-a căpătat forma meale*, atestată în textele vechi. Mai târziu sub influența lui **-e** final diftongul **ea** s-a contras în **-e**, dând forma **mele**, păstrată și în limba actuală.

2. La p. II masculin forma **teus** refăcută din **tuus** sub influența lui **meus** prin trecerea lui **e** închis accentuat în **ă** (**reus- rău**) devine **tău**. Forma sincopată **ta** există încă în limba latină și s-a păstrat neschimbată. Formele de plural la ambele genuri s-au format prin analogie: la **tăi** ca și **mei** în opoziție **meu –mei, tău –tăi**; la feminin **tale** ca **mele** în cadrul opoziției **mea-mele, ta-tale**.

3. La persoana III singular masculin pronumele **seus** care este format prin analogie cu **meus**, prin trecerea lui **e** în **ă** devine **său**. În textele vechi poate fi întâlnită și forma **seu**. La feminin forma sincopată **sa** s-a menținut. Sub această formă ea apare în limba veche și cea contemporană. La plural masculin **săi** este o formație analogică cu **mei, tăi**. În textele vechi sunt atestate formele **săi și sei**. În limba actuală s-a păstrat forma **săi**. La feminin plural **sale** este formație analogică cu **mele, tale**. Paralel cu formele de pronume posesiv **său, sa, săi, sale** în limbile romanice orientale pentru persoana III se folosesc de asemenea și formele de G. ale pronumelui personal de persoana III: **lui, ei, lor**. Tendința de a folosi formele G. ale pronumelui personal în locul celor de posesiv există încă în latină, datorită valorii de apartenență ce o are G.

Formele de pronume posesiv pentru mai mulți posesori s-au dezvoltat pe baza formelor unice de gen și număr, apărute încă în latina populară.

1. La persoana I singular masculin forma unică **nostru** s-a menținut. Sub forma aceasta o găsim în primele texte și în limba contemporană. Forma unică de feminin singular **nostra** a urmat calea firească de evoluție fonetică a numelor de g. fem. (porta- poartă), ajungînd la forma **noastră**. Forma de masculin plural **nostru** suferind și ea o evoluție fonetică normală, a devenit **noștri**. În textele vechi apare forma articulată **noștrii**.

2. Forma unică unică de persoana II singular masculin din latina populară *vostru* (*vestrum*), care este o refacere analogică după *noster* –*nostru*, s-a menținut *vostru*. Forma unică de feminin singular din limba latină *vostra* și ambele forme de plural *vostrī*, *vostrae* au siferit evoluție normală la fel ca și formele respective ale persoanei I (*vostra*- *voastră*; *vostrī* – *voștri*, *vostre* – *voastre*).

3. Pentru p. III în funcție de pronume posesiv se folosește forma pronumelui de persoana III plural *lor*. Paralel cu forma *lor* pentru persoana III se folosesc în anumite cazuri și formele săi, *sale*, caracteristice pentru a indica un singur posesor.

4. Constituirea pronomelor demonstrative

În sistemul pronomelor demonstrative din latina clasică s-au petrecut schimbări radicale. Unele dintre ele (*hic*, *is*, *idem*) au dispărut, funcția lor fiind preluată de *ipse*, *iste* și *ille*, care încep a fi întrebuințate mai târziu și cu valoare de pronume persoanele sau determinative ale numelui.

Datorită cumulării de mai multe funcții, valoarea demonstrativă a acestor pronume pronume slăbește. De aceea în funcție de pronume demonstrativ apar fie două pronume (*ille-ipse*, *iste-ipse*), fie că se adaugă înaintea pronumelui afirmativă *ecce* sau *accu*. În îmbinările formei unice de masculin *illu* ci *ecce* de acum în latina populară s-a început un proces de contaminare în urma căruia s-au căpătat două variante de forme: *eccelu* și *eccillu*. Ulterior tipul *eccelu* a fost supus la anumite schimbări fonetice: dublu *cc* s-a contras într-o consoană simplă, dublu *ll* se menține mai mult timp, reducându-se în cele din urmă la unul simplu, *e* inițial nefiind sub accent dispare, apoi este înlocuit printr-un *a*. Procesul de evoluție poate fi prezentat în felul următor: *ecce illu* – *eccelu* și *eccillu* – *ecelu* – *celu* – *acelu* – *acel*.

O evoluție analogică au suferit și formele respective de feminin și de plural:

ecce illa – *aceea*; *ecce illi* – *acei*; *ecce illae* – *acele*.

Formele de G-D pentru singular și plural de asemenea au evoluat de la formele corespunzătoare ale lui *ille*: *ecce+illui* – *celui* – *acelui*, *ecce + illaei* – *celeii* – *acelei*, *ecce + illorum* – *celoru* – *acelor*.

În ceea ce privește îmbinarea *ecce+istu* ea a trecut aceeași cale ca și îmbinarea *ecc+illu*. Astfel pentru N-Acc singular, masculin evoluția a decurs în felul următor: *ecce+istu* – *eccestu* – *cestu* – *acest*. Celelalte forme de gen și caz s-au dezvoltat la fel. Pronumele prescurtate ale pronumelui demonstrativ de tipul *ist*, *ăst*, *ăl* vin direct de la *iste* sau *ille*.

Pe terenul limbii române din pronumele demonstrative acesta și acela și pronumele nehotărât *alt* s-a creat pronumele demonstrativ compus *acestalalt* cu diferite forme și variante: *cestălalt*, *celalalt*.

5. Dezvoltarea pronomelor relative-interogative

În latina populară sistemul pronomelor relative se simplifică mult, în funcția aceasta generalizându-se forma *qui* (aceasta a stat la baza pronomelor relative în limbile romanice orientale). Dintre formele cazuale ale lui *qui*, cel mai des era folosit *quem*. Idiomurile romanice orientale au dezvoltat drept pronume relative-demonstrative pe *qualem*, *quem* și *quid*.

1. Pronumele *qualem*, după căderea lui *m* final, trecerea grupului *qu* la *c* și transformarea lui *l* în *r*, devine *care*. Intrând în sistemul pronomelor care prin atașarea articolului hotărât, capătă forme speciale de gen și număr: *carele*, *careea*, *carii*, *carele*, atestate încă în textele vechi.

2. Forma *quem* stă la baza formei *cine*. Acest *quem* avea o răspândire foarte largă și în propozițiile interogative putea să apară însoțit de particula *ne*. După căderea lui *-m* final și africativizarea lui *c* (*qu*) această particulă s-a fuzionat creîndu-se forma *cene*. O dovadă că pronumele *cine* își are originea în acuzativul *quem* este forma *cene*, atestată în textele vechi. Mai târziu forma *cene* a suferit același proces de evoluție ca și *mene*, *tene*. Forma latinească de D. cui s-a păstrat neschimbată până în zilele noastre.

3. Forma neutrului *quid* (care încă în latina populară înlocuise și pe *quod*) în urma unor schimbări fonetice a devenit *ce*.

5. *Constituirea pronumelor nehotărâte*

În sistemul pronumelor nehotărâte au avut loc de asemenea unele schimbări. În locul altor pronume ca *nihil* au apărut construcții *nec gitta, nec mica*, care mai târziu au devenit forme pronominale propriu-zise: **nimic**. Erau folosite cu valoare de pronume nehotărât și alte construcții: *neque unus, vere unus, nescio quem*, care de asemenea au stat la baza formelor compuse de pronume nehotărâte: *nici unul, vreunul*. În balcanoromanică s-au dezvoltat o serie de pronume nehotărâte atât pe baza prototipurilor din latină, cât și pe bază de material romanic. În ceea ce privește prima grupă au fost moștenite din latină atât forme simple, cât și forme compuse:

- simple: alter - alt, multi - mulți, totus- toți, unus –un, neminem –nimeni.
- compuse: nec mica- nimic, neque unus –nici unul, eccum talis – cutare.

Pe calea îmbinării de elemente deja formate, prin compunere s-au constituit o serie de pronume nehotărâte noi. Astfel din *va* și pronumele relativ *ce, cine, care, câți* s-au obținut pronume noi. Prin îmbinarea conjunctivului *fie* și același pronume relativ s-a ajuns la formele *fiece, fiecine, fiecare*. Din *oare, ori, tot* cu pronume relative s-au format pronumele nehotărâte: *oarecare, oricare, oarecine, oricine*, etc.

Tema 5

FORMAREA LIMBII ROMÂNE VECHI (SEC XIV-XVI)

Plan:

- *Preliminarii istorice*
- *Apariția limbii române literare.*
- *Începuturile scrisului în limba română.*
- *Însemnătatea tipăriturilor lui Coresi pentru impunerea graiului din nordul Munteniei și sudul Ardealului ca bază a limbii române.*

Preliminarii istorice

Limba română literară în forma pe care o cunoaștem astăzi ca element constitutiv al culturii noastre naționale, reprezintă rezultatul unei îndelungate și complexe evoluții; istoria ei este strâns legată cu istoria societății românești, în special de momentele mai importante ale dezvoltării culturale și ale formării conștiinței naționale, este în esență istoria scrisului românesc de la origini până în prezent.

În dezvoltarea ei limba trece printr-o serie de stadii succesive, schimbările intervenite pot fi explicate prin anumite cauze interne care își au originea în sistemul de funcționare al limbii, ca mijloc de comunicare între membrii unei colectivități. Istoria limbii române literare prezintă un caracter particular, din cauza prelucrării conștiente a materialului lingvistic folosit în procesul comunicării: exprimarea literară presupune o respectare mai riguroasă a anumitor norme și prin urmare o selectare mai atentă a mijloacelor lingvistice.

În procesul de elaborare a normelor exprimării literare, literatura în sensul restrâns al termenului, ocupă un loc de frunte, dat fiind că dezvoltarea limbii literare este în legătură cu

dezvoltarea literaturii; etapele fundamentale ale isroriei limbii literare se leagă în general fără să se identifice cu momentele importante ale istoriei literaturii. Studiul textelor ne permite să observăm cum paralel cu dezvoltarea literaturii se dezvoltă și se îmbogățește și mijlocul ei de exprimare, limba literară; totodată un asemenea studiu ne permite să remarcăm atât modul de constituire a normelor, cât și rolul însemnat al tradiției în realizarea unității și a stabilității limbii literare. În procesul evoluției exprimării literare constatăm o continuitate, care poate fi urmărită în diversele monumente ale literaturii, de la limba stîngace și greoaie a primelor scrieri din sec. XVI-lea până la româna literară actuală, instrument suplu și precis de comunicare. Oamenii de cultură, puși în situația de a exprima noțiuni și nuanțe noi, cu mijloacele de care dispune limba literară a unei anumite epoci, contribuie prin efortul lor la consolidarea normelor și îmbogățirea limbii literare.

Studiul textelor ne dă posibilitate să înțelegem nu numai modul lent de constituire a normei supradialectale unice, ci și realizările obținute în procesul de perfecționare estetică a limbii literare, de la primele manifestări ale literaturii artistice, pînă la rezolvarea problemelor mai complexe ale artei literare. Este interesant de urmărit modul în care, în dezvoltarea literaturii în versuri și în proză, primii noștri scriitori, îmbogățindu-și treptat procedeele artistice de exprimare, rezolvă problemele portretului, ale dialogului, ale artei narative și descriptive în general. Activitatea lor în această direcție a jucat un rol important în secolele următoare, când marii clasici se vor inspira din operele acestor deschizători de drumuri, valorificînd unele elemente de limbă, precum și anumite procedee stilistice.

În lumina precizărilor de mai sus, putem defini obiectivele principale care stau în fața istoriei limbii române literare. Pornind de la o orientare teoretică bine precizată și bazat pe o serioasă documentare, istoricul limbii române literare trebuie să urmărească în strînsă legătură cu istoria societății și în special cu momentele mai importante ale dezvoltării culturale:

- cum s-a constituit norma unică supradialectală, adică modul în care s-a ajuns la aspectul normat, de astăzi, al limbii literare.

- cum au apărut diversele stiluri ale limbii literare și cum s-au dezvoltat ele, influențîndu-se reciproc.

Se știe că limba reprezintă un sistem complex de variante coexistente, care se întrepătrund reciproc. Între aceste variante apar deosebiri calitative, determinate de valoarea funcțională a fiecăreia dintre ele în viața colectivității. Simplificînd lucrurile, s-ar putea spune că la unul dintre poli se găsește **varianta literară** (limba literară), o sintetizare a posibilităților de exprimare a limbii întregului popor, destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale, caracterizată prin existența unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate și unitate, iar la celălalt pol, așa numitele **variante regionale**, ramificații **teritoriale** ale limbii (dialectele și graiurile), cu un registru funcțional mai restrîns, limitat de obicei la necesitățile vieții rurale. Bineînțeles că limba literară și dialectele nu reprezintă numai noțiuni polare, ci ele se găsesc în legături corelative.

Precizarea raporturilor dintre stilul literaturii artistice și celelalte stiluri ale limbii și limba literară în ansamblul ei a făcut obiectul a numeroase considerații teoretice în lingvistica românească. S-a arătat că orice creație literară artistică se elaborează, în general, pe baza limbii literare; s-a subliniat însă, totodată, faptul că scriitorii pot face apel și la mijloace care „depășesc” cadrul strict al „limbii literare” și că ei pot folosi - elemente din fondul arhaic sau regional al limbii.

Periodizarea limbii literare

În cursul istoriei ei, limba română literară evoluează în strânsă legătură cu condițiile de dezvoltare culturală a societății, iar conținutul noțiunii de limbă literară se lărgeste și se îmbogățește, ca o consecință a faptului că limba literară dobândește noi funcțiuni. Din acest punct de vedere, se pune istoricului limbii române literare o problemă deosebit de interesantă: determinarea modului în care e redat, la un anumit moment, **un conținut nou** prin mijloacele de exprimare de care dispune limba literară din epoca respectivă.

Referindu-ne la limba română literară, constatăm că în secolul XVI-lea este epoca din care datează primele texte de limbă românească. Aceste texte – manuscrise sau tipărituri – sunt traduceri de cărți religioase, acte și scrisori (particulare sau oficiale). Limba lor prezintă încă un vocabular sărac și pronunțate divergențe dialectale. În traduceri întâlim, adesea, datorită influenței originalelor, construcții imitate după slavonă sau maghiară. Caracterul livresc al lexicului textelor religioase apare evident când comparăm vocabularul textelor traduse cu vocabularul textelor netraduse, din care lipsesc cuvintele din slavonă și maghiară necunoscute în limba vorbită. Istoricul limbii literare reține, așadar, doar faptul că din această epocă datează primele texte de limbă românească și că, în acest secol, Coresi, prin activitatea sa, pune la baza limbii literare graiul din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei.

În sec. următoare, al XVII și al XVIII, datorită laicizării culturii, care încetează de a mai fi un domeniu al bisericii, se constată o eliberare a românei literare de sub influența limbii textelor religioase și o apropiere de limba vorbită a poporului; apar noi forme de manifestare a literaturii (cronicile, textele juridice, scrieri cu caracter oratoric și filozofic), precum și începuturile creației artistice în proză și în versuri. Limba română reușește să devină **limba oficială a cancelariei și a bisericii**.

Condițiile de dezvoltare a societății românești în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea conferă literaturii române trăsături care o deosebesc de alte literaturi și explică particularitățile specifice ale limbii literare din această epocă. Influența turcească crește în viața politică și economică a țărilor românești, resimțindu-se și în plan lingvistic. Influența grecească ajunge la apogeu în cursul secolului al XVIII-lea, în epoca fanariotă (1711-1821). Cancelaria, numeroase școli grecești, ca și numărul crescând de scrieri (manuscrise și tipărituri în limba neogreacă) imprimă relațiilor sociale și culturale din țările românești un pronunțat caracter grecesc. Locul elementelor turcești și neogrecești va fi luat, mai târziu, de elementele rusești și romanice.

În sec. XVII și al XVIII se accentuează orientarea culturii românești spre Rusia și Polonia. Contactul cronicarilor cu cultura latină în colegiile din Polonia lasă urme adânci în scrisul acestora. Întemeierea tipografiilor românești cât și sprijinul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului au contribuit la răspândirea scrierilor în limba română. Larga circulație a traducerilor de cărți religioase: *Cazania* lui Varlaam (1643), *Noul testament* de la Bălgrad, 1648, *Biblia* de la București, 1688 și folosirea lor nu numai în oficierea culturii, ci uneori și ca manuale elementare pentru învățatul cititului și al scrisului în școlile mănăstirești, contribuie la începuturile de unificare a exprimării literare. Limba *Cazaniei* lui Varlaam se caracterizează printr-o serie de particularități ale graiului moldovenesc. Totodată stilul narațiunilor consacrate vieților sfinților - cu tot conținutul lor teologic – se distinge prin calitățile sale literare, atât prin valorificarea limbii populare, cât și prin prezența unor elemente de exprimare artistică. Prin activitatea

poetică a lui Dosoftei (Psaltirea în versuri 1673) și prin elocvența religioasă a lui **Antim Ivireanul** limba română își îmbogățește posibilitățile de exprimare artistică. Predicile lui Antim Ivireanul, reprezentant de frunte al oratoriei religioase în literatura română se impun atât prin caracterul viu, colorat al expresiei, cât și prin elemente realiste ale criticii morale și sociale. Alături de literatura religioasă, cărțile populare: Alexandria, Esopia cu o întinsă circulație ca și primele legiuiri laice oficiale – Pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab – au îndeplinit un rol important în dezvoltarea limbii române literare.

Prin scrierile cronicarilor moldoveni Gr. Ureche, M. Costin și Ion Neculce și ale celor munteni se constată o nouă linie de dezvoltare în istoria românei literare. Cronicarii iau în discuție originile romanice ale poporului și ale limbii române, depășesc tradiția textelor religioase și valorifică elementele limbii vii, vorbite. Îmbogățind posibilitățile de exprimare prin împrumuturi savante din alte limbi, cronicarii realizează în același timp, remarcabile progrese în *arta compoziției literare*.

Narațiunea la cronicari depășește limitele genului istoric și dobândește o reală valoare literar-artistică. **Letopisețul** lui Gr. Ureche marchează începuturile artei narative și descriptive, unele pasaje – de exemplu cunoscutul portret al lui Ștefan cel Mare – se impun prin concizia și precizia exprimării. În *Viața lumii* M. Costin deschide un nou capitol al poeziei românești culte: lirica filosofică.

Nota savantă apare dominată la D. Cantemir, primul nostru istoric, învățat de reputație europeană. Autor erudit, care a abordat domenii de cercetare dintre cele mai variate, D. Cantemir are meritul de a fi încercat să creeze o terminologie științifică românească.

Literatura artistică a acestei perioade găsește o încununare în scrisul lui I. Neculce, care prin expresia plastică și colorată, prin valorificarea procedeelelor expunerii orale și prin utilizarea măiestrită a portretului și a dialogului ajunge la o artă mai complexă a narațiunii, decât toți ceilalți cronicari, ceea ce îi asigură un loc de frunte între marii noștri povestitori.

Se cuvine să remarcăm o dată cu secolele al XVII și al XVIII atenția pe care oamenii de cultură încep să o acorde discutării (Gr. Ureche, M. Costin, Const. Cantacuzino, D. Cantemir) problemelor limbii și, mai ales, ale originii poporului român. Discutarea anumitor probleme lingvistice de către unii cărturari români este o mărturie a interesului de care începe să se bucure limba română, dar în același timp, o dovadă a preocupărilor oamenilor de cultură ai epocii.

Apariția în a două jumătate a sec. XVIII și la începutul sec. al XIX a unor manuale și cărți tehnice pune în circulație numeroase neologisme, legate de dezvoltarea economiei, culturii și științei; apar termeni tehnici de matematică, fizică, agronomie, geografie, gramatică. Începe să se dezvolte stilul științific (*Istoria ieroglifică* de D. Cantemir).

Totodată se manifestă tendințe de modernizare a exprimării literare și de unificare a normelor ei prin activitatea reprezentanților „Școlii Ardelene” (S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. Budai – Deleanu). Apariția primelor gramatici ale limbii române corespunde necesității, tot mai simțite de codificare a limbii literare, de creare a normei unice supradialectale.

Dezvoltarea societății românești, înființarea – datorită lui Gh. Lazăr în Muntenia și lui Gh. Asachi în Moldova – a învățământului în limba română, întemeierea presei, a teatrului, în prima și, mai ales în cea de-a doua jum. a sec XIX, contribuie la lărgirea funcționării limbii române literare. După ce în secolele anterioare limba română reușise să devină oficială a bisericii și a cancelariei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea ea cucerește un nou domeniu, acela al învățământului: încep să se predea diferite discipline în limba română. Prin dezvoltarean

îvățămîntului în limba națională, numărul știutorilor de carte crește și se formează un public cititor. Școala și presa românească (Curierul românesc, București – 1829, Albina românească, Iași – 1829, Gazeta de Transilvania, Brașov – 1838), care ia naștere ca și teatrul românesc în aceeași epocă, reprezintă cei mai activi factori în răspîndirea și impunerea normelor limbii literare.

În dezvoltarea româniei literare, secolul al XIX-lea este perioada în care se accentuează procesul de unificare a normelor. Dezbaterile referitoare la căile de evoluție și de cultivare a limbii literare dobîndește, în publicistica acestei epoci, o amploare deosebită. Reprezentanții diverselor curente încearcă să împedice dezvoltarea normală a limbii literare, transformînd-o în jargoane cu caracter artificial; scriitorii progresiști (M. Kogălniceanu, V. Alexandri, Al. Russo, Al. Odobescu, B. P. Hașdeu și alții) iau atitudine fermă față de aceștia și preconizează crearea unei literaturi naționale, adică unei literaturi cu un conținut izvorît din realitățile românești și exprimată într-o limbă literară creată pe baza limbii vii a poporului.

Începînd din cel de al IV-lea deceniu al secolului al XIX-lea, se fac încercări de rezolvare a problemelor fundamentale ale evoluției limbii literare și, în primul rînd, încercări de codificare a ei. *Gramatica românească* (1828) a lui Heliade Rădulescu este una din contribuțiile cele mai însemnate în această direcție; în prefața *Gramaticii* se afirmă necesitatea unei ortografii fonetice, se dau soluții pentru îmbogățirea vocabularului prin împrumuturi, îndeosebi din latină și din limbele romanice, și se indică forme concrete de adaptare a neologizmelor.

După 1830 și pînă în jur de 1860 se introduce în limba literară un mare număr de termeni neologici (aparitia primelor dicționare de neologisme constituie un indiciu a pătrunderii și răspîndirii unor asemenea împrumuturi); presa contribuie și ea la modernizarea lexicului, prin împrumuturi de origine latino-romanică.

Stilul științific și cel administrativ, datorită noilor condiții cultural-istorice, sînt supuse aceluiași fenomen de modernizare. Apare un nou stil, cel publicistic, cu anumite particularități specifice care se precizează mai ales în a doua jumătate a secolului.

Datorită contribuției unor scriitori și oameni de cultură ca: I. Heliade-Rădulescu, M. Kogălniceanu, Al. Russo, C. Negruzii, V. Alecsandri, se valorifică artistic elementele ale producțiilor folclorice și ale scrierilor vechi, iar limba vorbită a poporului devine baza de dezvoltare a exprimării literar-artistice.

Dar secolul al XIX-lea este, în primul rînd, secolul marilor noștri clasici (Eminescu, Creangă, Caragiale); în a doua jumătate a lui, literatura artistică ia o deosebită dezvoltare, fapt care a contribuit la îmbogățirea și perfecționarea limbii literare.

Mihai Eminescu, pornind de la izvoarele vii ale graiului popular, a reușit să elibereze poezia de notă convențională a predecesorilor săi (D. Bondinescu, V. Alecsandri) și să creeze un mijloc de exprimare artistică de o muzicalitate și de o armonie neîntîlnită pînă la el, cu drept cuvînt, să fie considerat drept „făuritorul limbii poetice românești”.

Elementele vorbirii populare sînt transpuse artistic în proza lui I. Creangă, care, reprezintă, în istoria stilului narativ, o reluare pe al plan a momentului Neculce; oralitatea de factură populară și umorul jovial conferă o autentică individualitate prozei genialului humuleștean.

În dezvoltarea stilului literaturii artistice, limba comediilor și a „momentelor” lui Caragiale relevă un ascuțit observator al graiului vorbit în mediul urban; în momentul consolidării normelor exprimării literare, Caragiale folosește, cu funcție de datare, localizare și

individualizare a personajelor, elemente regionale și de jargon; comicul lui Caragiale, este, prin excelență, de natură verbală.

Scimbările petrecute în structura politică, economică, administrativă și culturală a țării, după primul război mondial, au avut urmări și pe plan lingvistic; fenomenul cel mai de seamă, în primul deceniu de după război, este un amplu și complex proces de nivelare a trăsăturilor regionale din provinciile nou alipite, sub influența prestigiului crescând al limbii capitalei. Acest proces se manifestă cu precădere în domeniul stilurilor administrativ și publicistic.

În ceea ce privește stilul beletristic, în perioada dintre cele două războaie, acesta se dezvoltă, pe de o parte, pe o linie tradițională, pe care o inaugurase M. Sadoveanu încă de la începutul secolului; profund cunoscător al valorilor expresive ale limbii din trecut și din prezent, Sadoveanu a creat o proză vorbită, îmbogățită cu imagini, cu locuțiuni figurate, având reminiscențe folclorice și mireasma de cărți vechi. Pe de altă parte, în această perioadă se manifestă tendințe inovatoare ale prozei artistice moderne, în special prin Matei Caragiale, Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, George Călinescu, care au obținut efecte remarcabile prin utilizarea procedeeleor limbii scrise și a căror operă reprezintă o realizare strălucită a stilului scriptic.

Extinderea universului poeziei dintre cele două războaie a adus o înnoire a mijloacelor de expresie, prin incorporarea în limbajul poetic a unor procedee lexicale și frazeologice considerate, pînă atunci, ca incompatibile cu poezia (T. Arghezi, L. Blaga și I. Barbu).

În perioada actuală, scriitorii fac apel și la expresivitatea vorbirii populare, ei prelucrează artistic limba vie a poporului; știința de carte nu mai este favoare a unui cerc restrîns, ci un bun al întregului popor; publicațiile periodice pătrund pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, popularizînd realizările științei și ale culturii.

Începuturile limbii române literare (secolul al XVI-lea)

Apariția scrisului în limba română

Problema apariției scrisului în limba română și a împrejurărilor care au determinat acest important eveniment cultural nu este definitiv elucidată în lingvistica și în istoria literară românească. S-au exprimat în această problemă puncte de vedere diferite.

Unii cercetători au susținut că apariția scrisului în limba română s-ar explica prin factori exclusiv interni (ca urmare a stadiului de dezvoltare la care ajunsese societatea feudală românească). Alți cercetători, dimpotrivă, au pus apariția primelor texte românești în legătură cu anumiți factori externi (influența husitismului, în secolul al XV-lea). De fapt, la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă.

În secolele al XIV-le și al XV-lea, limba oficială a cultului și a administrației, în țările românești, era slavona. Este de presupus însă că, chiar în această perioadă, înainte de 1521, data primului text românesc păstrat pînă astăzi (*Scrisoarea boierului Neacșu din Cîmplung* către Hans Benkner, judele Brașovului), s-a scris românește, sporadic, pentru nevoi particulare.

Astfel, socotelile municipalității Sibiului menționează suma de 1 florin plătită, în 1495, unui preot român pentru retraducerea unei scrisori românești. Înainte însă de această dată, boierul Dragomir Udriște începe o scrisoare slavonească (1482-1492), adresată brașovenilor, cu cuvintele *Bunilor i cestitem* în loc de *Dobrem i cestitem*. De asemenea, în 1485, este amintit jurămîntul omagial făcut de Ștefan cel Mare la Colomeea regelui Cazimir al Poloniei, și care ar fi

fost tradus din românește („ex valachico”) în latinește – ceea ce ar arăta că a existat un concept în limba română al acestui text.

Primele texte scrise în românește apar, așadar, relativ târziu, în secolul al XV-lea; dacă transformările societății românești (scăderea puterii domnului și trecerea ei în mâna boierilor, dezvoltarea economiei de mărfuri, ridicarea unei pătri boierești, decăderea culturii slavone) pot explica ivirea scrisului în limba română, aceste împrejurări nu sunt însă suficiente pentru a explica actul revoluționar al traducerii, la începutul secolului al XVI-lea, a cărților religioase, în românește, într-o perioadă când numai vechea slavă, greacă și latină erau recunoscute ca singurile limbi oficiale de cult. Pentru traducerea unor asemenea cărți era necesar și un îndemn din afară. După N. Iorga și I. A. Candrea, acest impuls s-a datorat mișcării husite (mișcare religioasă și social-politică în frunte cu Ian Hus), care ar fi provocat, în prima jumătate a secolului al XV-lea, traducerea așa-numitelor texte maramureșene (texte rotacizante) păstrate sub forme de manuscris (copii: *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Scheiană*; original: *Psaltirea Hurmuzaki*).

Deosebiriile dintre limba primelor traduceri religioase (textele rotacizante) și limba tipăriturilor lui Coresi (din a doua jumătate a secolului al XVI-lea) reprezintă, de fapt, divergențe dialectale în aceeași perioadă a dezvoltării limbii. Particularitățile lingvistice ale primelor traduceri românești de cărți religioase pot constitui un indiciu că aceste cărți datează din secolul al XVI-lea, când husitismul era deja în declin.

Orginile limbii române literare. Rapoartele dintre limba literară și limba folclorului

Rezolvarea datării apariției scrisului în limba română nu explică problema datării începuturilor limbii române literare, problema controversată în ultimii ani în lingvistica românească. Cauzele divergențelor trebuie căutate în modul în care diverși cercetători descifrează noțiunea de limba literară. În linii mari, se pot distinge trei interpretări:

a) unii cercetători împing data apariției românei literare cu mult înaintea apariției scrisului în limba română și consideră limba creațiilor populare drept limbă literară;

b) la extrema cealaltă se găsesc cei care consideră că limba literară românească s-a format în perioada constituirii națiunii, deci în secolul al XIX-lea (mai precis, în a doua jumătate a acestui secol);

c) în sfârșit, alți cercetători opinează că originile limbii române literare datează din perioada primelor texte românești, legând începuturile limbii literare în special de apariția primelor texte tipărite (secolul al XVI-lea).

a) Precizarea raporturilor dintre „limba literară” și „limba folclorului” constituie una dintre problemele controversate, dezbătute în ultimii ani în lingvistica românească. Rezolvarea acestei probleme prezintă nu numai un explicabil interes teoretic, principial, ci și unul legat de datarea începuturilor limbii române literare: considerarea limbii creațiilor populare ca limba literară ar împinge data apariției românei literare cu mult înaintea apariției scrisului în limba română. Admițând că limba creațiilor folclorice reprezintă o limbă literară, ar însemna să admitem implicit – pe baza unei simple speculații teoretice, dat fiind că nu dispunem de fapte materiale – existența unei limbi literare românești cu mult înainte de apariția primelor texte scrise.

Deși o asemenea părere, exprimată în literatura noastră de specialitate pentru prima dată, acum câțiva ani, n-a găsit asentimentul lingviștilor români, totuși unii dintre susținătorii ei au rămas până astăzi pe pozițiile lor inițiale.

O limbă literară presupune în mod obligatoriu existența scrisului? La această întrebare, F. de Saussure (*Curs de linguistique generale*, ed. V) răspunde că „poemele homerice par a proba contrariul; cu toate că ele au luat naștere într-o epocă în care nu se folosea scrisul, limba lor e convențională și vădește toate caracterele unei limbi literare”.

Constatarea de mai sus nu are o valabilitate generală, în sensul că nu se poate aplica la toate limbile.

În ceea ce privește limba română, unii cercetători (acad. Al. Graur, I. Coteanu) împing data apariției limbii literare cu mult înaintea scrisului în limba română și consideră limba creațiilor populare drept o limbă literară.

Acad. Al. Graur în *Cum se studiază limba literară* a încercat să demonstreze că limba folclorului ar fi o limbă literară, raportînd-se, în special, la caracterul literar al limbii homerice.

Pentru caracterul literar al limbii folclorului (și, implicit, pentru existența limbii literare românești înainte de apariția primelor texte scrise) s-a pronunțat și I. Coteanu: „limba folclorului este o limbă literară pentru că în creația literară populară își găsește totdeauna expresia o formă îngrijită a limbii unui popor”.

Atît Al. Graur cît și I. Coteanu insistă asupra aspectului „mai îngrijit” al limbii creațiilor populare. În acest caz - după cum arată J. Byck - se subliniază o trăsătură a limbii literare, și anume „aspectul îngrijit”, dar se neglijează alta, fundamentală, „aspectul normat”. A face apel la o asemenea modalitate de a defini o formă a limbii ca literară și a încorpora, în consecință, limba folclorului în limba literară înseamnă a extinde excesiv conținutul noțiunii de limbă literară și a recurge la o definiție prea largă. Limbile literare s-au constituit în împrejurări diferite. Dacă ne referim la limba literară română: limba folclorului românesc - deși prezintă o serie de trăsături care o deosebesc de limba conversației curente - poate fi calificată drept limbă literară?

S-a remarcat că noțiunea de „limbă a folclorului” este foarte neomogenă și multilaterală (în sensul că ea include aspecte deosebite, eterogene); toate creațiile folclorice au însă comun faptul că „ele prezintă un aspect figurat-artistic al limbii întregului popor, în circulația ei orală”.

Limba folclorului este, așadar, o varietate stilistică a limbii populare.

Limba creațiilor folclorice este legată de limba literară, pentru că ambele au la bază limba comună a întregului popor și exercită o puternică influență una asupra celeilalte, cu mențiunea că, în diferite epoci istorice, caracterul acestei influențe n-a fost același.

Există, de asemenea, procedee comune producțiilor artistice populare și producțiilor artistice culte, deoarece în ambele genuri de creație se realizează nu numai funcțiunea comunicativă, dar și cea emoțional-expresivă a limbii. Se constată însă și o serie de deosebiri: contribuția creației individuale în domeniul limbii este neînsemnată în folclor, datorită faptului că creația artistică în folclor este, în primul rând, colectivă și numai în, al doilea rând, individuală.

Rezultă deci că nu se poate vorbi, în legătură cu o producție populară, de un stil individual, pentru că în folclor diferențele stilistice sunt dispuse pe alte planuri (în sensul că ele merg pe linia genului), ceea ce face să dispară cu totul diferențierea după autor.

Spre deosebire de creația artistică cultă, care se realizează pe baza „limbii literare”, creația artistică populară se realizează în unul dintre dialectele limbii întregului popor; ea prezintă deci, din acest punct de vedere, anumite particularități regionale.

S-ar putea obiecta, în această privință, ca și în limba creațiilor culte (de pildă la I.L. Caragiale sau M. Sadoveanu) apar particularități regionale; dar în astfel de creații, regionalismele sunt

folosite de cele mai multe ori în mod intenționat, în vederea obținerii unui efect stilistic, ceea ce nu se poate afirma în cazul creațiilor folclorice.

Sunt și considerente de altă natură de care se cuvine să ținem seama de rezolvarea problemei în discuție; un postulat, în acest sens, este necesitatea de a ne raporta la relațiile concrete ale limbii producțiilor orale ale fiecărui popor în parte.

Există deosebiri calitative, de pildă, între limba creațiilor folclorice românești și limba poemelor homerice. Antoine Meillet a arătat că limba homerică nu corespunde nici unui idiom grecesc întrebuintat într-o anumită regiune.

Cei care consideră limba creațiilor folclorice românești drept limbă literară nu țin seamă de caracterul specific al folclorului fiecărui popor. Ignorarea acestui principiu îi pune în situația de a considera că se poate atribui calitativul de „literară” limbii oarecărei creații folclorice, indiferent a cărui popor, din moment ce există, încă înaintea de apariția scrisului „un minim de elaborare, o cantitate oarecare de elemente îngrijite”, o opoziție între limba conversației curente și limba creației folclorice.

Atribuirea calificativului de „literară” limbii oricărei creații folclorice nu rezistă însă unui examen critic. Față de teza că existența unei literaturi populare orale implică, în mod obligatoriu, existența unei limbi literare, unii cercetători (D. Macrea, Pompiliu Dumitrașcu) au ridicat, între altele, următoarea obiecție fundamentală: pornind de la considerentul că nu există popor care să nu aibă o literatură folclorică, ar trebui să se admită că nu există limbă care să nu fie și literară.

Susținătorii teoriei că limba creațiilor folclorice are caracterul de limbă literară, trebuie să înlăture și obiecția că orice creație artistică populară se realizează într-unul din dialectele limbii întregului popor, că ea prezintă deci anumite particularități regionale.

Limba producțiilor folclorice românești nu poate fi pusă pe același plan cu limba producțiilor homerice. Ca limba a „literaturii populare orale”, limba folclorului românesc a exercitat desigur – și continuie să exercite – o influență considerabilă asupra dezvoltării unui anumit stil al limbii literare – stilul literaturii beletristice (mai ales asupra creațiilor artistice în versuri și, într-o măsură mai mică, asupra limbii prozei artistice). Începuturile limbii literare românești au însă o *altă bază* (anume, limba primelor tipărituri și manuscrise) și prezintă o serie de trăsături specifice care o delimitează net de limba creațiilor folclorice. În aceste condiții, a încorpora studiul limbii folclorului în istoria limbii române literare înseamnă a exitinde cercetarea dincolo de limitele propuse prin însuși obiectul cercetării.

De aici nu trebuie, desigur, să se tragă concluzia că istoricul limbii române literare urmează să excludă, categoric, din domeniul preocupărilor sale, studiul limbii creațiilor folclorice. Cunoașterea limbii și stilului producțiilor folclorice este necesară istoricului limbii literare pentru înțelegerea adâncită și cuprinzătoare a dezvoltării limbii literaturii artistice, așa cum cunoașterea datelor dialectologie și ale gramaticii istorice, precum și ale istoriei literaturii – în strânsă legătură cu istoria poporului – este necesară pentru a elucida alte aspecte ale dezvoltării limbii literare în general.

b). După părerea altor cercetători (acad. Iorgu Iordan) limba literară românească s-a format în perioada constituirii națiunii românești, deci în secolul al XIX-lea (mai precis în a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

Cf. : „*varianta literară a unei limbi se ivește o dată cu nașterea națiunii sau, mai precis, începuturile limbii literare sînt legate de începuturile transformării poporului în națiune. După părerea noastră, existența unei limbi literare nu presupune, în mod necesar, existența unei limbi*

naționale. Dar lupta pentru o limbă literară unică contribuie la formarea conștiinței naționale a poporului român.

Conceptia *acad. Iorgu Iordan* are la bază o restrângere excesivă a conținutului noțiunii de limbă literară. Constatarea că limba literară se caracterizează prin existența unui sistem de norme unitare nu trebuie să ducă la concluzia că nu este posibil să vorbim de o variantă literară decât în momentul când limba dobândește o codificare strictă și generală. Secolul al XIX-lea reprezintă, de fapt, epoca de fixare a limbii române literare în formă pe care o cunoaștem astăzi, epoca în care se accentuează procesul de definitivare a normelor unice ale limbii literare și în care se precizează în amănunt, *norma supradialectală literară unică*. Dar până în această epocă cercetătorul poate totuși să constate o tendință spre unitate și stabilitate; din acest punct de vedere, fără îndoială, tipăriturile religioase, cronicile, pot fi considerate adevărate monumente de limbă literară. Noțiunea de „normă” trebuie interpretată în mod just, ținând seama, așa cum arată R. A. Budagov, atât de caracterul istoric, schimbător, al normelor limbii literare, cât și de caracterul relativ al noțiunii de consolidare a normelor ei în fiecare perioadă istorică.

Perspectiva istorică a studiului limbii literare necesită examinarea fenomenului nu numai ca un *rezultat*, dar și ca un proces în dezvoltare.

A situa începuturile limbii române literare în secolul al XIX-lea înseamnă a nu ține seama de întreaga ei dezvoltare și a considera că unitatea pe care și-a dobândit-o pe calea unui proces lent și complex, început cu secole mai înainte, a putut apărea dintr-o dată; aceasta ar echivala, în fond, cu eliminarea unei întregi perioade din istoria ei.

c) Examinarea critică, a celor două teze de mai sus ne permite să rămânem la părerea că originile limbii române literare datează din secolul al XVI-lea și că ele trebuie legate în special de activitate de tipograf a lui Coresi. Este așa-numita teză a „școlii de la București”, acceptată de majoritatea învățaților noștri.

Între limba primelor traduceri din nordul Ardealului, păstrate în formă de manuscris, și aceea a tipăriturilor lui Coresi, există deosebiri, în sensul că în limba tipăriturilor lui Coresi se pot distinge tendințele care se vor preciza în cursul evoluției ulterioare a româniei literare, premisele viitoarelor norme supradialectale unice.

În limba tipăriturilor lui Coresi cercetătorul poate distinge atât începuturile unui criteriu de structurare (condiție fundamentală pentru formarea oricărei limbi și mai ales a unei forme mai înalte de exprimare, cum e considerată limba literară), cât și aspecte ale receptării, ale elaborării și mai ales ale difuzării faptelor de limbă, fenomene semnificative pentru caracterizarea funcțiunii social-culturale ale limbii literare.

La baza limbii cărților lui Coresi se află, după cum se știe, graiul din sud-estul Ardealului și din Țara Românească; în efectuarea traducerilor, Coresi pornește însă de la manuscrisele rotacizante, fiind influențat, într-o anumită măsură, de unele particularități nord-ardelene; în limba lui Coresi predomină însă trăsăturile subdialectului din sud-estul Ardealului și din Țara Românească. Larga răspândire, datorită tiparului, în toate ținuturile românești, a contribuit la impunerea acestui subdialect la baza românei literare, jucând un rol considerabil în întărirea unității limbii și a culturii românești.

Astfel, de la apariția tipăriturilor lui Coresi, începe acel proces îndelungat și complex al constituirii normei supradialectale unice – proces care se va accentua în epoca formării națiunii și a limbii naționale și care continuă să se desăvârșească în zilele noastre.

Însemnătatea tipăriturilor lui Coresi pentru impunerea graiului din nordul Munteniei și sudul Ardealului ca bază a limbii române literare

Cele mai vechi tipărituri în limba română despre care avem astăzi informații, au apărut la Sibiu, pe la mijlocul secolului al XIX-lea; un *Catehism* luteran (1544; nu se cunoaște nici un exemplar) și un *Evangheliar* slavo-român (1546-1554), păstrat fragmentar. Ambele cărți (imprimare, se pare, de același tipograf, Filip) urmăreau să atragă pe români la luteranism.

Activitatea tipografică din acest centru cultural, este continuată la Brașov, de Coresi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel: după *Catehismul* luteran românesc apărut la 1559 (sub titlul *Întrebare creștenească*), diaconul Coresi și ucenicii săi tipăresc, tot la Brașov, o serie de cărți religioase în românește, și anume: *Evangheliarul* (1561), *Apostolul* (1563), *Evangheliarul comentat* (*Cazania*, 1564 și 1581), *Molitvenicul* (1564), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Pravila* (1570-1580).

În aceeași perioadă apare la Oradea Mare sau la Cluj, în 1570, o culegere de *cîntece bisericești* (psalmii), clavinisă, tipărite cu litere latine, iar în 1582 ies de sub tipar, la Orăștie, primele două cărți ale *Bibliei* (*paliia*), traduse de colaboratorii episcopului calvin Mihail Tordași.

După cum se vede, au existat, în secolul al XVI-lea, mai multe centre culturale unde s-au tradus în românește principalele cărți de cult și o serie de apocrife; din nordul Ardealului, cuprinzând și Maramureșul, ne vin traduceri din prima jumătate a secolului al XVI-lea, cunoscute, sub numele de „texte rotacizante”, pentru că limba lor e caracterizată prin transformarea lui *-n-* (intervocalic) în *-r-*, în cuvintele de origine latină. Scrisorile particulare care provin din această regiune sunt caracterizate prin aceeași particularitate lingvistică. Textele tipărite de diaconul Coresi și de ucenicii săi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu cunosc rotacismul. Coresi a avut la îndemână manuscrisele maramureșene, care au circulat în copii – astfel, din traducerea *Psaltirii* sunt cunoscute două versiuni dintre care – una în trei copii; el nu a tradus, prin urmare, decât unele din textele pe care le-a tipărit și a supus traduceri maramureșene la o serioasă revizuire lingvistică, prin înlocuirea tuturor elementelor (fonetice și lexicale) care se deosebeau de limba vorbită în nordul Munteniei (Coresi vine de la Târgoviște) și în sud-estul Ardealului.

Astfel, Coresi și ucenicii săi, prin munca de revizuire și de muntenizare a textelor maramureșene, au făcut ca tipăriturile lor să fie înțelese de un cerc mai larg de cititori și să constituie totodată bazele pe care s-a dezvoltat limba română literară. La baza limbii literare române stă, deci, graiul din nordul Munteniei și sud-estul Ardealului.

Tema 6

DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (PÂNĂ LA ȘCOALA ARDELEANĂ)

Plan:

- *Dezvoltarea societății românești în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*
- *Limba română veche (sec. XVII-XVIII-lea).*

- *Preocupări teoretice pentru problemele limbii literare la cronicarii și cărturarii epocii. Discuții cu privire la originea limbii și poporului român și afirmarea conștiinței unității poporului român.*
- *Introducerea limbii române în biserică.*
- *Părerile lui Simeon Ștefan, Teodosie, Radu Greceanu, Ioan Zoba, Dimitrie Cantemir cu privire la limba română*

Dezvoltarea societății românești în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea

Condițiile de dezvoltare a societății românești în diferite provincii în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea sînt, în general, asemănătoare. Țările Românești se găsesc în plin feudalism.

Pe plan intern, puterea domnitorului scade, pe când marea boierime dobîndește o însemnătate din ce în ce mai mare în viața politică, economică și culturală a țării. Atât în Țara Românească, cât și în Moldova, marele familii boierești realizează averi considerabile și se constituie în partide, care luptă prin toate mijloacele pentru obținerea puterii de stat. Crește asupra țărănimii, exploatată de către boierimea în ascensiune.

Pe plan extern crește amestecul turcilor în viața politică și economică a Țării Românești și a Moldovei. Secolul al XVII-lea marchează apogeul expansiunii turcești în Europa; odată cu începutul secolului al XVIII-lea, puterea turcilor începe să scadă, deși în Țările Românești ea este încă destul de activă pînă în secolul al XIX-lea. Influența turcească în viața societății românești a lăsat urme și pe plan lingvistic.

În ceea ce privește relațiile culturale cu popoarele înconjurătoare, se accentuează orientarea culturii românești spre Rusia, Polonia și Peninsula Balcanică. În felul acesta, se exercită, asupra dezvoltării limbii și culturii românești, influențele: rusa, polonă (prin mijlocirea căreia pătrunde umanismul latin) și neogreacă.

Cu Rusia, țările românești au raporturi strânse. Domnitorii și prelații (fețe bisericești cu ranguri înalte) români caută în puternica vecină de la răsărit un sprijin împotriva asuprașii turcești și un ajutor pentru întemeierea tipografiilor și a unor școli.

Influența polonă e în creștere, în special în Moldova. Tinerii boieri moldoveni învață în școlile iezuite din Polonia (Lvov, Bar, Camenița). Miron Costin scrie opere în limba polonă, iar Dosoftei își tipărește *Psaltirea în versuri* la Uniev. Prin filiera polonă, se exercită asupra limbii române literare o puternică înrîurire latină (mai ales în domeniul lexicului și al sintaxei). Sub influența umanismului latin se formează, într-un alt centru de cultură – Padova, eruditul cronicar muntean, stolnicul Constantin Cantacuzino.

Influența grecească e puternică în secolul al XVII-lea, ajungînd la apogeu în cursul secolului următor. În această epocă, vin în țările românești, pe lângă călugării greci, vestiți profesori greci ca Sevastos Kymenites, Teodor din Trapezunt. Un centru de răspîndire a culturii grecești (și latine) este marea școală a patriarhiei din Constantinopol, unde își fac studiile, între alții, Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir.

Un fapt important de dezvoltare a culturii din secolul al XVII-lea este întemeierea, în țările românești, a unor tipografii, în care s-a desfășurat o bogată activitate. Întemeierea tipografiilor a fost posibilă datorită sprijinului acordat de mitropolitul Kievului, Petru Movilă. Acesta a intrat în legătură cu Matei Basarab și cu Vasile Lupu; în 1635, se reînființează tipografia în Țara

Românească, iar în 1641 se întemeiază prima tipografie în Moldova. Tipografiile au tipărit nu numai cărți religioase, ci și pravile, contribuind la începuturile unificării limbii literare și la răspândirea ei.

În această epocă, se dezvoltă și învățământul. În Moldova, călugării iezuiți înființează primele școli cu limba de predare latină (la Iași, Cotnari, Galați). În 1641, Vasile Lupu întemeiază, sub conducerea lui Sofrone Pociatki, fostul rector al Academiei ortodoxe din Kiev, colegiul la Trei Ierarhi. În Țara Românească, din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, ia ființă, la 1679, în chiliile mănăstirii Sfântul Sava (în București), Academia domnească. În aceeași epocă e menționată, în Țara Românească, o școală destinată fiilor de orășeni, întemeiată la Cîmpulung. În toate aceste școli limba de predare era latină, slavonă sau greacă veche.

Pe plan religios, se accentuează reacțiunea ortodoxismului împotriva campaniei calvinismului. Această luptă prilejuiește apariția primei cărți cu caracter polemic în limba română, anume *Răspuns la catehismul calvinesc* (1645) a mitropolitului Varlaam.

În Ardeal, propaganda catolică, și în special cea calvină, se intensifică.

Rakoczy Gyorgy trimite o solie la curtea lui Matei Basarab, pentru a cere litere chirilice și meșteri tipografi și întemeiază o tipografie care începe să lucreze la Alba Iulia, unde meșterul tipograf Popa Dobre scoate de sub teascuri, în 1639, o carte de rugăciuni cuprinzând, între altele, un *Paraclis al Precistei*, o *Pascalie* și două cărți populare: *Gromovnicul și Trepeticul*. Prin tipăriturile pe care le inițiaseră, domnitorul Ardealului urmărea, în ultima instanță, atragerea românilor la calvinism.

În general, în secolul al XVII-lea și la începutul sec. al XVIII-lea, viața culturală din țările românești se înviorază. Apar cărți în slavonă, greacă și română. Numărul textelor religioase tipărite crește în mod simțitor; alături de aceste texte cu caracter religios, apar cărți populare (*Floarea darurilor, Alexandria*), precum și texte juridice (*Pravila de la Covora, 1640, Pravilele împărătești* ale lui Vasile Lupu, 1646, *Îndreptarea legii*, 1652). Încep să se scrie în limba română lucrări cu caracter istoric; cronicile constituie un progres în privința exprimării artistice, marcând începuturile artei narative și descriptive.

În aceeași epocă încep să se manifeste preocupări teoretice pentru unele probleme ale limbii literare.

Preocupări teoretice pentru problemele limbii literare la cărturarii epocii

Preocupările teoretice în legătură cu problemele limbii române literare au fost cu totul sporadice în epoca veche.

Primele teoretizări cu privire la limba română literară s-au dezvoltat la noi, pe de o parte, în strînsă legătură cu procesul, de lungă durată, al introducerii limbii române în biserică, iar pe de o altă parte, în legătură cu interesul cronicarilor pentru demonstrarea originii comune – romane – a poporului român și a originii latine a limbii române și în legătură cu primele manifestări ale conștiinței unității poporului român.

Astfel, încă în secolul al XVI-lea, diaconul Coresi exprimase, în prefața la *Întrebarea creștinească* (1559), necesitatea introducerii limbii române în biserică. Chiar dacă, prin imperfecțiunile lor, primele traduceri de cărți religioase în limba română (indiferent de natura imboldurilor care au provocat, într-o regiune sau alta, traducerea propriu-zisă) n-au reușit să introducă limba poporului în biserică, ele au constituit o dovadă pentru români că și limba

română poate fi limbă liturgică și au stimulat pe cărturarii din generațiile următoare să realizeze traduceri mai apropiate de limba vorbită a poporului. Împuținarea cunoscătorilor de limbă slavonă, declinul culturii slavone, dezvoltarea unei culturi în limba poporului, supremația politică și economică a boierimii pămîntene în Țara Românească și în Moldova, precum și alți factori, au determinat înlocuirea gradată a slavonei cu româna în administrația de stat, în literatura scrisă și în biserică. Cu toate că, oficial, limba română se introduce în biserica ortodoxă în ultimile decenii ale secolului al XVII-lea, procesul nu poate fi considerat ca încheiat decât la începutul secolului al XIX-lea.

Traducerea cărților liturgice în limba română (din slavonă, greacă, maghiară etc.) a pus în fața traductorilor numeroase probleme ale limbii literare, ca de ex.: problema regionalismelor, problema neologismelor, problema normelor etc., pe care ei le-au rezolvat, adesea, cu o intuiție surprinzătoare. Pornind de la preocupări de felul acesta, unii cărturari au socotit că este util să-și exprime în scris părerile și să le popularizeze.

Cea de-a doua bază importantă pe care se întemeiază acum unele considerații cu privire la limba română literară o constituie problemele originii poporului român și a limbii române și problema unității poporului român, așa cum sunt ele dezbătute mai ales la cronicari.

Grigore Ureche, care își făcuse studiile la un colegiu umanist din Polonia, a fost izbit de asemenea dintre latină și română. În *Letopisețul Țării Moldovei* cronicarul moldovean are un capitol „Pentru limba noastră moldovenească”, în care constată că în română, datorită contactului cu popoarele învecinate, au pătruns cuvinte din alte limbi („așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur”); el afirmă apoi descendența română a poporului român („de la Rîm ne tragem”) și face unele apropieri etimologice între câteva cuvinte românești și latine („de la rîmleni, ce le zicem latini: *pîne*, ei zic *panis*; *carne*, ei zic *caro*; *gâină*, ei zic *galina*; *muiare- mulier*; *fămeia-femina*; *părinte- pater*; *al nostru- noster* și altele multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înțelege”).

Originea comuna și unitatea poporului român sînt afirmate mai categoric în alte capitole ale cronicii. În „Predoslovia descălecării a Țării Moldovei”, vorbind despre munteni și moldoveni, Gr. Ureche afirmă că „s-au tras de la un izvor”, iar în capitolul „Pentru Țara Ungurească de jos și Ardealul de sus” zice „românii câți se află lăcuiitori la Țara unguerească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sunt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag”.

Conștiința unității poporului român este vie la aproape toți cărturării epocii vechi. Sunt semnificative, în acest sens, chiar titlurile unor cărți. *Cazania* mitropolitului Varlaam poartă titlul: *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), iar *Pravila* lui Vasile Lupu: *Carte românească de învățătură de la privilele împărătești și de la alte giudele* (Iași, 1646). Varlaam se adresează în cartea sa către „toată semenția românească”, formulare care va fi reluată de motropoșitul Dosoftei în prefața *Liturgiei* traduse din greacă (tipărită la Iași, 1679).

Miron Costin, în *De neamul moldovenilor* – prima scriere românească consacrată exclusiv problemei originii românilor – subliniază încă în prefață către cititor unitatea și originea comună a poporului român: „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și semințe sunt lăcuiitorii Țării noastre Moldovei și Țării Muntenesti și românii din țările unguerești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și odată discălecați sînt”. În altă parte a lucrării, autorul trimite la „capul [=capitolul] de [=despre] graiul acestor țări”, în care urma să arate că în românește „până atăzi sînt cuvintele unele latinești, iar altele

italienești”. După cum se știe, această operă a rămas neterminată, cronicarul neapucând să scrie capitolul în care intenționa să argumenteze, cu ajutorul limbii, originea română a poporului român.

Chestiunea latinității limbii este însă dezbătută, mai pe larg, într-o altă lucrare a lui Miron Costin, redactată în limba polonă: *Chronika ziem moldawskich* [= Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei], păstrată într-un manuscris descoperit și publicat de Ion Bogdan în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnoțiuni*, București, 1895. după ce arată că „întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină”, Miron Costin dă o listă de 87 de etimologii între care, pe lângă multe derivații juste (*oculus – ochiul, transmitto – trimit, occido – ucig, scribo – scriu* etc.), întâlnim și unele apropiieri etimologice greșite (*postulo – poftesc, precar – priesc* etc.). De asemenea, în centrul atenției scriitorului a fost, în această cronică, și problema originii comune, a unității de neam și de limbă a poporului român.

În *Istoria Țării Românești întru care să cuprindă numele ei cel dintîiși cine au fost lăcuiorii ei atunci*, stolnicul Constantin Cantacuzino exprimă ideea unității românilor din diferite provincii („rumânii den Ardeal, moldovenii și ceștea de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dânșii mult să osăbesc...”), originea romanică a poporului român („toți aceștea dintr-o fîntână au izvorât și cură”). Deosebirile de grai dintre diversele grupuri de români se explică – după Constantin Cantacuzino – prin „amestecul” populației romanice cu populațiile vecine, ceea ce a contribuit la „amestecarea” cu alte limbi.

Ideea originii comune și a unității poporului român apare în mod explicit și în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir, operă în care istoricul de rară erudiție urmărea trecutul întregului popor român.

În lucrarea cu caracter monografic, redactată în latină, *Descriptio Moldaviae*, D. Cantemir consacră un capitol limbii române vorbite în Moldova („Despre limba moldovenilor”). După ce discută părerile referitoare la originea limbii române și menționează unele împrumuturi din limba popoarelor învecinate, autorul se oprește asupra elementelor autohtone, fără a reuși să dea exemple adecvate (se amintesc, între elementele autohtone, cuvinte ca: *stejar, pădure, heleșteu* etc.). Mult mai interesante sînt însă informațiile pe care ni le dă scriitorul cu privire la particularitățile limbii vorbite în Moldova, informații pe care le vom analiza mai jos.

Descendența romană a poporului român este menționată și de alți cărturari români din epoca veche; de ex. de Chesaarie, episcopul Râmnicului, în prefața *Mineiului* pe ianuarie (tipărit la Râmnic, 1779).

Acestea sunt coordonatele principale pe care se dezvoltă concepția unor cărturari ai epocii vechi cu privire la problemele limbii literare. Ideile lor, în măsura în care au fost exprimate, se referă la vocabular (îmbogățirea cu neologisme, tratamentul regionalismelor, alegerea cuvintelor, accesibilitatea vocabularului etc.), la fonetică și morfologie (opoziiții dialectale etc.), la necesitatea unificării limbii literare, la diferența dintre limba vorbită și limba scrisă, la posibilitățile expresive ale limbii române în comparație cu alte limbi, de rolul culturii în dezvoltarea limbii literare.

Părerile lui Simeon Ștefan, Teodosie, Radu Greceanu, Ioan Zoba, Dimitrie Cantemir cu privire la limba română

Primul cărturar român care acordă o atenție specială problemelor limbii literare este Simeon Ștefan. În „Predoslovia către cetitori” a *Noului Testament*, la Bălgrad (Alba-Iulia), în 1648, Simeon Ștefan ia în discuție câteva dintre chestiunile fundamentale ale exprimării literare. Conștient de unitatea românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova, precumși de deosebirile regionale existente („Rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip”), Simeon Ștefan exprimă, în mod categoric, necesitatea creării unei limbi literare unice. În vederea realizării acestui obiectiv, el preconizează, drept criteriu de selecționare a materialului lexical, valoarea circulatorie a cuvintelor („cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni carii umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune, carele le înțeleg toți”).

Merită să fie reținută mărturisirea lui Simeon Ștefan, în ceea ce privește strădania depusă în vederea elaborării unui text care să fie accesibil unei cât mai largi mase de cititori („Noi drept aceea ne-am silit, den cât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iară să nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într-un chip”).

În efectuarea traducerii sale, Simeon Ștefan s-a izbit de lipsa în limba română a termenilor necesari redării anumitor noțiuni; problema este rezolvată pe calea introducerii cuvântului nou, a împrumutării lui, o dată cu noțiunea corespunzătoare, din limba din care s-a efectuat traducerea („De acasta încă vom să știți, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, văzând că alte limbi le țin așa, cumu-i *synagoga* și *publican*, și *gangrena*, și pietri scumpe, carele nu să știu românește ce sînt; nume de oameni, și de leamne, și de veșmente, și altele multe carele nu să știu românește ce sînt, noi încă le-am lăsat greacește, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa”).

În legătură cu operația destul de anevoioasă de a traduce cărțile religioase în limba română, traducătorii nu o dată își exprimă părerile despre posibilitățile expresive ale limbii române în comparație cu cele ale altor limbi. Astfel, mitropolitul Teodosie al Țării Românești arată în prefața *Liturghiei* traduse din greacă (și tipărită la București, 1680) că nu a îndrăznit să transpună toată slujba liturghiei în limba română și pentru motivul că limba noastră este „scurtă”, adică nu are echivalente pentru absolut toți termenii originalului („Iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat; drept mărturisesc, pentru multealte pricini ce m-au împins, săvai că și pentru scurtă limba noastră ce iaste; o am făcut și pentru lipsa dascăliilor – cum am zis – ce nu sînt întru ticălos norodul nostru ... și pentru neobiciaiul bisericii noastre, ce pînă astăzi n-au ținut”). Iar cărturarul muntean Radu Greceanu, care a colaborat la definitivarea traducerii *Bibliei* (București, 1688), constată și el „strimțarea limbii românești”, contribuind însă efectiv, alături de alți, la îmbogățirea ei cu neologisme mai ales din greacă („Și măcară că la unele cuvinte să fie fost cu nevoe tălmăcitorilor pentru strîmtarea limbii românești, iară încăș avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovenilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească”). Soluția traducătorilor *Bibliei* de la București nu se deosebește, în principiu, de cea adoptată de traducătorii *Noului Testament* de la Bălgrad (1648).

O atitudine asemănătoare în anumite privințe cu aceea exprimată de Simeon Ștefan, manifestă Radu Greceanu și atunci când traduce *Mineele*, tipărite de episcopul Mitrofan, la Buzău, în 1968. Semnalînd insuficiența lexicului românesc în comparație cu acela al limbii grecești („că sunt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri, care unele nici la lexicoane nu să află; altele, de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea limbii românești nu pot veni la tălmăcit”), Radu Greceanu arată că s-a străduit să dea o traducere cât mai pe înțelesul cititorilor („Iară eu am socotit și în tot

chipul n-am nevoie a nu lăsa nici un cuvânt ca să nu deaîntru înțelegerea limbii noastre cei românești”).

Diferită de poziția avansată adoptată de Simeon Ștefan și Radu Greceanu, apare atitudinea exprimată de popa Ioan Zoba din Vinț, în „Cuvântul către cetitori” al *Sicriului de aur*, tipărit la Sas-Sebeș, în 1683. Ioan Zoba ca și Simeon Ștefan, își dă seama că în vorbirea românilor din diverse regiuni există unele nepotriviri („rumânii nu grăim toți într-un chip”); totuși, spre deosebire de Simeon Ștefan, care era preocupat de a folosi cuvintele cu o circulație mai largă, Ioan Zoba își avertizează cititorii, în prefața amintită, că vor întâlni în textul traducerii o serie de termeni regionali („cum iaste: *oca-pricina* au *adeverință*, în *alian* – *înpotrivă*, *hasna* – *folosul*, *alduiala* – *blagosloveniia* și altele”), pe care i-a folosit, dat fiind că ei apar în graiul din regiunea respectivă („li-am pus după obiceiul cum grăesc pre aciaste locuri”).

Încheiem această prezentare sumară a părerilor despre limbă ale cărturarilor români din secolul al XVII-lea și din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cu menționarea ideilor celui mai reprezentativ învățat al epocii – Dimitrie Cantemir.

Capitolul, amintit mai sus, „Despre limba moldovenilor” din *Descriptio Moldaviae* arată că eruditul cărturar moldovean era un bun cunoscător al graiului popular. Sunt interesante părerile sale în legătură cu palatalizarea labialelor, fenomen pe care îl consideră ca specific vorbirii femeilor moldovence („și femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților căci schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine* – *ghine*, *vie* – *ghie*; *pi* în *chi*: *pizma* – *chizma*, *piatră* – *chiatră*; *m* inițial în litera *ng*, de unii greu de pronunțat, ca *mie* – *nghie* etc. Dacă vreun bărbat s-a deprins o dată cu acea pronunțare, greu de tot se poate dezbăra de ea și ca șoarecele se trădează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sânul maică-sa, și de aceea chiar astfel de oameni se zic de obicei în răs *ficior de babă* (filii vetulae)”. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de G. Pascu, ed. II. București, 1938).

De asemenea, domnitorul moldovean avea vie conștiința deosebirilor dialectale dintre graiul moldovenesc și muntenesc. („Locuitorii din Muntenia și Transilvania au aceeași limbă ca și moldovenii; totuși pronunțarea lor este mai aspră, ca *giur*, munteanul zice *zur*, *jur*, cu *z* polonez ori *j* francez).

În același capitol, D. Cantemir, vorbind de graiurile subdialectului moldovenesc, atinge și problema rolului marilor centre politice, economice și culturale în evoluția limbii comune în general și a limbii literare în special, fără să adîncească însă aspectele acestui complex proces („Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, fiindcă, în prezența continuă a curții domnului, locuitorii aceluia ținut ajung de obicei mai culti”). Nu mai puțin prețioasă este apoi informația pe care ne-o dă scriitorul moldovean cu privire la existența unor deosebiri între limba vorbită și limba scrisă. Referindu-se la diferențele regiunile dintre subdialectul munten, graiurile ardelen și subdialectul moldovean, Cantemir afirmă că muntenii și ardelenii „au chiar un număr de cuvinte necunoscute moldovenilor, pe care, toate, când scriu însă, le omit”. Deși observația privește numai pe „scriitorii” dintr-o parte (de fapt: cea mai mare parte) a teritoriului românesc, semnalarea existenței unei conștiințe a limbii literare și a conștiinței necesității unei limbi literare unitare, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, corespunde relații, fiind confirmată de rezultatele analizelor sincronice și diacronice moderne care se fac în structura limbii române literare veche.

După cum am văzut, fără să fie folosit un termen propriu pentru a denumi limba literară și fără să fie consacrat lucrări speciale dezbaterii problemele limbii literare, cărturarii români din

epoca veche aveau totuși o noțiune mai mult sau mai puțin vagă referitoare la aspectul cel mai îngrijit al limbii comune a poporului. Pentru marea majoritate, forma scrisă a limbii comune a poporului, așa cum apare ea mai ales în cărți, este și forma cea mai aleasă a acesteia. În formulări adesea naive, ei discută unele probleme ale limbii comune, care – direct sau indirect – privesc și limba literară.

Preocupările referitoare la anumite aspecte ale limbii literare apar, deci, la noi, în activitatea de traducerea cărților religioase și în strânsă legătură cu deșteptarea interesului pentru originea limbii și poporului român și cu formarea conștiinței unității de limbă și de neam a poporului român. Aceste preocupări sunt indicii certe că atenția multor cărturari s-a îndreptat tocmai spre cultivarea aspectului cel mai îngrijit al limbii comune, pe care noi îl numim astăzi limba literară.

În ce măsură teoretizarea unor aspecte ale dezvoltării limbii literare a contribuit la codificarea și la îmbogățirea limbii literare, nu e ușor de precizat.

E un fapt cunoscut că, în epoca veche, caracteristica principală a procesului de evoluție a limbii literare române este tendința de impunere treptată a unei norme supradialectale, atât pe plan vertical, în stilurile limbii, cât și pe plan geografic, adică în toate provinciile locuite de români. Cu toate că au lipsit factori diriguitori și coordonatori ai acestui proces, cum există în epoca modernă, sunt vădite preocupările cărturarilor epocii vechi de a se exprima într-o limbă din ce în ce mai îngrijită, mai accesibilă și mai nuanțată, de a renunța la particularitățile dialectale, de a folosi un vocabular „actual”, deci îmbogățit și înnoit, sau de a pune în circulație elemente lexicale noi.

Tema 7

A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Plan:

- *Scurtă prezentare contextului istoric a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*
- *Preocupările reprezentanților Școlii ardelenice pentru problemele limbii române*

Prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), încheiată între imperiul țarist și imperiul otoman, Rusia obține libertatea de navigație pe Marea Neagră. Datorită faptului că turcii pierd monopolul comerțului cu Țările române, schimbul de mărfuri, generator al capitalismului, începe să se înviorzeze și să ia amploare. Prin exportul surplusului de recoltă, apar în Țara Românească și în Moldova, negostori indigeni și străini.

Datorită condițiilor economice și politice deosebite și influenței stărilor de fapt din țările Europei centrale și apusene, în provinciile românești din Austro-Ungaria, meseriile, schimbul de mărfuri și chiar o industrie minieră (în zona Baia Mare, în munții apuseni, în sudul Banatului) se dezvoltă cu mult mai repede decât în Țara Românească și în Moldova. Ca un reflex direct al dezvoltării noilor relații de producție, în urma deselor războaie ale iobăgimii și în urma contactului, direct și mediat, cu ideologia enciclopediștilor francezi, în jumătatea a doua a

secolului al XVIII-lea, din inițiativa unor cărturari luminați, începe să se desfășoare un susținut proces de culturalizare a maselor. Procesul este foarte inegal de la o provincie la alta. În școli încep să aibă acces și fii de țărani, muncitori și de maseriași. Numărul de școli crește.

În scopul acțiunii de culturalizare a poporului, în umătatea a doua a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, apar o serie de cărți, destinate unui public larg, în Țara Românească, în Moldova, iar, pentru ținuturile românești din Austro-Ungaria, la Buda, la Viena și la tipografiile bisericești ca acelea din Blaj, Sibiu, Brașov etc. Aceste cărți răspund unor necesități: în ele se dau sfaturi practice pentru cultura pământului, pentru îngrijirea vitelor, sădirea pomilor etc. Pe lângă ele trebuie menționate o serie de manuale școlare (geografie, matematică, religie, istorie etc.). Aceste cărți, în majoritatea lor traduceri, ne duc departe de literatura religioasă din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Limba se emancipează; ea îmbracă alte idei, exprimă alte noțiuni. Deși avem de-a face cu traduceri, limba lor este în genere mai apropiată de limba populară, astfel încât ele, într-un fel, își ating scopul: acela de a fi înțeles de un public numeros.

În limba tipăriturilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se poate urmări însă și ivirea unor cuvinte noi, care denumesc noțiuni noi, cuvintele împrumutate din limbile latină, franceză, italiană sau germană, uneori prin intermediul limbii ruse. Treptat, aceste neologisme, absolut indispensabile pentru cunoașterea progresului realizat în diverse domenii, înlocuiesc marea majoritate a elementelor turcești și a elementelor neogrecești curente încă în limba literară a epocii.

Astfel, în scrierile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, găsim termeni latinești ca *formă*, *materie* (Penticostar, București, 1768), *personă* (1779-1780), *comendator*, *gubernator*, *gubernium* (prin intermediul limbii ruse; Molnar, *Economia stupilor*, Viena, 1785), *multiplicație*, *divizor*, *nulă*, *adiție* (*Ducere de mână către aritmetică*, Viena, 1785).

O bogată terminologie tehnică întâlnim și în *De obște gheografie* a lui Amfilohie Hotiniul (Iași, 1795); *aritmetică*, *arithmetichi*, *cfadrat*, *cifră*, *circol*, *ecfilater*, *est*, *filozof*, *flus*, *glob*, *horografie*, *orizont*, *perpendicularare*, *sferic*, *sud*, *triiangol*.

Gramaticii români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au împrumutat din limba latină și, în parte, din limba neogreacă termenii tehnici de care aveau nevoie. Astfel, într-un *ABC sau Alphavit* (Blaj, 1783) apar termeni gramaticali ca: *diftong*, *pronunțiatură*, *sylavă*; în *Ortografie sau Scrisoare dreaptă* (Viena, 1784): *regulă*, *punct*; la Radu Tempea (*Gramatica românească*, Sibiu, 1797): *articul*, *nome*, *pronume*, *verbum*, *partițipium*, *adverbium*, *coniuncție*, *interecție*. Tempea e conștient de importanța prezenței cuvintelor tehnice și se pronunță împotriva eliminării termenilor de origine slavă. În gramatica lui Paul Iorgovici (*Observații de limbă rumânească*, Buda, 1799) neologismele se întâlnesc la tot pasul: *ardore*, *conscienție*, *instinct*, *proprietate*, *regulă* etc.

În această perioadă, limba română literară, încărcată cu un număr mare de elemente neogrecești care, pe de parte, nu se conformau decât cu greu, structurii gramaticale românești, pe de altă parte, aveau o circulație limitată îndeosebi la marea boierime, la orășeni și la târgoveți, avea să se debaraseze treptat de ele, îndreptându-se spre izvorul limbii latine, apoi al limbilor romanice, franceza și italiana – de la care limba română a împrumutat în mod consecvent în tot cursul secolului al XIX-lea – și spre limba rusă, prin care ni s-au transmis, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numeroase neologisme de porvienență franceză sau germană.

În frazeologia cărților tehnice și a manualelor tipărite în limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Țara Românească, în Moldova și în Austro-Ungaria, se simte influența limbii originalelor.

Jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează, așadar, prin numeroase tendințe de unificare și de modernizare a limbii române literare, de îmbogățire cu împrumuturi lexicale mai ales din limbile romanice și din limba rusă, de părăsire a turcismelor, a neogrecismelor și a elementelor livrești inutile și de limpezire a frazei prin apropierea de limba vie a poporului. Acest proces, condiționat îndeaproape de dezvoltarea noilor relații de producție, s-a concretizat, pe de o parte, în manualele, în cărțile tehnice și în calendarele care apar acum, iar pe de altă parte în scrierile reprezentanților Școlii ardeleni, inclusi ale lui Ion Budai-Deleanu, și în lucrările primilor scriitori „moderni” (Ianăchiță Văcărescu, Iancu Văcărescu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu și Costache Conachi). Trăsăturile și linia de dezvoltare a limbii literare a epocii au fost discutate teoretizate de toți scriitorii menționați. Însuși faptul că acum apar primele gramatici ale limbii române corespunde necesității tot mai mult simțite de unificare și de codificare a limbii literare, de crearea a unei norme literare supradialectale.

În întreagă această perioadă se face trecerea de la limba română literară veche la limba română literară modernă. Limba română literară modernă se va încheia abia după 1830, perfecționându-se și îmbogățindu-se treptat până în zilele noastre.

De aceea, în istoria limbii române literare, cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea constituie o „fază de tranziție spre epoca modernă”.

Preocupările reprezentanților Școlii ardeleni pentru problemele limbii literare

În secolul al XVIII-lea se petrece în Transilvania, ca și în toată Europa, mari frământări politice, sociale și ideologice. Românii continuau să fie lipsiți de egalitate în drepturi cu celelalte trei națiuni privilegiate. Unirea cu Biserica Romei adusesese numai câteva avantaje neînsemnate pentru preoții uniți, în timp ce marea masă a populației românești rămânea, mai departe, sub apăsarea obligațiilor iobăgești. Ca forță socială în dezvoltare, burghezia românească urmărește egalizarea ei în drepturi cu restul națiunilor conlocuitoare. Până la un anumit punct, obiectivele ei vor fi deci comune cu ale țărănimii iobage, iar cultura ei va avea, în consecință, un pronunțat caracter militant național.

Mișcarea denumită „**Școala ardeleană**” e legată mai ales de activitatea pe tărîm istoric și filologic, a trei scriitori la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; Samuil Micu (sau Clain)(1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) și Petru Maior (1760-1821). Alături de ei trebuie să amintim însă și un alt scriitor, carea avut, de asemenea, preocupări în domeniul limbii și al istoriei, dar care ne-a lăsat și o operă de reală valoare artistică: e vorba de Ion Budai-Deleanu, „poetul latiniștilor”, și de creația sa poetică, *Țiganiada*.

Renașterea culturală reprezentată de Micu, Șincai, Maior și Budai-Deleanu înfățișează un aspect al afirmării tinerii burghezii românești din Ardeal. Reprezentanții tipici ai luptei de emancipare națională, cărturarii „Școlii ardeleni” au căutat să legitimizeze drepturile poporului român prin argumente istorice și filologice: latinitatea limbii române și continuitatea românilor în Dacia sînt ideile centrale în jurul cărora gravitează cea mai mare parte a activității lor.

Ideea originii romane a poporului român nu a apărut ca o descoperire a învățaților ardeleni; este cunoscut faptul că ea se întâlnește des în scrierile cronicarilor. Dar boierii moldoveni și munteni, prea legați de civilizația orientală și prea izolați de popor, sînt cărturari care, compilînd cronici interne și străine, au combătut anumite teze greșite cu privire la originea poporului român și, cu o documentare cvasiștiințifică, au făcut observații cu privire la dezvoltarea limbii și a poporului român pînă în zilele lor, au subliniat ideea originii comune și a unității poporului român și ai lăsat să se întrevadă necesitatea unirii românilor într-un stat centralizat, fără însă să meargă mai departe, să militeze pentru această unire. Dimpotrivă, condițiile sociale obiective de apariție a burgheziei românești în Transilvania, Banat și Crișana au ridicat latinismul pe primul plan, făcînd el principala armă de manifestare națională, transformată ulterior în baza unei noi ere culturale. Observațiile promotorilor Școlii ardeleni au un caracter științific, în măsura în care ei aveau la dispoziție izvoare sigure și nu făceau supoziții.

Într-o expunere asupra istoriei limbii române literare, interesează atît ideile reprezentanților „Școlii ardeleni” în materie de limbă și de ortografie, cît și influența pe care au exercitat-o principiile promovate de ei în dezvoltarea limbii literare. Chiar dacă eșafodul latinist s-a dovedit de multe ori șubred, mai ales o dată cu exagerările la care s-a ajuns în deceniile următoare, rolul hotărîtor al „Școlii ardeleni” în formularea sistematică a latinității limbii românești rămîne o realitate pozitivă pentru istoria culturii noastre. Mișcarea „Școlii ardeleni” are un caracter militant și progresist; totuși, în alegerea argumentelor pentru atingerea scopului propus, reprezentanții ei cad adesea, atît în domeniul istoriei, cît și în acela al limbii, în exagerări cu caracter șovin.

Esența renașterii ardeleni nu poate fi înțeleasă pe deplin decît în corelația cu întreaga mișcare intelectuală europeană a secolului al XVIII-lea. Caracterul iluminist al culturii românești din această epocă, relevat de D. Popovici, constă, printre altele, în declararea deschisă a puterii rațiunii și, în strînsă legătură cu aceasta, în dezvoltarea științei și propagarea ei în cercuri populare cît mai largi. Formației de „Aufklare” i se datoresc lucrările didactice ale lui Micu și Șincai din literatura străină, sau activitatea de misionari ai învățămîntului românesc a lui Șincai și Maior.

Ideea limbii literare în ritmul progresului științific apare clar formulată în *Istoria besericii românilor* (Buda, 1813) a lui Petru Maior: „Adevărat limba românească în stat (situație) ca acela iaste, cît măcar ce știință se poate da în limba ačasta; cei ce sîmțesc greotatea întru ačasta, de acolo le vine aceea, că nu s-au dat încă a ceti românești, și mai vârtos că pînă acum în limba românească numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care găsesc toate moașele (babele), au fost deprinși a vorbi și cu alții, și cu sine. Unde întru științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le iaste slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească, și sîrbilor și rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem a ne ajuta cu limba lătinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea latinească, cu cea frîncască și cu cea spaniolească”.

Subliniem doua dintre ideile enunțate de Petru Maior în citatul reprodus: 1) recomandarea de a se îmbogăți limba română și cu elemente din celelalte limbi romanice mai de seamă, și 2) ridicarea unei chestiuni capitale pentru dezvoltarea limbii literare, anume: necesitatea punerii ei de acord cu stadiul cel mai nou al științei moderne, necesitatea transformării ei într-un important factor cultural.

Atît Samuil Micu, cît și Gheorghe Șincai sunt conștienți de necesitatea unei forme literare de exprimare. Directive în vederea întrebunțării corecte a limbii române încearcă să dea Samuil

Micu (Clain) în gramatica intitulată *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Începută, după cum se presupune, de Micu la Blaj, înainte de 1779, gramatica este completată și prfățată de Gheorghe Șincai la Viena, unde apare în 1870. Lucrarea este scrisă în latinește, deoarece ea se adresa atât românilor, cât și învățaților străini. Exemplele și dialogurile sunt redată în limba română. În Europa, latina își mai menținea încă rolul de limba științifică internațională, rol pe care și-l pierde treptat, la începutul secolului al XIX-lea. Importanța lucrării lui Micu constă, în primul rând, în faptul că este cea dintâi gramatică a limbii române în care pentru scrierea limbii române se folosesc *litere latine* și cea dintâi gramatică românească *tipărită* (gramaticile anterioare, a lui Dimitrie Eustatievici și a lui Macarie, sunt scrise cu caractere chirilice și au rămas în manuscris).

Utilizarea alfabetului latin, inițiată de Micu în 1779, prin a sa *Carte de rogacioni pentru evlavia homului creștin*, în care apăruse prima enunțare a principiilor de ortografie ale „Școlii ardelene”, avea drept scop confirmarea originii latine a limbii române. Micu adoptă, de aceea, un sistem ortografic etimologizant.

După cum rezultă din majoritatea exemplelor indicate mai sus, sistemul ortografic al lui Samuil Micu prezintă importanța pentru studiul gramaticii istorice românești, deoarece, așa cum s-a mai remarcat, el pornește de la principalele legi fonetice din dezvoltarea limbii române. Pentru limba literară, etimologismul extrem al gramaticii din 1870 a avut însă efecte prejudiciabile, care cu greu au putut fi înlăturate, în cursul secolului următor. De caracterul exagerat al acestei scrieri etimologice și-a dat seama, în oarecare măsură, chiar Șincai, care, în ediția a doua, din 1805, apărută la Buda, sub titlul *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay*, face concesii ortografiei fonetice: sunetul *î* este notat prin *â*, *e*, *î* (*mâna*, *a feseament*, *rîu*); diftongul *oa* se scrie ca în ortografia actuală (*foarfeci*); tot așa și diftongul *ia* (*iapa*, *iarba*); pe *i* semivocalic îl găsim în forma scrisă astăzi (*muiere*, *teiu*, *iei*, *fii*); în unele cazuri *i* și *u* în poziție nazală se scriu după cum se pronunță (*cuvinte*, *mine*, *sine*, *fiind*, *bun*); la fel sînt notate sunetele *pt*, *mn*, *z* (*pumn*, *lapte*, *orz*); se simplifică, la unele cuvinte, consoanele duble (*caal*, *mireasa*); pentru sunetul *ș* se recomandă o literă deosebită: *f(+i)* (exemplu: *ufia* „ușă”); de asemenea grupurile de sunete *che*, *chi*, *ghe*, *ghi* sînt notate ca în ortografia de astăzi (*ochiu*, *potorniche*, *unghie*); apoi se suprimă *h* inițial etimigiolizant (*oameni*, în loc de *homeni*) și *u* intervocalic (*laudaam*, în loc de *laudaum*; *laidai*, pentru *laudai*; *dormiam*, pentru *dormieaum*). În general, ortografia din ediția a doua a gramaticii e mai apropiată de ortografia actuală.

Gheorghe Șincai afirmă în prefața acestei a doua ediții, referindu-se la ediția din Viena, că „Prin regulile pe care le-am statornicit în acea gramatică spre a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să facem din limba daco-română, în ceea ce privește scrisul și cititul, ceva asemănător cu cea franceză”. Urmărind, de altfel, și operele lui Samuil Micu, se poate observa că și acesta „a părăsit treptat pozițiile inițiale ale sistemului sau etimologic,... a făcut cocesii și s-a orientat spre scrierea fonetică”.

Mai evidentă este această evoluție dacă avem în vedere scrierile românești cu caractere latine, publicate de reprezentanții „Școlii ardelene”, în comparație cu scrierile românești, tipărite sau manuscrise, cu caractere chirilice, ale acelorași, din partea a doua a activității lor (de exemplu: Gh. Șincai, *Hronica românilor*; P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia și Istoria bisericii românilor*; *Lexicolul de la Buda* etc.).

Părăsirea conștientă a principiului etimologic și înlocuirea lui, în mare măsură, cu cel realist, fonetic, sînt o dovadă elocventă că acești cărturari ardeleni au urmărit prin activitatea lor să înlesnească cît mai mult poporului însușirea elementelor de cultură, că au fost călăuziți de dorința de a culturiza poporul.

Petru Maior și-a exprimat părerile în materie de limbă și de ortografie în mai multe lucrări: *Disertație pentru începutul limbii românești și Dissertație pentru literatura cea veche a românilor* (ambele publicate la sfîrșitul lucrării *Istoria pentru începutul românilor în dachia*, ediția a II-a, Buda, 1834); apoi: *Ortographia romana sive latino-valachica una cum clavi*, tipărită la Buda, în 1819, (și, ulterior, retipărită în *Lexiconul de la Buda*, 1825), *dialogul pentru începutul limbei română*, care a apărut ca anexă la *Ortographia romana sive latino-valachica* și a fost reprodus, o dată cu aceasta, la începutul *Lexiconului de la Buda*. De asemenea Petru Maior ne-a lăsat, în manuscris, câteva fragmente dintr-o gramatică (*Dissertație despre articlii limbii românești; Fragmente sintactice*) care au fost publicate mai tîrziu de Cipariu în *Archivuli* său.

În privința latinității limbii române, Maior are o părere deosebită de aceea exprimată de Micu și Șincai, care socoteau că limba română a rezultat din „coruperea” latinei clasice.

Maior constată că există o latină „gramaticească sau a învățaților” și alta „a poporului”; latina clasică s-a dezvoltat din cea populară. La originea limbilor romanice a fost latina populară. Ideea aceasta e acceptată astăzi în toate studiile de romanistică.

Maior apare ca precursor și atunci cînd, precizîndu-și ideea că româna se trage din latina vulgară, exprimă părerea că „limba românească e cea limbă latinească comună, carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor” (*Pentru începutul linbei românești, Istoria pentru începutul românelor în Dachia*, Buda, 1834).

Petru Maior tăgăduia influența limbii autohtonilor asupra latinei (unele particularități, ca postpunerea articolului sau sunetului *i* – care ar putea fi socotite drept influențe ale limbii autohtonilor - el le consideră ca provenind din latina adusă de coloniștii așezați în Dacia); nu putea nega însă întrunirea limbilor slave asupra celei românești, - deși sublinia că aceasta s-a exercitat asupra lexicului, iar structura gramaticală a limbii a rămas latină („... slovenii de țesetura linbei românești cea din lontru nice cum nu s-au atins, ci aceia au remas întregă, precum era cînd au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia”).

Tendențele puriste ale lui Petru Maior se vădese atunci cînd el enunță părerea că s-ar putea proceda la o „epurare” a cuvintelor slave din limba română: „...cuvintele care sînt de la sloveni vîrite în limba românească prea lesne se cunosc și ușor ar fi, de s-ar învoi românii spre aceia, a le scoate și a face curată limbă românească”. Cînd continuatorii curentului latinist (Cipariu, Laurian, Massim) vor încerca să pună în aplicare ideea „purificării” limbii române în sensul arătat de Petru Maior, ei n-o vor reuși decît să creeze o limbă artificială, un jargon, care va fi combătut și ridiculizat de scriitorii reprezentativi ai epocii, Negruzzi, Russo, Alecsandri, Odobescu și alții.

Ideile în materie de limbă și de ortografie răspîndite de Micu, Șincai și Maior au găsit răsunset în mediul ardelenesc și au avut drept urmare dezvoltarea preocupărilor în domeniul studiilor de gramatică.

Apar astfel o serie de lucrări de gramatică a limbii române, în ale căror prefețe sînt dezbătute, adesea, probleme care interesează evoluția limbii literare. Iată de ce ne vom opri și vom discuta, pe scurt, observațiile și părerile cele mai semnificative în acest sens.

Doctorul Ioan Molnar, deci aprig luptător împotriva uniților, ne-a lăsat o lucrare în care popularizează ideile lui Micu și Șincai în ceea ce privește limba română. E vorba de o gramatică

germană pentru studiul limbii române: *Deutsch-walachische Sprachlehre*, tipărită în Viena, la opt ani (1788) după publicarea primei ediții a cărții lui Micu –Șincai, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*.

Molnar a fost un fel de enciclopedist, cu preocupări în diferite domenii. Pentru istoria limbii literare merită să fie amintită prefața la *Economia stupilor*, Viena, 1785, în care autorul subliniază dificultățile de care s-a lovit în redactarea lucrării și se plînge de lipsă și „scăderea”, în limba română, a unor termeni necesari pentru a desemna anumite noțiuni: „...învățătura aceasta nu o am putut scrie în limba noastră cît s-o înțelegă toți în toate laturile. Că pre unele locuri să usăbește vorba, pentru lipsa și scăderea cuvintelor în limba românească, și mi-am căutat să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate din alte limbi”.

Pentru a rezolva dificultatea ivită, Molnar a recurs, așadar, la împrumuturi din alte limbi. Poziția autorului în problema neologismelor apare mai clară în prefața la traducerea *Istoriei universale* (Buda, 1800), a lui Millot: „Aceasta istorie să ivește acum și în limba românească, urmînd la tălmăcirea ei, dinadins a-i da înțelesul cel încunviințat, cu care însuflețit și istoricul Millot originalul său. La așezarea acestei istorii am împrumutat și cuvinte de la maica noastră limba latinească, că în unele părți și ținuturi sînt lăcuitorii deprinși cu ele, iară pe alte locuri nu sînt onicinuite; pentru aceea le-am tîlcuit cu cuvinte de obște înțelegătoare, ca să respunză folosului și binelui preste tot mai sporiu”.

Molnar își dă seama deci de faptul că introduce termenii noi în limba română. Pentru a îmbogăți vocabularul limbii noastre, el împrumută termeni din „limba latinească”, dar are grijă să-i gloseze „cu cuvinte de obște înțelegătoare”.

Problema neologismelor, a îmbogățirii limbii române cu termeni împrumutați din alte limbi, se pune mult mai acut în umătatea a doua a secolului al XVIII-lea, și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, decît în epocile anterioare. Limba română era într-adevăr săracă, mai ales în termeni abstracti; pe de altă parte însă, științele și tehnica luaseră o dezvoltare deosebită în această perioadă. Schimbările legate de dezvoltarea producției, a științei și a culturii pun, pentru scriitori, problema necesității de a crea mijloace de exprimare a noilor noțiuni apărute.

În principiu, două sînt căile care pot fi urmate în rezolvarea acestei probleme: împrumutul de termeni din alte limbi sau crearea unor termeni noi din materialul pe care îl pune la dispoziție limba din epoca respectivă.

În cele ce urmează, vom arăta modul în care au rezolvat problema amintită diverși scriitori și vom analiza în amănunt soluțiile pe care le-au propus ei în această privință. Problema introducerii de termeni noi și a adaptării lor la specificul limbii române va constitui un obiect permanent de discuție în viața culturală a secolului al XIX-lea.

Un alt discipol al latiniștilor a fost Radu Tempea, care a deținut funcția de director a școlilor neunite din Transilvania. Tempea a alcătuit o *Grammatică românească*, tipărită la Sibiu, în 1797. Din prefață se constată că a cunoscut *Observațiile gramaticești* ale „dumnealui Ieneca Văcărescu” și a fost influențat de acesta.

Gramatica lui Radu Tempea prezintă interes pentru noi, atît pentru ideile pe care autorul le exprimă în prefață, cît și pentru unele părți din conținutul ei. E interesantă, între altele, încercarea lui Radu Tempea de a crea o nomenclatură gramaticală românească.

Tempea socotește că gramatica are un rol deosebit între alte științe: „măestria gramaticească este începere și povețuire spre toate celelalte măestrii și științe înalte...”

Când Dacia a fost sub stăpânirea romană, „românii raomanește sau râmlenește au vorbit...”. Ulterior această limbă s-a amestecat cu aceea a bulgarilor, apoi, datorită faptului că românii erau răspândiți în diferite provincii („Ardeal, Bănat, Ugrovlahia”) și amestecați cu alte popoare, au apărut unele deseberi în limba vorbită în diversele regiuni. Autorul semnalează, din domeniul lexicului, câteva dintre deosebirile dialectale, existente pe vremea lui: „În Ardeal fiind românii amestecați cu unguri și nemți, cei de prin varmeghii (districte) au amestecat limba lor mai mult cu cea ungurească, zicând: *țistaș*, în loc de *curat*; *chedveș*, în loc de *voios*; *duhan*, în loc de *tabac*; și iară unde sînt amestecați cu nemții, în scaunele săsești, au amestecat limba cu cea nemțească, zicînd: *ștofniță*, în loc de *căculă de noapte (schlafmütze)*; *halțbindel*, în loc de *măframă de grumaz (halsband)* și altele. În Țara Românească, unde sunt amestecați cu greci și învecinați cu turcii, amestecă limba românească cu greacă, zicînd: *nu mă piraxi*, în loc de *nu mă necăji* sau *supăra*; *să mă pliroforisești*, în loc de *să mă faci cunoscut* sau *luminat*; *s-au luat la ipolipsis*, în loc de *s-au luat la mare cinste* sau *tare înainte*. În Țara Bănătului, fiind amestecați cu sârbii, au amestecat-o cu sîrbeasca, zicînd: *islina*, în loc de *adevărat*; *bogda proste*, în loc de *Dumnezeu să-ți priimească* (бог да ти прости).

Tempea este un adept al latiniștilor; el are cuvinte de laudă atît pentru Molnar, cât și pentru Micu, care, prin activitatea lor, au „curățit” „...toată neglina ce cuprinsese limba noastră, silindu-să și de acum înainte din cît va fi puțină, de a o apropia de otiginalul ei”. Îi pare totodată rău că Damaschin, episcopul Rîmnicului, care a tradus cărți bisericești „cu stil și graiu luminat”, a amestecat multe cuvinte slavonesti, „puind *vreme* în loc de *timp*, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *cauză* și altele”.

De asemenea, în privința scrierii, el susține o ortografie etimologică, scriind: *sore* în loc de *soare*, *omeni* în loc de *oameni*; *duo* în loc de *doao* etc., pentru a apropia cuvintele românești de formele corespunzătoare din latină.

Cu privire la această trăsătură a gramaticii lui Radu Tempea, N. Iorga observă că „e întâia oară când într-o carte pentru oricine, într-o carte tipărită cu chirilice, într-o carte de școală, limba românească e corectată în sens latin. Aceasta e principala originalitate a gramaticii, altfel puțin originale, a directorului neunit Radu Tempea”.

Trebuie totuși să semnalăm, în ideile despre limbă ale lui Tempea, unele păreri din care se vede că el nu împărtășea întru totul „purismul” celorlalți latiniști. El își dă seama că, dacă s-ar aduce limba română la „originalul ei”, adică la „limba veche românească” s-ar ajunge la un idiom identic cu latina sau italiana, iar cei care ar învăța o astfel de limbă, n-ar mai putea înțelege „cărțile bisericești” și „vorba obștească de acum obicinuită” (*Grammatica românească*, Sibiu, 1797). Deși prevede obiecțiile ce s-ar putea aduce unei astfel de măsuri în direcția purificării limbii („românul neînvățat încă socotesc că ar zice că-i schimonosești limba părintească”), deși dovadă de un oarecare bun-simț, manifestînd un „purism” mai temperat decât ceilalți latiniști, totuși Tempea nu ia o atitudine netă în această problemă; printre rîndurile sale se poate întrări regretul că acțiunea de „purificare” a limbii nu poate fi dusă mai departe.

Compilată, în mare măsură, după gramaticile lui Samuil Micu, Ienăchiță Văcărescu și Ion Molnar, gramatica lui Radu Tempea este, în general, greoaie (în comparație cu a lui Micu), deoarece menține vechea terminologie gramaticală, adaptată după gramaticile slavone și grecești, indicînd numai în paranteză numirile latine: sunetele, de pildă, le numește *glasnice* (vocale) și *neglasnice* (consoane), cazurile – *cădeti*, substantivele – *nume starnice*, adjectivele – *nume mutarnice*, conjugările – *aplecări*, modurile – *chipuri* etc.

Termenologia propusă de Tempea nu s-a impus, dar efortul lui în această direcție merită să fie amintit, dacă nu pentru altceva, cel puțin a ne da seama de greutatea de care s-au izbit primii noștri gramatici atunci când au fost puși în situația de a crea o anumită terminologie gramaticală.

Mai originală și mai importantă pentru cultivarea limbii este cartea lui Paul Iorgovici, cu titlul: *Observații de limbă rumânească*, Buda, 1799. Cartea este tipărită cu caractere chirilice. În prefață *La cetitoriu*, constatând sărăcia limbii române în ce privește exprimarea unor adevăruri științifice importante, insuficiența pe care o explică, asemenea altor confrăți ardeleni, prin decadența națiunii românești de la starea înfloritoare a civilizației romane, autorul recomandă îmbogățirea vocabularului prin *derivare*, prin formarea de noi cuvinte din fondul latin, din așa-numitele „rădăcini” ale limbii române:

„Iar tu, cititorule binevoitor, dache vei deschide ochii minți(i) tale și vei strebate la redecina cuvintelor nostre, adeche de vei judeca de limba nostre nu dope parere, ci dope ființa limbii; te vei încerdința cuvintele cele de lipse în limba nostre pentru sciință se cuprind înveluite în redecina cuvintele a limbii nostre, și pentru aceea s-au zeuitat din limba nostre, pentru că sciințele ca pricina a cuvintelor acelora s-au vescezit în limba nostre una cu starea nații”.

În afară de procedeul derivării, Iorgovici sugerează și împrumuturile ca modalitate de îmbogățire a vocabularului și, potrivit stadiului existent a limbii, recomandă să nu aplice neologismelor legile fonetice vechi (să se spună, de exemplu *proclamație*, nu „prochiamăție”, cum ar trebuui să fie aspectul fonetic după analogia lui *chiar* din *clarus*).

În problema îmbogățirii vocabularului pe calea derivației și a împrumuturilor, Paul Iorgovici are o preferință deosebită pentru elementele de origine latină și pentru elemente romanice. Totuși, căutând o justificare a poziției sale în ceea ce privește derivația, autorul arată că el nu urmărește să înlătore cuvinte de origine străină din limba română: „Să nu gândească cineva că eu umblu să laped din limba noastră cuvintele cele streine, căci miebine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie amestecată cu cuvinte streine. Eu am perceput, precum la toți este cunoscut, că limba noastră este foarte scurtă de cuvinte. Deci eu doresc a înmulți limba noastră cu cuvinte luate din vorbele de redecină a limbii noastre și așezate după regulile și proprietățile din însă limba noastră trase”.

Latinizarea pe care o cultivă Paul Iorgovici privește, după cum ușor se poate observa, nu numai vocabularul, ci și structura fonetică a cuvintelor. În această privință, el merge pe drumul deschis de Radu Tempea: „purificarea” vocalismului, pe care o preconizează, este însă mult mai accentuată decât la predecesorul său.

Lexiconul de la Buda. O încercare practică de rezolvare, pe o scară mai largă, a problemelor neologismelor, și încununată cu mai mult succes, este așa-numitul *Lexicon de la Buda*. Ditați cu un deosebit simț al limbii, autorii lexiconului- în special Petru Maior, au înregistrat un număr mare de neologisme care în mare majoritate – s-au dovedit a fi viabile. Neologismele incluse în acest lexicon fac parte din diferite domenii ale vieții. Valoarea Lexiconului de la Buda constă în lărgirea vocabularului limbii române prin împrumuturi din limba latină și din alte limbi.

Ion Budai – Deleanu. În această perioadă după cum se știe scrierile școlii ardeleni au un caracter militant: ele prezintă o armă de luptă pentru emanciparea națională. B-d manifesta înclinații pentru poezie, dar dorea să dea în această direcție un product nou, care să îmbine profunzimea conținutului cu înălțimea unui stil poetic. Autorul urmărea o realizare poetică originală, la nivelul operelor similare din literatura universală. Intenția de a introduce un nou

gen de poezie în literatura noastră necesita o limbă bogată, variată , cu largi posibilități de exprimare. Un astfel de instrument însă nu era încă pe deplin format. I. B-D afirmă „ e vremea să începem o dată a ne cunoaște limba și a vorbi cum să cuvine”. Poetul nu s-a limitat numai îndemnuri, ci printr-i riguroasă selectare a mijloacelor de expresie a lupta împotriva „neajungerii limbii pentru crearea unui înalt stil poetic, sprijinindu-se mereu pe limba poporului. Limba „Țiganiadei” la fel ca și limba epocii prezintă anumite elemente specifice vorbirii populare, dar și destul de multe elemente arhaice, ceea ce-i imprimă adesea un aspect învechit, greoi. Trăsătura fundamentală a limbii „Țiganiadei” este caracterul ei popular și regional. Din vorbirea poporului B-D a luat nenumărate elemente de stil oral, care imprimă atât povestirii, cât și dialogului dintre eroi naturale și voiciune. Numeroase intervenții și aprecieri personale ale poetului, precum și faptul că poetul se adresează direct personajelor sau unui ascultător imaginar, țin de specificul povestitorului popular. Atât poetul, cât și eroii întrebunțează numeroase exclamații și interogații. Din limba vorbită B-d a preluat un șit de diminutive pe care le utilizează în opera sa. Repetiția apare la el sub diverse aspecte.

Ion Budai-Deleanu este și autorul unei gramatici a limbii române: Temeiurile gramaticii românești, care s-a păstrat și într-o redacție latină.

Preocupări pentru limba română literară o întâlnim și la o serie de personalități ale culturii române, care au început să activeze în preajma anului 1940. ne referim la scriitorii moldoveni grupați în jurul revistei „Dacia literară” și „Arhiva românească”: C. Negruzzi, V. Alecsandri, A. Russo, N. Bălcescu, D. Bolintineanu. Reprezentații revistei sus-numite au continuat principiile de limbă promovate de Ion Heliade –Rădulescu, acele de italianizare a limbii.

Obligatorie:

1. Brâncuș Cr., Vocabularul autohton al limbii române, București, 1983.
2. Coteanu, Ion, Structura și evoluția limbii române. De la origini până la 1860, Editura Academiei RSR, București, 1981
3. Curs de gramatică istorică a limbii române. Chișinău, 1991
4. Densușeanu O., Istoria limbii române, vol I-II. București, 1961.
5. Diaconescu P., Structura și evoluția în morfologia substantivului românesc, București, 1970.
6. Gheție, Ion, Introducere în studiul românei literare, Editura Academiei RSR, București, 1982
7. Gheție, Ion (coord.), Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780), Editura Academiei RSR, București, 1997
8. Graur, Al., Limba literară, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979
9. Grecu, Victor, Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare, Editura Facla, Timișoara, 1973
10. Istoria limbii române. Vol. I, București, 1965; Vol. II, București, 1969
11. Irănescu G. Istoria limbii române, Iași, 1980
12. Istrati G., Originea limbii române literare. Iași. 1981.
13. Mancaș, Michaela, Istoria limbii române literare. Perioada modernă (sec. al – XIX-lea), Tipografia Universității din București, București, 1974.
14. Munteanu, Ștefan, Țara, Vasile D., Istoria limbii române literare. Privire generală, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978
15. Rosetti Al. Istoria limbii române, Vol. I, București, 1965; Vol. II, București, 1969
16. Petrovici Em., Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române, București, 1956.
17. Sala M., Contribuții la fonetica istorică a limbii române, București, 1970.

Opțională:

18. Bejan, Doina Marta, Interfețe lingvistice în diacronia limbii române, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2005
19. Chivu, Gh., Buză, Emanuela, Roman-Moraru, Alexandra, Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760), Editura Academiei Române, București, 1992
20. Chivu, Gh, Limba română de la primele texte până la sfârșitul sec. al-XVIII-lea. Variantele stilistice, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000 Editura Științifică
21. Evdoșenco, A., Introducere în studiul filologiei romanice, Chișinău, 1987.
22. Seche, Luiza și Mircea, Contribuții la problema unificării limbii române literare în sec. al XIX-lea . În jurul problemei muntenizării, în LR, X, (1961), nr.2, p.56-167
23. Șchiau, Octavian, Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval, Editura Daci, Cluj-Napoca, 1978
24. Zugun, Petru, Unitate și varietate în evoluția limbii române literare, Editura Junimea, Iași, 1977
25. Russu, I., Etnogeneza românilor (fondul autohton traco-dacic și componența latino-romanică), București, 1981.